

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
робота на правах рукопису

ФЕДОРИШИНА КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 323.1(477):[330.341.1:321.7

ДИСЕРТАЦІЯ
ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК
ДЕМОКРАТІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

052 «Політологія»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Федоришина К.О.

Науковий керівник:
Латигіна Наталія Анатоліївна
доктор політичних наук,
професор

Київ, 2022 рік

АНОТАЦІЯ

Федоришина К.О. Вплив геополітичного середовища на розвиток демократії (на прикладі України). - Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія». - Державний торговельно-економічний університет, Київ, 2022.

Сучасний етап розвитку демократії в світі, і, зокрема, демократії в Україні лишає відкритою проблему демократичних транзитів, а також розвитку демократій та впливів на демократії зі сторони геополітичного середовища. Необхідність розглянути проблему зовнішніх впливів на розвиток демократій в геополітичних середовищах є нагальною для аналізу стану демократії в світі. Визначення особливостей зв'язку зміни демократії з геополітичним середовищем та його недемократичними елементами дає можливість більш глибоко розглянути проблему зовнішніх впливів на політичні режими. В свою чергу це дає можливість виділити елементи демократичних систем, що потенційно можуть зазнавати впливів недемократичних сусідів. Аналіз тенденцій зміни розвитку демократії України в певному геополітичному середовищі, де присутні недемократичні та гібридні країни, надає більш детального розгляду проблемі зв'язків політичних режимів в геополітичних середовищах в цілому, а зокрема – на конкретному прикладі розкриває особливості розвитку демократій в геополітичних умовах з присутністю недемократичних та гібридних сусідів.

З урахуванням війни Росії проти України та специфіки позицій різних країн-сусідів України в рамках війни, ще більшої актуальності набуває питання, яким чином в певному геополітичному середовищі виглядають взаємозв'язки країн, особливо якщо ці країни мають різні типи політичних режимів. Чи може демократія слабшати, або укріплюватись в залежності від геополітичного середовища, в якому живе країна. Чи можуть інші країни геополітичного середовища впливати певним чином на зміну політичного режиму сусідів, або, навпаки, середовищні впливи мало визначають зміни політичних режимів, зокрема – демократій, в геополітичному контексті. Ці питання давно розглядаються в політичній науці, однак на сьогоднішній

день теоретичній дискусії щодо цієї проблеми бракує валідних даних, заснованих на конкретних розрахунках.

В сучасних умовах сама геополітична концепція класичного зразка має бути переглянута з урахуванням глобалізаційних тенденцій. Однак навіть в новому прочитанні геополітична концепція, в якій географічний вимір втрачає позиції на користь виміру інформаційного та культурного, однаково визначає особливості середовища через географічну близькість та специфіку матеріальних ресурсів країн. Сучасні виклики вимагають перегляду примату географічного концепту, тим не менше, вони звертають увагу теоретиків та практиків на конфлікти і напруження на міжнародній арені, що мають в основі саме географічний аспект та боротьбу за матеріальні ресурси. Саме тому геополітична концепція, з однієї сторони застаріла через брак глобального погляду на географічний простір, дає можливість поєднати матеріальний вимір міжнародної взаємодії країн та вимір нематеріальний, що включає інформаційну та культурну складову.

В рамках оновленого погляду на геополітичну концепцію можливо визначити і специфіку розвитку політичних режимів в геополітичних умовах. Для цього необхідно поглянути на особливості існування певних геополітичних середовищ та на взаємозв'язки країн, що входять в ці геополітичні середовища. На прикладі України в межах її геополітичного середовища можливо представити такий підхід, де рамки геополітичного середовища визначатимуть географіко-інформаційні рамки дослідження розвитку конкретної демократії. Окреслення таких рамок дає можливість розглянути розвиток демократії з урахуванням можливих зовнішніх впливів саме через зв'язки з чітко окресленим середовищем. На основі кореляційних показників, тобто, показників взаємозв'язків розвитку політичних режимів в окресленому геополітичному середовищі можливо визначити і те, чи може існувати підґрунтя для зовнішніх впливів на розвиток демократії в геополітичному середовищі. За умови відсутності кореляції трендів розвитку політичних режимів в конкретному геополітичному середовищі можемо визначити, що не існує і підґрунтя для зовнішніх впливів на політичні режими в цілому і демократії зокрема. І навпаки, коли кореляційні зв'язки розвитку політичних режимів країн конкретного середовища високі, це

вказує на існування підґрунтя для зовнішніх впливів середовища або окремих його елементів.

Отже, в дисертаційному дослідженні піддаються аналізу основні теоретичні підходи до вивчення сутності політичних режимів, зокрема – демократичних та недемократичних, досліджується розвиток понять «політичний режим», «демократія», «недемократичний політичний режим». Зокрема, в аналізі розкриваються теоретичні підходи до проблеми розвитку демократії, особливості підходів до типології політичних режимів з огляду на фактори, що визначають розвиток політичних режимів. В рамках дослідження визначаються проблемні питання теоретичних підходів до вивчення особливостей зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів, а також визначається різниця підходів до визначення поняття, що описує вплив зовнішніх акторів на політичний режим. Також систематизуються теоретичні підходи до поняття «геополітичне середовище».

Удосконалені поняття «політичний режим», «геополітичне середовище». На основі удосконалених понять проаналізовані актуальні методики вимірювання розвитку політичних режимів, зокрема – демократій. Типологізовані існуючі підходи до вимірювання політичних режимів, зокрема – демократій. Дослідження визначає основні засади інтегрального концепту вимірювання демократій з огляду на його застосування у вивченні розвитку демократій за умови зовнішнього впливу певного геополітичного середовища.

В рамках досліджуваної теми проаналізовані основні фактори розвитку демократії України в 2006-2018 рр. за трьома індексами демократії – The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV, що представляють три різні підходи до визначення сутності демократичного політичного режиму. Виявлено спільні та відмінні риси трьох індексів демократії на прикладі практичного вивчення розвитку демократії України в 2006-2018 рр.. Визначено основні фактори, що пов'язані з розвитком демократії України в 2006-2018 рр. в рамках трьох обраних індексів демократії. Визначено спільні та відмінні фактори, що пов'язані з розвитком політичного режиму в Україні в період 2006-2018 рр. для трьох обраних

індексів, на основі чого розроблено інтегральний підхід до вибору факторів вимірювання демократії з огляду на зовнішні впливи в геополітичному аспекті.

Дослідження аналізує специфіку демократичних трендів обраного геополітичного середовища України в період 2006-2018 рр. за індексами демократії The Economist Democracy Index та Freedom In the World. Визначено найчутливіші фактори, що пов'язані з розвитком демократій в обраному геополітичному середовищі України в період 2006-2018 рр. за індексами The Economist Democracy Index та Freedom In the World. В результаті розроблено інтегральний підхід до вибору факторів вимірювання розвитку демократій в окремому геополітичному середовищі для України, з умови найчутливіших та найменш чутливих для зовнішніх впливів факторів за трьома обраними індексами демократії.

Практичне значення результатів дослідження полягає у визначенні факторів, що пов'язані з розвитком демократичних режимів за умови потенційного впливу певного геополітичного середовища, на прикладі України. Отримані результати дослідження надають можливості аналізувати виміри демократичної системи України з точки зору найвразливіших елементів, що можуть піддаватись зовнішнім впливам недемократичних акторів геополітичного середовища.

Актуальність проведеного дослідження відповідає викликам сучасної політичної науки. Крім того, дослідження надає практичне підґрунтя для розробки стратегій та прийняття рішень у сфері імплементації демократичних інструментів, укріплення демократії та захисту її від можливих зовнішніх впливів геополітичного середовища та окремих його елементів. Більше того, дослідження вказує на потенційно чутливі до зовнішніх впливів фактори впровадження демократії України.

Ключові слова: політичний режим, демократія, геополітика, розвиток територій, демократизація, громадянське суспільство, індекси демократії, безпека, державна політика, права людини.

SUMMARY

Fedoryshyna K.O. The influence of the geopolitical environment on the development of democracy (within the case of Ukraine). – Qualification scientific work, the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in 052 "Political Science". - State University of Trade and Economics, Kyiv, 2022.

The current stage of development of democracy in the world, and in particular democracy in Ukraine, leaves open the problem of democratic transits, as well as the development of democracies and influences on democracy from the geopolitical environment. The need to consider the problem of external influences on the development of democracies in geopolitical environments is urgent for the analysis of the state of democracy in the world. Identifying the links between democracy change and the geopolitical environment and its non-democratic elements provides an opportunity to look more deeply at the problem of external influences on political regimes. In turn, this makes it possible to identify elements of democratic systems that could potentially be influenced by undemocratic neighbors.

Analysis of trends in democracy in Ukraine in a particular geopolitical environment, where there are undemocratic and hybrid countries, provides a more detailed consideration of the problem of political regimes in geopolitical environments in general, and in particular – within a specific example, which reveals the peculiarities of democracies in geopolitical conditions in the presence of non-democratic and hybrid neighbors.

Given Russia's war against Ukraine and the specific positions of Ukraine's neighbors in the war, the question of how countries connect in a particular geopolitical environment, especially if they have different types of political regimes, becomes even more relevant. Can democracy weaken or strengthen depending on the geopolitical environment in which the country exists. Whether other countries in the geopolitical environment can influence the change in the political regime of their neighbors in some way, or, conversely, environmental influences have little effect on changes in political regimes, in particular

democracies, in the geopolitical context. These issues have long been considered in political science, but today the theoretical discussion on this issue lacks valid data based on specific calculations.

In modern conditions, the very geopolitical concept of the classical model must be reconsidered in the light of globalization trends. However, even in the new reading, the geopolitical concept, in which the geographical dimension loses its position in favor of the information and cultural dimension, still determines the features of the environment due to geographical proximity and specifics of material resources of countries. Modern challenges require a rethinking of the primacy of the geographical concept, however, they draw the attention of theorists and practitioners to conflicts and tensions in the international arena, which are based on the geographical aspect and the struggle for material resources. That is why the geopolitical concept, on the one hand obsolete due to the lack of a global view of the geographical space, makes it possible to combine the material dimension of international cooperation and the intangible dimension, which includes information and cultural component.

Within the framework of an updated view of the geopolitical concept, it is possible to determine the specifics of the development of political regimes in geopolitical conditions. To do this, it is necessary to look at the peculiarities of the existence of certain geopolitical environments and the relationships of countries that are part of these geopolitical environments. On the example of Ukraine within its geopolitical environment, it is possible to present such an approach, where the framework of the geopolitical environment will determine the geographical and information framework of the study of the development of a particular democracy. Defining such a framework makes it possible to consider the development of democracy in the light of possible external influences precisely through the links with a clearly defined environment. On the basis of correlation indicators, ie indicators of the relationship between the development of political regimes in the defined geopolitical environment, it is possible to determine whether there can be a basis for external influences on the development of democracy in the geopolitical environment. In the absence of correlation of trends in the development of political regimes in a particular geopolitical environment, we can determine that there is no basis

for external influences on political regimes in general and democracy in particular. Conversely, when the correlations between the development of political regimes in a particular environment are high, it indicates the existence of a basis for external influences of the environment or its individual elements.

The dissertation research analyzes the main theoretical approaches to the study of the essence of political regimes, in particular - democratic and non-democratic, the development of the concepts of "political regime", "democracy", "undemocratic political regime". The analysis reveals theoretical approaches to the problem of democracy development, the features of approaches to the typology of political regimes in view of the factors that determine the development of political regimes. The study identifies problematic issues of theoretical approaches to the study of external influences on the development of political regimes, as well as identifies differences in approaches to the definition of the concept that describes the impact of external actors on the political regime. Theoretical approaches to the concept of geopolitical environment are also systematized.

Improved are the concepts of "political regime", "geopolitical environment". On the basis of improved concepts, the current methods of measuring the development of political regimes, in particular - democracies – are analyzed. Existing approaches to measuring political regimes, in particular democracies, are typified. The research determines the basic principles of the integrated concept of measuring democracies, given its application in the study of the development of democracies under the external influence of a particular geopolitical environment.

Within the framework of the researched topic the main factors of development of democracy of Ukraine in 2006-2018 are analyzed according to the three indices of democracy - The Economist Democracy Index, Freedom In the World and Polity IV, which represent three different approaches to defining the essence of democratic political regime. The common and distinctive features of the three indices of democracy are revealed on the example of practical study of the development of democracy in Ukraine in 2006-2018. The main factors related to the development of democracy in Ukraine in 2006-2018 are identified within the three selected indices of democracy. Common and

different factors related to the development of the political regime in Ukraine in the period 2006-2018 for the three selected indices are identified, within the basis of the integrated approach to the choice of factors measuring democracy in terms of external influences in geopolitical realm.

The study analyzes the specifics of democratic trends in the chosen geopolitical environment of Ukraine in the period 2006-2018 according to the indices of democracy The Economist Democracy Index and Freedom In the World. The most sensitive factors related to the development of democracies in the chosen geopolitical environment of Ukraine in the period 2006-2018 have been identified according to The Economist Democracy Index and Freedom In the World. As a result, an integrated approach was created within the choice of factors for measuring the development of democracies in a particular geopolitical environment for Ukraine, based on the most sensitive and least sensitive factors towards external influences.

The practical significance of the results of the study is the determination of the factors associated with the development of democratic regimes under the potential influence of a particular geopolitical environment, within the case of Ukraine. The results of the study provide an opportunity to analyze the dimensions of Ukraine's democratic system in terms of the most vulnerable elements that may become subject to external influences of undemocratic actors in the geopolitical environment.

Key words: political regime, democracy, geopolitics, territorial development, democratization, civil society, indices of democracy, security, public policy, human rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті, опубліковані у фахових виданнях України, що входять до міжнародних наукових баз:

1. Fedoryshyna K. Comparative analysis of efficiency of democracy in Ukraine according to the indices of democracy The Economist Democracy Index, Freedom In the World and Polity IV. *Grani*. 2020. №8. P.78-92

2. Fedoryshyna K. The crisis of the classical concept of liberal democracy in the context of modern challenges. *Grani*. 2021. №4. P.48-55

3. Fedoryshyna K. The problem with discussion on external influences on political regimes: theoretical dimension. *Grani*. 2021. №11. P. 66-71

Статті, опубліковані в інших міжнародних періодичних виданнях:

4. Fedoryshyna K. The problem with weakening democracy in the modern world and its geopolitical nature. *Social And Human Sciences*. 2017. №3.

5. Fedoryshyna K. The crisis of a liberal democratic approach: Hobbes' problem versus Aristotle's balance. *Social And Human Sciences*. 2018. №3.

6. Федоришина Е. Индексы демократии как инструмент формирования бренда страны в глазах общественности. *Маркетинг и реклама*. 2020. №7.

Монографії, розділи в колективних монографіях:

7. Федоришина К. Демократія як бренд. *Бренд-менеджмент: вимір глобальний, вибір локальний: монографія*. Київ, 2021. С. 102-112.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Федоришина К. Autocracy promotion – when terms matter. Матеріали VII міжнародної конференції Сучасний рух науки. Дніпро, 2019. С.1221-1225.

9. Федоришина К. Проблема вимірювання демократії – індекси демократії та їхні базові розбіжності. Матеріали міжнародної конференції Science progress in European countries: new concepts and modern solutions. Штутгарт, 2019. С.236-241.

10. Федоришина К. Індекси вимірювання демократії від інституціональний концепту до ліберального. Матеріали міжнародної конференції Advances Of Science. Карлові Вари-Київ, 2019. С.93-96.

11. Федоришина К. Концепції політичної еліти та ефективність демократії. Матеріали міжнародної конференції Science progress in European countries: new concepts and modern solutions. Штутгарт, 2019. С.39-42.

12. Федоришина К. Проблема вимірювання демократії - Індекси демократії та їхні базові розбіжності. Матеріали міжнародної конференції Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі. Київ: ІМВ КНУ ім.Т.Шевченка, 2019. С.93-96.

13. Федоришина К. Особливості кореляції демократичних трендів України та країн-сусідів найближчого геополітичного середовища. Матеріали XXVIII міжнародної конференції Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії. Переяслав, 2020. С.46-48.
14. Федоришина К. Digital communication and advertising: a dual future for political marketing. Матеріали III міжнародної конференції Журналістика та реклама: вектори взаємодії. Київ: КНТЕУ, 2021. С.93-96.
15. Федоришина К. Інтегративний погляд на політичний режим: між інституційністю та соціологічністю. Матеріали міжнародної конференції Theoretical and empirical scientific research: concept and trends. Київ-Оксфорд, 2021. С.36-39.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ.....	22
1.1 Проблема типології політичних режимів та визначення основних ознак демократії.....	22
1.2. Теоретичні проблеми вивчення впливу зовнішніх факторів на розвиток політичних режимів.....	46
1.3. Специфіка впливу зовнішніх факторів на розвиток політичних режимів у геополітичному середовищі.....	55
1.4. Теоретико-методологічні підходи до вимірювання демократій.....	64
Розділ 2. ВИМІРЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ В ОБРАНІЙ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	79
2.1. Вимірювання розвитку демократії України за індексами демократії в обраному геополітичному середовищі.	80
2.2. Вимірювання розвитку демократій геополітичного середовища України за індексом The Economist Democracy Index.....	109
2.3. Вимірювання розвитку демократій геополітичного середовища України за індексом Freedom In the World.....	130
Розділ 3: ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ УКРАЇНИ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	138
3.1 Інтегральний підхід до визначення характеристик демократії та впливу геополітичного середовища на розвиток демократії України.....	138
3.2. Основні показники динаміки розвитку демократії України за індексами вимірювання демократії.....	154

3.3. Динаміка розвитку демократії країн обраного геополітичного середовища України.....	169
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	205
ДОДАТКИ.....	220

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку демократії Україна опинилась у суперечливому середовищі, на геополітичному перехресті демократій та недемократичних (включаючи гібридні) політичних режимів. Розвиток демократії в Україні може зазнавати суттєвих впливів з боку недемократичних акторів геополітичного середовища країни.

Процеси глобалізації призводять до транспарентності кордонів. Незалежно від того, наскільки давніми та ефективними є демократії певних країн, геополітичне середовище створює спільну систему, в якій географічні, культурні, політичні, економічні, інформаційні та інші зв'язки можуть напряду впливати на зміну політичного режиму, сприяючи укріпленню або демократій, або недемократичних режимів, впливаючи на демократичні транзити чи зворотні процеси автократизації. Країни стають відкритими та більш чутливими для зовнішнього впливу а, відтак, потенційно їхні політичні режими є більш гнучкими та чутливими до факторів, що пов'язують між собою та взаємозумовлюють зміни політичних режимів в геополітичному середовищі.

У своєму геополітичному середовищі Україна одночасно зазнає різновекторного впливу демократичних країн Європейського Союзу з одного геополітичного флангу, а з іншого флангу - країн, що не до кінця пройшли демократичний транзит, застигли в гібридному режимі або залишились автократичними по суті. Беручи до уваги укріплення авторитарного режиму Росії, та все ще незмінний авторитарний режим Білорусі, а також зважаючи на загально регіональний тренд послаблення розвитку демократій (включаючи відсутність повних демократій в регіоні), Україна потребує визначити специфіку зовнішніх геополітичних середовищних впливів на розвиток своєї локальної демократії.

Серед зарубіжних дослідників проблему зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів, зокрема, демократій, досліджують: Л. Даймонд, С. Хантінгтон, А. Валенцуел, Г. О'Доннел, Р. Рігс, Ф. Шміттер, Р. Даль, К. Карозерс, Д. Ростоу, Ф. фон Хайек, Є. Арато, Д. Коен, Х. Лінц, Р. Вандерхіл, Т. Амброзіо, С. Левітський, Л. Вей, Дж. Толструп, П. Брукер та ін.

Ці дослідники зосереджують увагу на вивченні специфіки зовнішніх впливів на транзити політичних режимів, а також докладно розглядають особливості демократизації та автократизації за умови впливу зовнішніх акторів та середовищних факторів в цілому. Серед українських дослідників цю тему розглядають зокрема: В. Кобильник, Н. Латигіна, О. Марчак, Г. Зеленько, але в українській політичній науці ця проблема є менш дослідженою, а відтак потребує детального розгляду з орієнтацією на локальну специфіку транзитів політичних режимів, включаючи зв'язок розвитку демократій в геополітичному середовищі з розвитком демократії України.

Таким чином виникає потреба більш докладно розглянути специфіку зв'язків геополітичного середовища з розвитком демократій на прикладі України та її безпосереднього геополітичного середовища, що включає недемократичних, гібридних та слабо демократичних акторів.

На сьогоднішній день детального вивчення потребує питання, яким чином обране геополітичне середовище впливає на розвиток демократій, чи пов'язані тренди розвитку демократій в країнах геополітичного середовища між собою. За умови наявності такого зв'язку, необхідно визначити найбільш чутливі фактори, що в більшості визначають зв'язки демократій та недемократичних акторів у геополітичному середовищі, а це опосередковано може вказувати на можливість зовнішніх впливів на розвиток демократій в геополітичних середовищах.

Відповіді на ці питання можуть визначити напрями підвищення ефективності регіональної та глобальної політики за умов сучасних геополітичних викликів.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри філософії, соціології та політології Державного торговельно-економічного університету. Результати дослідження здобувача відображені у темі науково-дослідної роботи «Криза як чинник політичної модернізації».

Об'єкт дослідження. Розвиток демократії як політичного режиму.

Предмет дослідження. Теоретико-методологічні положення та практичні аспекти впливу геополітичного середовища на розвиток демократії.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення факторів, що взаємопов'язують тренди розвитку демократії в геополітичному середовищі на прикладі України.

Відповідно до мети дослідження в роботі виконані наступні завдання.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати існуючі теоретичні підходи до типології політичних режимів.
2. Визначити основні ознаки демократії як політичного режиму.
3. Проаналізувати теоретичні проблеми визначення впливу зовнішніх факторів на розвиток політичних режимів.
4. Проаналізувати актуальні теоретичні погляди на геополітичну концепцію.
5. Дослідити фактори зовнішнього впливу на політичні режими в геополітичному середовищі.
6. Проаналізувати існуючі підходи до вимірювання політичних режимів.
7. Проаналізувати індекси демократії в якості методів вимірювання політичних режимів.
8. Виміряти та проаналізувати показники розвитку демократії України за індексами демократії в обраному геополітичному середовищі.
9. Виміряти та проаналізувати показники розвитку демократії обраного геополітичного середовища України за індексами демократії.
10. Визначити показники розвитку демократії України, найбільш чутливі до впливів обраного геополітичного середовища.

В дослідженні висувається **гіпотеза**, що в геополітичному середовищі розвиток демократій є чутливим до середовищних впливів через зв'язки з розвитком політичних режимів інших акторів середовища за окремими факторами, найбільш чутливими до такого роду зв'язків.

Методи дослідження. Дослідження використовує загальнонаукові та спеціальні методи та підходи, що визначають теоретичну та практичну єдність з метою визначення факторів, що пов'язують розвиток демократій країн обраного геополітичного середовища в рамках визначених для дослідження індексів з розвитком демократії України.

В роботі використані такі методи: системного аналізу – для аналізу множинності теоретико-методологічних підходів до вивчення сутності політичного режиму, демократії, зовнішніх впливів на політичні режими та специфіки впливів на розвиток демократій в геополітичному середовищі; метод групування та ранжування – для визначення основних факторів зовнішніх впливів на розвиток демократій в геополітичному середовищі; метод експертних та соціологічних опитувань - опосередковано через дані індексів демократії – для кількісної оцінки розвитку політичних режимів, зокрема, демократій визначеного геополітичного середовища; кореляційний аналіз – для визначення специфіки зв'язків показників розвитку демократій та в цілому політичних режимів у визначеному геополітичному середовищі України з розвитком демократії України; порівняльний аналіз – для порівняння теоретичних підходів до визначення сутності політичних режимів, моделей демократії, індексів демократії та результатів аналізу розвитку демократії України за декількома обраними для дослідження індексами демократії.

Інформаційна база досліджень – монографії, періодичні видання, результати експертних опитувань індексів демократії, результати власного кореляційного аналізу та групування даних.

Наукова новизна результатів дослідження.

В дослідженні вперше:

- Проаналізовано розвиток демократії України в часовому проміжку 2006-2018 рр. в рамках трьох індексів демократії – The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV.
- Визначено фактори, що об'єднують три концепції демократії в рамках індексів The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV, задля визначення інтегрального підходу до вимірювання демократії.
- Визначено фактори, що найбільше пов'язані зі зміною розвитку демократії України в часовому проміжку 2006-2018 рр. в рамках трьох індексів демократії - The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV.
- Проаналізовано розвиток демократій зокрема та політичних режимів в цілому в обраному геополітичному середовищі України в часовому проміжку 2006-2018

рр. в рамках індексів демократії – The Economist Democracy Index та Freedom In the World.

- Визначено фактори, що пов'язують зміни розвитку демократій в обраному геополітичному середовищі між собою та з загальними середовищними трендами в часовому проміжку 2006-2018 рр. в рамках індексів демократії – The Economist Democracy Index та Freedom In the World.
- Визначено фактори, що пов'язують зміни розвитку демократії України в часовому проміжку 2006-2018 рр. в рамках індексів демократії – The Economist Democracy Index та Freedom In the World зі змінами розвитку демократії інших акторів обраного геополітичного середовища та середовищними трендами.
- Визначено найбільш та найменш чутливі фактори, що пов'язані зі змінами розвитку політичних режимів в обраному геополітичному середовищі для України в часовому проміжку 2006-2018 рр. в рамках індексів демократії – The Economist Democracy Index та Freedom In the World.
- Виділено найчутливіші фактори на основі проаналізованих індексів, що потенційно можуть впливати на розвиток демократії України в обраному геополітичному середовищі.

Удосконалено:

- Використання інтегрального підходу до визначення сутності політичного режиму.
- Визначення поняття «політичний режим» з огляду на виокремлення ознак демократичного та недемократичного політичних режимів.
- Визначення сутності демократії та недемократичного політичного режиму відповідно до завдання операціоналізації понять.
- Підхід до типологізації моделей демократії, включаючи порівняльний аналіз класичних моделей демократії.
- Методологічний аналіз особливостей зовнішніх впливів на зміну політичних режимів.

- Визначення поняття «геополітичне середовище» відповідно до завдання впровадження системного аналізу категорії;

Набуло подальшого розвитку:

- Гіпотеза зв'язку геополітики з демократичними транзитами. Визначено ключові проблеми зв'язків елементів геополітичного середовища з розвитком політичних режимів, зокрема – демократії, на прикладі демократії України та її зв'язків з обраним для дослідження геополітичним середовищем;
- Методологія вимірювання демократії. Завдяки аналізу індексів демократії та порівняння методологій цих індексів на прикладі вимірювання розвитку демократії України в обраному для дослідження геополітичному середовищі визначено інтегральні фактори, що можуть дати поштовх для створення уніфікованого індексу вимірювання демократії.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в роботі визначаються особливості взаємозв'язку показників розвитку політичних режимів (зокрема демократії) в геополітичному середовищі на прикладі України.

Теоретично обґрунтований авторський погляд на теорію зовнішніх впливів на політичні режими.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробці науково-практичних рекомендацій та висновків, що можуть бути використані в якості методологічної основи для розробки стратегії подальшого розвитку демократії України за умови потенційних впливів геополітичного середовища з недемократичними акторами, що можуть впливати на зміну демократичної системи України. Крім того результати дослідження дають можливість більш широкого вивчення специфіки взаємозв'язку розвитку політичних режимів в різних геополітичних середовищах.

Достовірність і надійність результатів забезпечувались методологічною і теоретичною обґрунтованістю даних, що використовувались для аналізу; також, достовірність результатів забезпечується доведеною валідністю методів, які відповідають предмету дослідження.

Апробація результатів. Основні тези дисертаційного дослідження були розглянуті на міжнародних наукових конференціях: конференція «Сучасний рух науки» 16.04.2019, тези доповіді «Autocracy promotion – when terms matter»; конференція «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» 12.07.2019; тези доповіді «Проблема вимірювання демократії – індекси демократії та їхні базові розбіжності»; конференція «Advances Of Science» 6.12.2019: тези доповіді «Індекси вимірювання демократії від інституціональний концепту до ліберального»; конференція «Science progress in European countries: new concepts and modern solutions» 20.12.2019: тези доповіді «Концепції політичної еліти та ефективність демократії»; конференція «Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі» ІМВ КНУ ім.Т.Шевченка 17.10.2019: тези доповіді «Проблема підходів до вимірювання демократії»; конференція «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії» 30.06.2020: тези доповіді «Особливості кореляції демократичних трендів України та країн-сусідів найближчого геополітичного середовища»; конференція «Журналістика та реклама: вектори взаємодії» 24.03.2021: тези «Digital communication and advertising: a dual future for political marketing»; конференція «Theoretical and empirical scientific research: concept and trends» 28.05.2021: тези «Інтегративний погляд на політичний режим: між інституційністю та соціологічністю».

Особистий внесок здобувача. Всі представлені в дослідженні наукові результати отримані автором дослідження самостійно. Статті, що представляють результати дослідження містять доробок автора 100 %.

Публікації. За результатами дослідження підготовлено 15 публікацій: 5 наукових статей у виданнях з політичних наук, 3 з яких – у фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз (Index Copernicus), і 2 – у міжнародних наукових виданнях іншої держави (Польща), також – 1 стаття в науковому нефаховому виданні України, 1 розділ в колективній монографії та 8 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що охоплює 154 позиції, та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінку. Обсяг основного тексту – 183 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ НА ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

Проблема зовнішніх впливів на політичні режими є актуальною проблемою політичної науки. Зміст даної проблеми передбачає аналіз категорій та понять, таких як «політичний режим» та побудова типології різних політичних режимів, «демократія» та визначення характеристик безпосередньо демократичних політичних режимів, а також виокремлення «недемократичного політичного режиму» як такого та окреслення його специфічних ознак

1.1 Проблема типології політичних режимів та визначення основних ознак демократії

Поняття «політичний режим» в політичній науці є одним із базових. Тим не менш, в політології невирішеними лишаються: проблема визначення цього поняття, питання типологізації політичних режимів та виокремлення підходів до вирішення демократичних та недемократичних політичних режимів.

Проблема визначення поняття «політичний режим» розкривається в роботах таких класичних дослідників: К.Бекстер, Г.Ласуел, Ф.Рігс, Р.Бейкер, А.Лейпхарт, М.Дюверже, Г. О'Донел, Ф. Шміттер, Ж.-Л. Клермон, П.Бурдьє, Р.Даль, А.Циганков, Д. Істон, М. Хагопян, Х. Лінц, Т. Карл, Р. Саква, А. Антошевські, Р. Хербут, М. Жмігородцкі, В. Сокул, К. Гаджиєв, Г. Голосов, Ю. Сумбатян, Ф. Бурлацький, А. Галкін.

Основними підходами до вивчення феномену політичного режиму є інституціональний, біхевіоральний та соціологічний. Але основне теоретичне протистояння відбувається між інституціональним (також має назву політико-правового або формально-юридичного) та соціологічним підходами до визначення сутності політичного режиму. [1]

Інституціональна школа розглядає політичний режим у зв'язку з державною владою. В рамках цього підходу прослідковується тенденція ототожнення політичного режиму з формою правління та діяльністю інститутів державної влади. [3]

Основними представниками цього підходу можна вважати: К.Бекстера, Г.Ласуела, Ф.Рігса, Р.Бейкера, А.Лейпхарта та ін.

В інституціональному контексті політичний режим зводиться до апарату конституційного права. Якщо певний режим відповідає конституційній формі правління (наприклад, монархія чи республіка), він має право називатись «політичним режимом». А в умовах неконституційності форми правління (наприклад, диктатура), така форма правління політичним режимом, власне, не вважається. Отже, цей підхід обмежує дослідження феномену політичного режиму, зводячи його до специфіки розділення державної влади та форм її реалізації.

В свою чергу соціологічна школа розглядає політичний режим як реально існуючі зв'язки суспільства та держави, що необов'язково є закріпленими в конституції та інших правових нормах. [3] Основні представники соціологічного напрямку: М.Дюверже, Г. О'Донел, Ф. Шміттер, Ж.-Л. Клермон, П.Бурдьє, Р.Даль, А.Циганков та ін.

Відповідно до соціологічного підходу, політичний режим є балансом соціальних та політичних явищ в їх взаємодії та взаємовпливі. Але цей підхід тяжіє до зведення в єдине ціле поняття політичного режиму та політичної системи. Таким чином, політико-правові структури втрачають визначальну роль у формуванні певного політичного режиму. Базис політичного режиму, відповідно до соціологічної школи, складають реально існуючі зв'язки в суспільстві, які в свою чергу формують специфічну систему.

На перетині основних базисних поглядів до визначення феномену політичного режиму запропоновано так званий інтегративний підхід, який пропонує Г. Шипунов. Сам дослідник вказує, що в сучасній політології однією з основних проблем є визначення поняття політичного режиму, а також адекватна типологізація політичних режимів, яку можна універсально використовувати в політичній науці. [1]

В межах інтегративного підходу політичний режим визначає засоби, методи, та форми реалізації політичної влади. [2] Інституціональна школа обирає категорію держави в якості базової категорії для визначення «політичного режиму». Ця база

визначає політичні інститути в межах конституційно-правового поля. Біхевіористський підхід обирає категорію влади в якості основи для визначення власне поняття «політичного». Соціологічний підхід бере за основу реально існуючі суспільні зв'язки в якості умови існування політичної системи, що визначає поняття «політичний режим». [1]

Різниця шкіл та підходів до визначення сутності політичного режиму демонструє відсутність консенсусу в політичній науці щодо базових характеристик цього феномену. Лишається невирішеним питання, чи слід вважати політичний режим суто політичною системою. Однак, в такому випадку політичні режими втрачають інституційний компонент. Навпаки, якщо політичний режим зводиться виключно до політичних інститутів, втрачається значимість реальних соціальних зв'язків, що можуть існувати поза конституційно-правовим полем, але в реальності формувати цілісний політичний контекст.

Протистояння поглядів на сутність політичного режиму лишається актуальним і для української політичної науки.

Проблема співвідношення інституціонального та соціологічного підходів в українській політології розглядається через аналіз робіт таких українських дослідників, як О.О. Боровський, Ю. В. Мацієвський, О. Л. Тимчук, О. Н. Євтушенко, О. В. Лазоренко, О. О. Лазоренко, С.Г.Серьогіна, О.А.Фісун, С.Рябов та інші.

О. О. Боровський досліджує концепт політичного режиму через призму соціологічної теорії, вказуючи спосіб, яким визначається узагальнене та цілісне існування соціальної системи в рамках певної території. Для дослідника політичний режим розкривається через аспекти, що визначають вплив влади на суспільство, тобто ціннісний компонент та особливість діяльності влади через зміну економічного, соціального та культурного вимірів суспільства, та контролю соціальних процесів. [4]

Політичні зміни в Україні та специфічні трансформації українського політичного режиму в практичному вимірі демонструють те, якими є особливості базових характеристик феномену політичного режиму. Відповідно й аналіз трансформаційних процесів в Україні дає змогу дослідникам розкрити співвідношення

інституціонального та соціологічного підходів у визначенні основ феномену політичного режиму. Так Ю.В.Мацієвський розглядає формування гібридного режиму в Україні через трансформаційні процеси з ухилом в інституціональний підхід. Для дослідника гібридизація політичного режиму в Україні, власне, є відображенням сповзання до інституціонального дисбалансу – тобто, неефективної інституційності. Хоча для дослідника в інституціональному підході вбачаються і певні обмеження, що не дозволяють повністю пояснити трансформаційні політичні процеси в Україні [6].

Інституціональний підхід бере за основу інституційні можливості для забезпечення ефективності опозиції та розвитку парламентаризму. Дослідник О.Л. Тимчук з цієї позиції пропонує виокремлювати авторитарні політичні режими та відрізнити їх від демократичних. [5]

В свою чергу соціологічний підхід визначає політичний режим через політико-владні відносини в політичній системі. Основою цих відносин є принцип підпорядкування та владного впливу. Саме цей підхід розкривається в роботах О. Н. Євтушенко з посиланням на доробки О. В. Лазоренко, О. О. Лазоренко та інших українських дослідників, що працюють в соціологічній парадигмі. О.Н.Євтушенко вирішує проблему співвідношення інституціонального та соціологічного контекстів через інтеграцію, визначаючи, за прикладом Г.Шипунова, політичний режим в якості специфічного порядку соціального життя, що є установленим державною владою. [8] В цьому визначенні можна побачити спробу узагальнити підходи до феномену політичного режиму та поєднати конституційно-правову реальність із соціальними зв'язками, які формують особливе соціальне життя і можуть включатись в загальне поняття політичної системи.

В зіткненні двох основних підходів до визначення сутності політичного режиму прихована проблема типологізації політичних режимів. Концентрація уваги на конституційно-правовому вимірі зводить політичний режим до інституційної ефективності, водночас втрачаючи соціальні та культурні виміри, включаючи політичну культуру, політичну поведінку та не інституційні зв'язки. Зосередження на

соціологічному вимірі знижує вагу інституційної ефективності. Ці протиріччя добре відображені в різниці концептів, що використовуються в кількісному обчисленні розвитку політичних режимів (зокрема демократії).

На думку С.Г.Серьогіної, з точки зору конституційного права більш обґрунтованим можна вважати підхід тих дослідників, що вважають саме державний – тобто, державно-політичний - режим елементом форми держави. Увага таких дослідників зосереджена на формі держави, що складається з трьох базових елементів і в трьох вимірах відображає сутність держави: форма правління визначає інституційний вимір, форма державного устрою визначає просторовий вимір, а державний режим визначає вимір політичної організації публічної влади. [9]

Триєдина концепція втрачає елемент взаємодії акторів в політичній системі, зосереджуючи увагу в більшості на організації різного порядку. В свою чергу концепція балансу сил в політичній системі, як сутність феномену політичного режиму, бере до уваги переважно взаємодію акторів системи. Так О.А.Фісун визначає політичний режим як формат взаємодії політичних акторів, де взаємодія стосується балансу ресурсів та стратегій в формальних та неформальних умовах. Тут ми бачимо спробу поєднати інституційність у вигляді рамок формальних умов взаємодії акторів та соціологічність у вигляді неформальних зв'язків. Таким чином, за цим дослідником, політичний режим є специфічним форматом співвідношення сил у формальних та неформальних умовах, який корегує доступ до ресурсів різного порядку. [10]

Отже, проблема визначення поняття «політичний режим» демонструє необхідність універсалізації та інтеграції декількох підходів, задля охоплення максимальної кількості вимірів феномену. В цьому ракурсі дослідники О.В. Лазоренко та О.О. Лазоренко визначають політичний режим як комплекс культурних, правових, соціально-економічних та політичних компонентів, що взаємодіють між собою та свідчать про те, як здійснюється політична влада. [7] В цьому ж напрямку С.Рябов визначає політичний режим як результат взаємодії держави та громадянського суспільства. [12] А А.П.Циганков визначає політичний режим як сукупність структур

влади, які функціонують в загальних умовах політичної системи задля стабілізації цієї системи, спираючись на соціальні інтереси, використовуючи специфічні методи. [3] Тут ми бачимо намагання поєднати різні виміри: як соціальний (відносини, політична система, громадянське суспільство), так і інституційний (структури влади, правові компоненти).

В сучасній політологічній науці існує ряд типологій політичних режимів, в залежності від концепції, що лежить в основі визначення сутності політичного режиму. Проблема розподілу політичних режимів на демократичні та недемократичні також зустрічається з ускладненням: які характеристики варто брати за основу, щоб визначити політичний режим як демократичний, та які характеристики, з-поміж інших, автоматично відносять політичний режим до недемократичного. Більше того, типологія недемократичних режимів ускладнюється тим, що самі недемократичні режими відрізняються між собою, що ускладнює зведення їх до загальних типів. Що стосується демократій, проблема типологізації демократичних режимів базується на неможливості уніфікувати концепцію демократії, а відтак – на неготовності науковців визначити універсальний набір факторів, що визначають політичний режим як демократичний в усіх можливих практичних випадках. Ця проблема бере свій початок і в дискусії, розглянутій вище, яка стосується неможливості знайти консенсус у визначенні сутності феномену політичного режиму. Адже якщо політичний режим дорівнює інституційній складовій, демократії та недемократичні режими повинні мати специфічні інституційні відмінності. В той же час, при такому підході фактор політичної культури, поведінки, не інституційних зв'язків та відносин не буде значною мірою пов'язаний із віднесенням держави до того чи іншого типу політичного режиму. В інший спосіб, зосередження уваги на реальних зв'язках (соціологічний підхід) відсуває на другий план інституційні характеристики, а відтак і різниця в типології політичних режимів буде іншою.

З цього приводу Пол Брукер зауважує, що дослідження недемократичних режимів мають цілий ряд різних підходів. Частина з них зосереджена на питанні форми, а не типу управління, тобто відповідає на питання «як відбувається правління», а не

«хто саме править». Тому один і той самий режим можна описати по-різному, відповідаючи на різні питання. Але найбільш вживаним і визнаним підходом до визначення недемократичних режимів є теорія тоталітаризму та теорія авторитаризму. [13]

Посилаючись на Карла фон Клаузевіца, Брукер підкреслює, що найпростішим визначенням недемократичних режимів є таке: «управління іншими засобами, ніж демократичні». Це відсилка до визначення війни як «продовження політики іншими засобами». [13] Недемократичні режими є різноманітними. Брукер також вказує, що в 1970-90 рр. глобальна хвиля демократизації зменшила кількість недемократичних режимів, збільшивши їх розмаїття. А в сучасних умовах до бінарної системи демократичних-недемократичних режимів додався новий, самостійний тип – гібридний режим, який включає риси демократичних та недемократичних типів.

Але суспільства відрізняються не тільки способом організації політичного життя, але і специфікою зв'язків із політичною владою в сферах, що до політики відношення не мають. Про це пише Хуан Лінц, повертаючи дискусію навколо типології політичних режимів до джерела проблеми, що коріниться у визначенні самої специфіки політичного режиму. Отже, Лінц зазначає, що політичні системи самі по собі є різноманітними, а це створює окрему проблему у сучасному визначенні «недемократій». Тобто, в сучасних умовах важко чітко визначити, що не є демократією. За дослідником, політична система може бути визначена як демократична, якщо вона дає можливість визначити політичні переваги через свободу зібрань, інформації та комунікації, задля вільної конкуренції між лідерами, яка через регулярні проміжки часу ненасильницькими засобами підтверджує претензії лідерів на владу. [14] Відповідно, демократична політична система не виключає жодну політичну силу з конкурентної боротьби і не перешкоджає жодному учаснику політичного процесу висловлювати власну думку щодо реалізації політичної влади.

Деякі інші зарубіжні дослідники також вказують на відсутність можливості однозначно класифікувати політичні режими. На їх погляд, класифікація режимів

залежить від питання, на яке має відповісти дослідження, що використовує ту чи іншу класифікацію. [15]

Для дослідження доцільно використовувати лаконічне визначення Пола Брукера з посиланням на Карла фон Клаузевіца: недемократичний політичний режим є політичним режимом, що передбачає управління іншими засобами, ніж демократичні. Однак і це визначення закономірно народжує нове проблемне питання, яке стосується сутності демократичних засобів управління, що є основою демократичного політичного режиму. Для цього необхідно розглянути проблему визначення сутності демократії та типологізації демократій, з урахуванням їх спільних рис та відмінностей.

Сучасні теорії демократії – різноманітні і включають безліч моделей, що визначають сутність цього явища. Основні теоретичні моделі взяли за основу концепції демократії, що сформувались у період XVII-XIX ст. [18]

Основними вченими, що розробляли концепцію ліберальної демократії, були: Дж. Бенгам, Т. Гоббс, Т. Джефферсон, Дж. Локк, Дж. Медісон, Дж. Ст. Мілль, Ш. Л. Монтеск'є, Т. Пейн, Ж. Ж. Руссо, А. Сміт, А. де Токвіль, Б. Франклін, Д. Юм, Р. Арон, Дж. Грей, Л. Даймонд, Р. Даль, Л. Зідентоп, Л. фон Мізес, А. Лейпхарт, К. Поппер, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк, С. Хантінгтон та ін. [19]

Концепція ліберальної демократії передбачає автономність індивіда і обмеження держави зовнішньою мірою свободи індивіда. Таким чином, ліберально-демократичне суспільство – це суспільство вільних індивідів, а суспільний інтерес має бути інтересом всіх окремих вільних індивідів. Такий підхід має свій нюанс – він передбачає повагу до інтересів меншості, при врахуванні інтересу більшості, а також високу здатність індивідів до суспільного договору.

Відповідно до різноманітних підходів, ліберальна демократія визначається реально працюючим механізмом вільних виборів, що забезпечує зміну влади мирним шляхом; держава є гарантом суспільного договору і виражає інтерес більшості, поважаючи при цьому інтерес меншості; процес прийняття політичних рішень є прозорим, ЗМІ є незалежними і мають можливість контролювати цей процес;

громадянське суспільство розвинене і бере участь в політичному житті держави; громадянське право є недоторканим та базисним фактором існування демократичної держави. [19]

Проблема співвідношення індивідуальних свобод та їхніх обмежень, створених самою сутністю суспільних відносин, призводить до необхідності розглянути співвідношення концепції ліберальної демократії та суспільного блага.

Що є пріоритетним: індивідуальне чи суспільне благо; до якої межі індивідуальні права та свободи не є протиріччям суспільному існуванню в рамках єдиної системи: до якої межі суспільні обмеження є допустимими для збереження індивідуальних прав та свобод – ці протирічливі питання залишаються невирішеними в межах концепції ліберальної демократії.

Інший полюс цієї проблеми, що розкриває неоднозначність визначення сутності демократії, представлений концепцією радикальної демократії. Основними ідеологами цієї концепції можна вважати Е. Лакло, Ш. Муфф, В. Ю. Коннолі та ін. Концепція радикальної демократії визначає першість народу перед індивідом, а, відповідно, і народного інтересу перед інтересом індивідуальним. Держава є виразником суспільного, народного інтересу, що передбачає пріоритет суспільного блага над індивідуальним правом громадянина. Специфіка такого концепту - в тому, що під лозунгом необхідності захищати суспільне благо, держава отримує «деспотичні» інструменти управління. Крім того, інтерес більшості в радикальній концепції ігнорує інтерес меншості. [18]

Обидві генеральні концепції демократії розглядають державу як результат суспільного договору між розумними індивідами. Але в них по-різному представлений погляд на проблему свободи індивіда в рамках соціального та пріоритету соціального над індивідуальним. Складність і невирішеність основного питання свободи індивіда в суспільстві, що намагаються розкрити парадигми ліберальної та радикальної демократії, відобразились і на багатомірності сучасних теорій.

Український політолог Н. Латигіна підкреслює, що процес вивчення демократії мав три наукові стадії, які в свою чергу зумовили появу трьох відповідних підходів

до визначення, що таке демократія. Традиційний інституціоналізм визначає демократію з нормативно-правової точки зору, біхевіоризм включає соціологічне вивчення специфіки функціонування політичних інститутів, функціоналізм поєднує інституціоналізм з біхевіоризмом, але «робить акцент саме на реальному функціонуванні інститутів демократії на основі конституційних норм із врахуванням поведінки політичних «акторів», тобто громадян і політичних груп». [16]

Відповідно до багатовимірності підходів до вивчення феномену демократії, існує безліч його визначень. З цього приводу Н. Латигіна вказує, що в політико-правовій теорії демократія визначається через різні виміри, що мають на меті визначити її суть: демократія – це форма держави; демократія – це форма організації громадянського суспільства, політичних партій, громадських організацій; демократія – це світогляд; демократія - це суспільно-політичний рух. Крім того, демократія визначається як цінність соціального та політичного характеру, а також – як специфічний політичний процес. [16]

Виходячи з дослідження Н. Латигіної, в політичній науці визначають 6 основних параметрів, за якими розглядається характер політичного режиму та його тип. Саме цими параметрами доцільно користуватись у визначенні типу демократичного та недемократичного режиму: легітимізація панування, доступ до панування, монополія на панування, претензії на панування, структура панування, спосіб здійснення панування. Бачимо, що в основі підходу до визначення типів політичних режимів лежить плюралізм, свобода конкуренції та способи реалізації політичної влади. Сама дослідниця зазначає, що всі шість параметрів визначення демократії базуються на центральній категорії панування, в результаті вони можуть бути зведені до більш загальних категорій: всезагальне виборче право; ефективна монополія на панування з боку демократично легітимізованих урядів; ліберальна правова та конституційна держава. [16]

Через різницю підходів до базового концепту визначення сутності демократичного політичного режиму, сам термін «демократія» в політичній науці розглядається з різних точок зору: політико-інституційної (розглядає демократію як

політичний режим), процесуально-процедурної (наголошує на специфіці існуючих політичних процедур в суспільстві), культурологічної (розглядає культуру певного суспільства, що заснована на базових принципах – автономія індивіда, свобода слова та ін..) аксіологічної (розглядає власне цінності: такі як свобода, рівність, права людини та ін..) [22] Ці підходи охоплюють всі виміри явища, однак розмивають концепцію демократії, а відтак більш складним здається спроба уніфікувати визначення демократії.

Проблема уніфікації визначення демократії та зведення концепції демократичного політичного режиму в єдине ціле схожа з проблемою розгляду сутності політичного режиму. Через вибір різних базових характеристик явища концепції розкривають різні його виміри, однак це ускладнює уніфікацію та розробку єдиного, спільного підходу до настільки складного явища, яким є демократія. Існують як розширені багатовекторні моделі демократії, так і вузькі моделі, що характеризують явище з декількох найважливіших вимірів.

Так за Р. Далем демократію треба розглядати звужено, як політичний режим, не розмиваючи термін «демократія» на філософсько-світоглядні концепти. З цією метою політолог ввів термін «поліархія», що визначає плюралізм та опозиційність як базові характеристики демократичного режиму. Поліархія розглядається і як специфічний вид режиму управління державою з характеристиками, що відрізняються від історичних держав до XIX ст., а також від сучасних режимів, що були встановлені в націях-державах. Така різниця є результатом співставлення терпимості до опозиції (в цьому випадку опозиція розглядається як сила, що протистоїть діям уряду) та можливостей впливати на поведінку уряду і деяким чином зміщувати офіційних осіб в мирний спосіб. [21]

Р.Даль виділяє сім інститутів, що дають можливість виділити демократію (або – поліархію) в окремий тип політичного режиму. Цей підхід спирається на інституційні характеристики демократії і дає широкий спектр змінних, які можуть використовуватись в кількісному аналізі політичних режимів в цілому і демократій зокрема. Отже, Р. Даль пропонує визначати демократію через:

1. Наближене до універсального виборче право;
2. Право брати участь у суспільних справах;
3. Справедливо організовані вибори, в яких є виключеним будь-яке насилля чи примус;
4. Надійний захист свободи висловлювати власний погляд, включаючи критику уряду, режиму, суспільства, панівної ідеології;
5. Існування альтернативних і, часто, конкуруючих між собою джерел інформації та переконань, виведених з-під урядового контролю;
6. Високий рівень свободи створювати відносно автономні та різноманітні організації, включаючи опозиційні політичні партії;
7. Відносно висока залежність уряду від виборців та результатів виборів. [21]

Серед перелічених Р. Далем характеристик відсутній поведінковий та ціннісний виміри, а також – можливі характеристики, що розкривають неформальні відносини в політичній системі. Однак з точки зору інституціонального виміру, факт існування альтернативних джерел інформації поза урядовим контролем, а також – автономність організацій, що можуть бути і неформальними, мають на меті інтегрувати неформальні відносини в представлену концепцію.

Даль визначає, що перехід від міста-держави до нації-держави призвів до зміни моністичної демократії плюралістичною. Зміна масштабу призвела до корінних зрушень у процесах, пов'язаних з інститутами та процедурами. А в результаті такого переламу трансформувалась і сама теорія демократії, змінивши сам принцип суспільного договору. Той суспільний договір, що був правдивий для міста-держави, в більш масштабованому просторі взагалі втратив сенс. Таким чином, основа демократичної теорії – суспільний договір між розумними індивідами – має бути переосмислена. Тобто, базова теорія демократії має відповідати сучасному світу, де вона впроваджена у великих масштабах.

Цей підхід повертається до проблеми співвідношення індивідуального та суспільного в демократії та вирішення проблеми балансу суспільного блага з індивідуальними свободами. За Р. Далем засади класичної теорії демократії, що по суті є

моністичними, не можуть вирішити проблеми плюралістичного характеру, які виникають в сучасних масштабах держав після XIX ст.. Отже від класичної парадигми необхідно відмовитись, розширюючи концепцію демократії з описової і нормативної позицій. [21]

Й. Шумпетер також піддає сумніву життєздатність класичної теорії демократії, підкреслюючи, що «волі та благу народу» можуть служити не тільки демократичні уряди, як це показує історичний процес. Тому «воля та благо народу» не можуть бути критерієм відокремлення демократії від інших політичних режимів.

Основною проблемою класичної теорії Й. Шумпетер вважає твердження про те, що в народі є певний раціональний погляд на кожну окремо взятую проблему, і цей погляд реалізується в демократичних умовах. Тобто, першопочаткова ціль демократії – демократичний устрій, а вторинна ціль – обрання представників, що від імені народу беруть участь у прийнятті політичних рішень. Крім того Й. Шумпетер підкреслює той факт, що класична теорія демократії не віддає данини феномену лідерства, приписуючи виборцям зavelикий рівень ініціативи, хоча будь-яка колективна дія передбачає існування лідера і, відтак, конкуренції.

Більше того, дослідник критикує класичну теорію демократії з декількох інших сторін. За його поглядом, часто воля чи інтерес певної соціальної групи лишаються прихованими, поки лідер не перетворить їх на політичні фактори. В демократичному суспільстві існує конкурентна боротьба, що бере за основу систему виборів як єдиний демократичний інструмент боротьби за лідерство. Хоча це не передбачує використання деяких інструментів боротьби - наприклад, насильства - на практиці така конкуренція не може не включати нечесну гру, а також шахрайство. Класичне «питання Гоббса» - питання міри свободи індивіда в суспільстві – що є основою базових підходів до теорії демократії, Шумпетер вирішує наступним чином. Він вказує на те, що можливість виставляти свою кандидатуру перед виборцями в більшості випадків, хоч і не завжди, є синонімом широкої дискусії для соціуму в цілому. Крім того, свобода політичної конкуренції може визначати і певну значну свободу

преси. Але співвідношення між демократією та свободою не є однозначним і жорстким, тобто воно піддається маніпуляціям в той чи інший бік. [22]

Підхід Й. Шумпетера намагається як розв'язати кризу класичного ліберального концепту демократії, так і дати відповідь на проблему, ключову для визначення демократії – проблему балансу свобод та їх місця в суспільному договорі.

Окрім цих протиріч, підхід Й. Шумпетера підкреслює класичне протиріччя теорії ліберальної демократії – неможливість співвіднести «волю народу» та «волю більшості». Адже, як вказує дослідник, воля більшості не завжди є волею народу. Хоча класичний демократичний метод передбачає процес прийняття рішення через просту більшість, це не гарантує підтримку інтересу народу. [22]

Підводячи підсумок критиці класичної теорії демократії, Й. Шумпетер пропонує новий погляд на класичну концепцію ліберальної демократії – модель конкурентної елітистської демократії. Саме ця модель зосереджує увагу на процесі ротації кадрів політичної системи через відкриту конкурентну боротьбу. Демократія за Й. Шумпетером - це інституційний устрій для ухвалення політичних рішень, в якому актори в ході конкурентної боротьби за голоси виборців отримують можливість реалізувати політичну владу. [22] Таким чином дослідник теж звертається до проблеми співвідношення інституціонального виміру та виміру відносин, переводячи реальні соціальні відносини в рамки формальної конкурентної боротьби, що є інституційним проявом неформальних відносин.

Тим не менш, порівняно з концепцією демократії Р. Даля, концепція Й. Шумпетера в більшій мірі зосереджена саме на соціальних процесах, а не на інституційній складовій. Отже, демократія за Й. Шумпетером відрізняється від інших політичних режимів наступними характеристиками:

1. Демократична процедура;
2. Механізм лідерства, що викликає до життя волю соціальної групи;
3. Боротьба за політичне лідерство через демократичну процедуру виборів;
4. Свобода брати участь у боротьбі за політичне лідерство, виставляючи свою кандидатуру перед виборцями;

5. Функція виборця не тільки обирати, але і розпускати уряд;

6. Воля більшості, що визначається принципом передачі управління тим, хто має більшу підтримку, ніж інші конкуруючі індивіди або групи.

«Конкурентний» погляд на демократію розробляє і С. Ліпсет. Він розглядає демократію з точки зору розвитку соціальних та економічних умов, що визначають специфіку активності різних соціальних груп, їх інтересів та боротьбу за владу заради реалізації цих інтересів. В моделі С. Ліпсета, демократія визначається конкуренцією еліт, легітимацією існуючих політичних процедур з боку населення та ефективністю демократичного режиму з точки зору його стабільності.

Проблему визначення сутності демократії С. Ліпсет розглядає з точки зору довготривалого досвіду побудови ефективних процедур та демократичних структур. З його точки зору, процес демократизації держави буде стабільним за умови, коли нові демократичні структури в їх ефективній діяльності та процедурних нормах є ефективними (хоча це іноді може суперечити принципам законслухняності) в рамках не одного, а як мінімум декількох десятиліть економічного процвітання. Саме факт довго тривалості ефективної демократичної структури та процедур є базисом для затвердження працюючих принципів законності, міцності влади та специфіки демократичних взаємовідносин, що є основою ефективності політичної системи в цілому. [23]

В цьому підході ми вже бачимо більшу відсилку до виміру реальних, неформальних відносин, що складають ефективну політичну систему. Підхід С. Ліпсета є в більшій мірі інтегральним, бо намагається взяти до уваги як інституційний вимір демократії, так і соціологічний, включаючи навіть специфіку політичної поведінки. Теорія демократії Д. Лернера та С.Ліпсета є результатом такого інтегрального підходу, що базується на гіпотезі: демократичність країни напряму залежить від її економічного успіху. [23] Іншими словами, чим довшим і стабільнішим є економічне процвітання, тим більше в країні шансів пройти процеси демократизації та заснувати стабільну демократичну систему.

Основою моделі Ліпсета-Лернера є твердження про залежність демократичної системи від ряду соціальних та економічних факторів. Чим більш розвинені ці фактори (економічний успіх, освіта, індустріалізація, урбанізація, система масових комунікацій), тим більшим є шанс на стабільну та ефективну демократію. В результаті впливу вищезазначених факторів на соціальну систему, формується певна диференціація соціальних груп, що готові активно брати участь у конкурентній боротьбі за владу. Така система є ефективною, якщо задовольняє декільком базовим критеріям:

1. Існування системи загальноприйнятих вірувань у легітимність норм демократичної системи та її інститутів;
2. Існування політичних еліт, що беруть участь у конкуренції за владу;
3. Існування легітимної опозиції, що бере участь у конкуренції за владу і готова змінити політичних лідерів, що вже є при владі;
4. Законодавчо закріплені постійно діючі норми та процедури зміни політичних еліт;
5. Активна участь громадян у політичному житті, вплив на політику і участь у процедурах зміни політичних еліт (через вибори).

Отже, С. Ліпсет визначає демократію як політичну систему, що має постійні нормативно-правові можливості ротації урядових кадрів.

Економічний погляд на природу демократії використовує і Е. Даунс. Його економічна модель представляє ряд змінних, що визначають раціональну поведінку в демократичній системі. Сама політика розглядається як ринок, де кожна ситуація може принести вигоди чи втрати. Оцінка таких вигод та втрат вкладається в рамки раціональності політичної поведінки.

В рамках демократичного ринку політичні програми обмінюються на голоси виборців. Однак проблема цього підходу полягає в тому, що для політичних партій політика – інструмент отримання голосів виборців, а її мета не полягає в реалізації інтересів соціальних груп. Кінцева мета будь-якої політичної партії за Е. Даунсом – місце в уряді, отож, таким чином соціальна функція повністю втрачається,

поступаючись місцем політиці як побічному інструменту реалізації влади задля отримання прибутків та вигідних умов. Отже політика використовується для обміну на голоси виборців заради власної вигоди. [25]

Модель Е. Даунса намагається звузити модель демократії, але така раціоналізація поведінки виборців та представників політичної еліти є далекою від практики, адже не передбачає ірраціональних мотивів, також присутніх в людській поведінці і впливають на неформальні відносини в політичній системі. За Е. Даунсом політична еліта раціонально обирає рішення, що забезпечать її максимумом голосів виборців, а виборці цілком раціонально обирають ті політичні сили, що вважаються їм найбільш вигідним обміном на власний голос. Така поведінка може бути прогнозованою та передбачуваною саме завдяки високому ступеню раціоналізації. В кожному випадку, за моделлю Е. Даунса, відбувається раціональна оцінка перспектив ринкового обміну. Через оцінку вигоди від обміну учасники політичного процесу керуються не демократичними ідеалами як такими, а раціональними інтересами.

Е. Даунс розглядає дві умови, за якими оцінюється політична поведінка: 1) умова повної поінформованості; 2) умова неповної поінформованості. Поведінка політичних партій та виборців змінюється разом зі зміною умов поінформованості, в яких вони приймають рішення. Недостатність інформації призводить до коливань у вподобаннях виборців, що, в свою чергу, викликає активність лобістів зі сторони політичної еліти заради збільшення кількості голосів. Якщо виходити з того факту, що справедливою є система ринкових відносин, де політична поведінка відповідає правилу «максимізація прибутку при мінімізації витрат», така активність є характеристикою демократичної системи. [25] Ця модель намагається одночасно зосередити увагу на соціальних відносинах, включаючи відносини неформальні, і звузити кількість базових характеристик, що могли б визначати демократичний політичний режим. Однак значна концентрація уваги на раціональній поведінці виключає фактори політичної культури, не дає можливості аналізувати специфіку політичної поведінки та зводить інституційний вимір до прозорості електорального процесу, включаючи вимір індивідуальних прав та свобод.

Якщо підсумувати базові засади теорії Е. Даунса, можна виділити такі характерні ознаки демократії:

1. Наявність більше однієї політичної партії, що вступають у суперництво заради голосів виборців;
2. Нормативно визначені, регулярні політичні вибори, на яких виборці обмінюють голоси на політичні програми партій;
3. Свобода політичних партій проводити кампанії, що направлені на залучення максимальної кількості голосів виборців;
4. Активність виборців, що готові віддати голос за політичну силу, відповідно до власних пріоритетів, на регулярних виборах.

Отже, підхід до демократії Е. Даунса, в першу чергу, описує специфіку політичної поведінки на основі принципу ринкової економіки і зводить демократію до електорального типу. З цієї точки зору він є завузьким для використання з метою відокремлення демократій від недемократичних режимів. Адже неможливо досягти повної прозорості інформації в політичній системі. Відтак, ймовірною може бути видимість деяких характеристик, а саме: існування декількох політичних партій, хоча всі вони можуть відноситись до однієї групи політичної еліти; розвинена система маніпуляції виборцями з використанням інформаційних інструментів, що належать певним групам політичних еліт (таким чином принцип раціональної поведінки порушується, а виборець починає діяти емоційно, піддаючись впливу маніпуляцій інформацією). З загальної точки зору вузької електоральної моделі система може вважатись демократичною, хоча насправді, якщо збільшити рівень прозорості інформації, виявляється, що демократичні характеристики стосуються лише формального виміру.

З цього приводу, зокрема, Г. А. Алмонд та С. Верба підкреслюють сумніви в адекватності раціонально-поведінкової моделі. За їхнім поглядом, дослідження політичної поведінки призвели до сумніву в адекватності такого підходу, заснованого на раціональній поведінці. Дослідники вказують, що громадяни демократичних країн часто живуть за моделями, які на практиці відрізняються від раціонально-

поведінкової моделі з ухилом в економічний інтерес. Ці громадяни не є добре поінформованими, часто вони не беруть активної участі в політичних процесах. Крім того, електоральний вибір не може бути зведений до раціонального за самою своєю сутністю. [29]

Отже, з моделі Е. Даунса логічно постає питання, чи необхідно виділяти демократію електоральну та окремо – демократію ліберальну. Якщо наявними є лише електоральні характеристики, чи можна таку модель вважати повністю демократичною? На це питання відповідає концепція Л. Даймонда. Даймонд відокремлює ліберальну демократію, а електоральну демократію розглядає в якості мінімалістської концепції громадянської конституційної системи. В рамках такої базової системи законодавча та виконавча гілки влади формуються на основі загальних регулярних, конкурентних, багатопартійних виборів. [27] Так дослідник відповідає на питання, чи можна електоральну демократію вважати власне повноцінною демократією.

Л. Даймонд підкреслює, що мінімалістські моделі демократії можна називати електоральною демократією, і така демократія відрізняється від ліберальної. Якщо електоральні демократії визначають необхідність базового набору громадянських свобод для реалізації якісного електорального процесу, вони не приділяють уваги цим свободам, відтак, не включають їх у набір базових характеристик демократії. [28] Л. Даймонд критикує концепції, де електоральне суперництво визначають пріоритетною характеристикою демократії, такі як концепція Е. Даунса. На його думку, такий підхід виключає великі групи населення з процесу конкуренції за владу та реалізації власних інтересів. Більше того, навіть в умовах вільних, регулярних та прозорих виборів населення отримує вузький та узагальнений набір альтернатив, що пропонують політичні партії.

Отже, навіть в умовах забезпечення мінімалістської умови демократичності – електорального процесу – інші умови можуть суперечити принципу свободи участі в політичній конкуренції в рамках електорального процесу. Електоральна характеристика є відносно універсальною, прозорість та змагальність виборів відносно

однакові для різних країн, разом із тим суттєво відрізнятись можуть рівні вираження індивідуальних та групових прав та свобод навіть в рамках конкретної електоральної демократії. [27] Таким чином мінімалістські концепції електоральної демократії ускладнюють визначення універсальної концепції демократії та відокремлення специфічного типу політичного режиму.

З огляду на критику моделі електоральної демократії, Л. Даймонд визначив ліберальну демократію як концепцію з розширеними показниками. За поглядом Л. Даймонда до прозорого, чесного та регулярного виборчого процесу необхідно додати відсутність сфер, що є закритими на користь певних політичних чи суспільних сил, включаючи військових. Такі сфери не можуть бути виключені з прозорого процесу ротації кадрів і мають бути підконтрольні електорату прямо чи опосередковано. Крім того, звітність представників влади має включати два виміри – вертикальний та горизонтальний. Вертикальна звітність передбачає звітність перед електоратом, а горизонтальна визначає звітність керуючих осіб між собою, на урядовому рівні. Третій обов'язковий фактор, що визначає демократію як ліберальну, стосується наявності резервів розвитку плюралізму, громадянських свобод та прав. [27] Політичний режим, що відрізняється переліченими характеристиками, включаючи необхідну складову електорального характеру, можна назвати ліберальним демократичним. І така концепція є інтегральною, порівняно з завузкими концепціями, що зосереджують увагу на урядовій ротації, конкуренції, раціональній поведінці або виключно ефективності інституцій.

Л. Даймонд визначає характерні ознаки ліберальної демократії, послуговуючись інтегральним визначенням:

1. Реальна влада належить обраним чиновникам та особам, яких ті назначають, а не вільним від контролю з боку суспільства внутрішнім акторам;
2. Виконавча влада обмежена конституцією, її звітність забезпечена іншими урядовими інститутами;
3. Будь-яка група, що діє в рамках конституції, має право створювати власну партію та брати участь в електоральному процесі;

4. Будь-яким меншинам не заборонено висловлювати власні інтереси в політичному процесі;
5. Окрім електорального процесу існують інші інструменти та процедури вираження та представництва громадянських інтересів та цінностей;
6. Окрім свободи зібрання та плюралізму існують незалежні засоби масової інформації, до яких громадяни мають необмежений (політично) доступ;
7. Індивіди користуються базовими свободами;
8. Всі громадяни рівні з політичної точки зору, їхні інтереси захищені незалежною та позапартійною судовою владою, чії рішення визнаються іншими владними інститутами;
9. Влада закону захищає громадян від несправедливого втручання держави в їх персональне життя та від аналогічного втручання організованих антидержавних сил.

Відштовхуючись від мінімалістської електоральної моделі, Л.Даймонд запропонував модель, керуючим принципом якої є принцип пріоритету прав людини. Тим не менше, Л. Даймонд інтегрував різні погляди на сутність політичного режиму, вказуючи на необхідність існування як характеристик поведінкового, культурного, не інституціонального характеру, що описують специфіку реальних взаємовідносин в політичній системі, так і ефективність процедур та діяльність формальних інститутів, які покликані створювати прозорі механізми реалізації політичних взаємовідносин у суспільстві.

Порівнюючи класичні моделі демократії, можна визначити інтегральні ключові ознаки демократичного політичного режиму (Додаток А). В сучасній політичній науці найбільш популярним мінімалістичним визначенням демократії є визначення Р.Даля. Л. - Г. Карлі та Л. Морліно з цього приводу зазначають, що політичний режим можна вважати демократичним за наступних умов: універсальне виборче право для всіх, незалежно від статі; вільні, конкурентні, чесні та прозорі регулярні вибори; плюралізм, існування більше однієї політичної партії; існування альтернативних ЗМІ та інших джерел інформації. Дослідники назвали цю концепцію

процедурною. [25] Вона має на меті звузити основні характеристики демократії за декількома класичними моделями, зводячи їх до робочої моделі, що на практиці охоплює максимальну кількість вимірів, які не конфліктують між собою.

Дослідник Н. Баранов також вказує, посилаючись на С. Хантінгтона, що визначення демократичного політичного режиму, що спирається на джерело влади або цілі та мотиви уряду, двозначні за суттю, а отже викликають проблеми у використанні. [26] Тому дослідники віддають перевагу процедурному визначенню демократії, що визначається специфічною політичною практикою, яку можна безпосередньо перевірити та виміряти. З цього приводу Н. Баранов підкреслює переваги використання процедурних визначень демократії, адже демократичний політичний режим відрізняється саме специфікою процедури та особливостями функціонування у впорядкованій та складній системі через перемовини. В рамках цієї системи влада та суспільство ведуть переговори щодо перспектив, цілей та стратегій розвитку суспільства, а також визначають методи їх досягнення. [26]

Не дивлячись на практичність процедурного підходу до визначення демократії, однією з найважливіших та складних задач демократії є утримання балансу між урядовою владою та її відповідальністю. Г. А. Алмонд та С. Верба вказують, що такий баланс є ключовою характеристикою, що допомагає визначити політичну систему як демократичну. З точки зору дослідників, без специфічних форм контролю уряду з суспільного боку політична система не може вважатись демократичною. Але якщо неурядові еліти можуть впливати на урядові, вони мають можливість безпосередньо реалізовувати владу. Виникає конфлікт між урядовими та неурядовими елітами. Таким чином, ефективність демократичної політичної системи залежить від механізму, що допомагає надавати урядовим елітам повноваження реалізовувати владу зі згоди і за умови контролю зі сторони суспільства. [29]

Хоча відповідно поглядам Н. Баранова, з посиланням на А. Турена та Г. Ерме, будь-яке визначення демократії є далеким від того, щоб бути всеохоплюючим, отже необхідно відрізнити два визначення цього феномену – ускладнене та реалістичне. Такий підхід, в свою чергу, ускладнює необхідну уніфікацію поняття, а відсутність

універсального підходу до визначення сутності демократії ускладнює її вимірювання та оцінку розвитку в порівнянні із недемократичними типами політичних режимів. [27] Дискусія, що стосується вибору розширених чи звужених моделей демократії, описує і проблематику типологізації, а разом з тим – вимірювання розвитку демократії. Деякі дослідники пропонують вирізняти визначення демократії «теоретичне», що є ускладненим та дещо ідеалізованим, та «практичне», що відповідає реальній практиці.

Проблему відсутності універсальної теоретичної бази вивчення сутності демократії підкреслює Б. Гуггенбергер. Він вказує, що поняття демократії не має спільної теорії, на якій можна сформулювати єдине визначення. Кожен з дослідників обирає власний ключовий елемент, характеристику феномену, на його основі формулюється твердження про природу феномену, а також визначення поняття. Серед основних ключових елементів демократичної моделі виділяють: рівність, співучасть (партиципація), влада більшості, обмеження влади та контроль, терпимість, основні права громадян, правова та соціальна державність, розподіл влади на гілки, загальні вибори, гласність, конкуренція поглядів та інтересів, плюралізм і т.п. [30]

З цього приводу Б. Гуггенбергер також підкреслює виокремлення двох напрямів дослідження феномену демократії – теоретичного та практичного. З його точки зору першопочатково в теорії демократії сформувались два основних типи моделей: нормативна та дескриптивна, тобто описова. Якщо нормативні типи моделей розглядають ідеальну демократію як тип політичного режиму в усій повноті та специфіці, що відрізняє його від інших типів і дещо перевершує їх, дескриптивні моделі розглядають сутність демократії та практичне її функціонування. Таке виокремлення двох різних концептів дає тільки приблизну орієнтацію на сутність демократії, бо нормативні концепти мають звертатись до досвіду і практики, але емпіричні моделі мають також включати інтерпретацію практики та класифікацію реальних процесів. [30] Отже, навіть з урахуванням двох підходів до вивчення демократії, що покликані відокремити теоретичне вивчення феномену від практичного опису його сутності, обидва підходи перетинаються. Через вищеозначений перетин

спостерігається розмивання тлумачення терміну «демократія» та нездатність дійти згоди щодо універсального підґрунтя для теоретичного вивчення демократії.

Іншим результатом такого розмивання підходів до вивчення феномену демократії є той факт, що в політичній науці існує безліч типологій власне демократичних політичних режимів. З цього приводу Д. О. Печенюк вказує на доробок Д. Хелда, який використав часовий критерій для виділення двох типів демократій, визначаючи демократії класичні та сучасні. Обидва типи поділяються за характеристикою суб'єкта управління. Сучасні моделі демократії включають: легальну, змагального елітизму та плюралістичну демократію. Класичний тип визначається прямою демократією в двох видах - партисипаторною та деліберативною. [31]

В той же час А. Лейпхарт виділяє чотири сучасні типи демократій: деполітизований, центробіжний, доцентровий та співгромадянський. [32] З урахуванням розбіжностей в підходах до визначення демократії та вивчення сутності цього типу політичного режиму, в темі даного дослідження використовується термін «демократії» в множині. Визначення ключових універсальних показників демократії допомагає відокремити демократію від недемократій за принципом П. Брукера: недемократичний політичний режим – це режим, в якому управління відбувається іншими засобами, ніж демократичні.

Підводячи підсумок під проблемою визначення сутності політичного режиму та демократії, необхідно підкреслити, що в залежності від обраного концепту демократії підхід до визначення і вимірювання її розвитку буде певним чином відрізнятися. Серед існуючих підходів до визначення сутності політичного режиму, з точки зору мети та завдань даного дослідження вважається за доцільне взяти за основу поняття, близьке до поняття політичної системи, а не форми правління, з ухилом до інтегративного підходу. Це дозволяє виділити широкий спектр змінних, які демонструють соціально-культурний та середовищний контекст. Отже доцільно визначити політичний режим як комплекс компонентів соціального та інституціональний характеру, що взаємодіють між собою в формальних та неформальних умовах

політичної системи та розкриваються в специфічних взаємовідносинах акторів цієї системи в рамках реалізації політичної влади.

Типологія політичних режимів також лишається питанням дискусійним. Для даного дослідження доцільно використовувати найбільш поширену типологію, що поділяє режими на демократичні та недемократичні. Саме такий підхід використовується в міжнародних індексах демократизації та свободи слова (The Economist Democracy Index, Freedom in the World by Freedom House), відтак показники розвитку політичних режимів можна звести до обчислюваних. Також для визначення специфіки політичного режиму доцільно використовувати шість основних параметрів, що виділяє Н. Латигіна: легітимізація панування, доступ до панування, монополія на панування, претензії на панування, структура панування, спосіб здійснення панування. А серед моделей демократії, з огляду на мету та цілі дослідження, виділяємо модель Р. Даля, що зводить демократичний концепт до конкретних, процедурних та вимірюваних показників, як то: процедура виборів, політична участь населення, свобода інформації, свобода зібрань та асоціацій, контроль населенням роботи органів влади.

Тим не менше, необхідно взяти до уваги, що проблема визначення універсального поняття політичного режиму, як і поняття демократії, в політичній науці лишається відкритим. Неможливість дійти згоди щодо базових необхідних характеристик демократичного політичного режиму не дає можливості розробити якісні та універсальні підходи до відокремлення демократій від недемократій та вимірювання їхнього розвитку задля оцінки потенційних трендів розвитку і перспектив змін політичних режимів в сторону того чи іншого типу.

1.2. Теоретичні проблеми вивчення впливу зовнішніх факторів на розвиток політичних режимів

Проблема демократичного транзиту – широко досліджувана в західній політології. На нинішньому етапі розвитку української політологічної науки вона також активно розглядається вітчизняними дослідниками. Серед західних дослідників, що

вивчали проблему демократизації (та зворотній ефект автократизації) можна визначити Л. Даймонда, С. Хантінгтона, А. Валенцуела, Г. О'Доннела, Р. Рігса, Ф. Шміттера, Р. Даля, К. Карозерса, Д. Ростоу, Ф. фон Хайека, Є. Арато, Д. Коена, Х. Лінца, Р. Вандерхіл, Т. Амброзіо, С. Левітського, Л. Вея, Дж. Толструпа, П. Брукера та ін.

Процес зміни політичного режиму досліджує транзитологія через вимір, власне, транзиту, тобто переходу від одного режиму до іншого (наприклад, від автократії до демократії), та трансформації, що представляють собою специфічний процес розвитку політичної системи країни. З точки зору зарубіжних політологів, що займаються питанням транзиту політичних режимів, неоднозначною лишається проблема впливу зовнішніх факторів на зміну локального режиму. Більше того, ця проблема стосується як класично досліджуваного транзиту з автократії до демократії, так і менш досліджуваного явища – зворотного транзиту від демократії до автократії. З цього приводу Р. Вандерхіл вказує, що в політичній науці невирішеним лишається питання, чому в деяких випадках зовнішній вплив спричинив розвиток автократичного режиму, а в деяких – не вплинув на розвиток та стійкість автократії значним чином. Також не вирішено, чи вплив зовнішніх факторів на політичний режим (зокрема, на автократію) є результатом збігу обставин, чи є генералізоване правило, під яке підпадають ситуації будь-якого впливу зовнішніх факторів на розвиток та стійкість політичного режиму (зокрема, автократії). [33]

Р. Вандерхіл підкреслює, що досі в політичній науці важливими та проблемними є відповіді на питання, яким чином розповсюдження авторитаризму відрізняється від просування демократії і яким чином зовнішня підтримка авторитаризму взаємодіє з просуванням демократії в різних країнах. Відповіді на ці питання здатні допомогти в дослідженні сутності транзитів політичних режимів, вони також здатні надати практичний інструмент демократичним системам, що знаходяться в змішаному геополітичному середовищі. Крім того розуміння процесів зовнішніх впливів на демократії та автократії, що спричиняють зміщення в бік більш чи менш демократичну, здатне допомогти в розробці ефективної політики відповіді на зовнішні впливи, здійснювані з метою автократизації. [33]

Існуюча в політичній науці література, що розглядає проблему впливу міжнародних факторів на демократизацію, зазначає багатовимірність такого впливу і не дає конкретних відповідей на поставлені питання. Однак взаємозалежність між внутрішніми та зовнішніми факторами впливу на політичний режим значно ускладнюється, коли є одночасна зовнішня підтримка в цільовій країні як демократії – з одного боку, так і автократії – з іншого. Досліджуючи цю проблему Р. Вандерхіл зазначає, що зовнішні актори можуть значним чином впливати на зміну та стабільність політичного режиму в цільовій країні. Тобто, зовнішні актори та їхня діяльність (підтримка певного режиму) можуть безпосередньо впливати на розвиток не тільки демократій, але й авторитаризму. [33]

Розглядаючи проблему зовнішніх впливів на політичні режими Т. Амброзіо вказує, з іншого боку, що теорії транзиту політичних режимів від авторитаризму до демократії ставили за мету пояснити процес на прикладах вже після того, як подібний перехід відбувся історично, у зв'язку зі специфічними часовими показниками та контекстами. Однак питання транзиту до демократії не зосереджуються на проблемі факторів, що впливають на стабільність автократій, та перешкоджають її переходу до демократії. [34] Література, що розглядає проблему транзиту політичних режимів визначила ряд факторів, які відповідають за демократизацію режиму. До таких факторів відносять: розходження поглядів та інтересів всередині правлячого класу, договори між представниками правлячих та не правлячих еліт, масова мобілізація населення за умови зовнішнього середовища, що не підтримує авторитаризм, відкрита підтримка демократичних держав та недержавних організацій, активність продемократичних активістів. [35]

З цього приводу варто згадати також ідею Т. Амброзіо, який зазначає, що необхідно окремо розглядати проблему консолідації, тобто укріплення та стабільності політичного режиму. Причому консолідація автократії не є прямо протилежною до консолідації демократії. В цілому проблема розгляду консолідації політичного режиму має справу з питанням порогу, перетнувши який держава може вважати політичний режим стабільним без можливості повернутись в попередній стан. Тобто

проблема дослідження консолідації полягає у визначенні порогу, що застерігає виникнення зворотних процесів розвитку політичного режиму (наприклад, відкату з демократії до автократії).

Однак Ф. К. Шміттер, відповідаючи на питання про значимість консолідації політичних режимів, вказує, що нездатність молодих демократій консолідувати політичний режим впливає і на стабільність старих, ліберальних демократій, що призводить до загального підриву позицій ліберальних демократій у стабільних демократичних системах. Так система глобальних відкатів від демократій до автократій відповідає на питання консолідації з історичної точки зору. В історичні проміжки (1848-1852 рр., 1914-1920 рр., 1945-1956 рр.) після кожного з періодів широкої демократизації багато держав, якщо не всі, або вертались до статус-кво, або приходили до ще гірших режимів. Однак сучасні демократичні держави до сих пір оминали цю загрозу. [35]

Коли мова йде про демократизацію та хвилі зворотної дії, тобто відкат демократичного режиму до недемократичного, теорія С. П. Хантінгтона підводить класичний підсумок в питанні консолідації політичних режимів, незворотних відкатів та глобальних хвиль транзитів політичних режимів в ту чи іншу сторону. [36] Але сучасний стан цієї проблеми підкреслюється реальними процесами, що характеризуються питанням про перспективу глобальних відкатів від демократії в сторону автократизації, а також питанням зовнішніх впливів автократій на демократичні системи, що може призвести до подібного відкату. Відповідно до аналітики індексу The Economist Democracy Index, світові показники демократії демонструють падіння рік від року. [38] Л. Даймонд описує цей процес як «реcesію демократії». Аналітичний відділ The Economist, посилаючись на оцінку Даймонда, зазначив з цього приводу, що показники щорічного індексу Democracy Index демонструють стагнацію та (або) регрес з 2006 року. Крім того, цей тренд найбільше виражений у найстаріших демократіях світу, в західній Європі. [37]

Якщо відштовхуватись від теорії С. П. Хантінгтона, така хвиля демократичного регресу може призвести до автократизації, тобто відкату, що вже відбувалось після

двох глобальних хвиль демократизації. Третя регресійна хвиля, на думку Хантінгтона, може бути спричинена декількома факторами. По-перше, послаблення демократичних цінностей серед політичних еліт та громадськості призводить до послаблення підтримки демократичних процесів. По-друге, економічна нестабільність, або криза, підігріває конфлікти в суспільстві, що може стати приводом для політичних еліт використовувати автократичні інструменти управління. По-третє, в результаті нестабільності суспільство поляризується, консервативно налаштовані політичні групи, що представляють середній та вищий класи, намагаються відсторонити від влади політичні еліти популістського напрямку та представників нижчих класів. Через подальшу поляризацію економічного, соціального та політичного вимірів виникає криза в сфері закону та порядку, що відкриває шляхи до терористичних актів, повстань та можливості вторгнення з боку недемократичних країн. Окрім того, ці фактори можуть бути викликані розвалом демократичних систем інших країн. [36]

Аналітики індексу The Economist Democracy Index визначають основні ознаки демократичної рецесії:

- падіння проценту участі громадськості у виборах та політиці в цілому;
- слабкість функціонування уряду;
- падіння довіри до державних інституцій;
- зростання впливу популістських партій;
- зростання впливу невиборчих, непідконтрольних інституцій та експертних організацій;
- розширення прірви між політичними елітами та громадськістю;
- зниження показника свободи преси;
- проблеми в сфері громадських свобод. [37]

Розглядаючи демократичну рецесію за окремими регіонами світу зазначимо, що більша частина «повних демократій», представлених в індексі, відноситься до Європи, з числа країн, що входять до ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку). Аналітики The Economist Democracy Index роблять висновок:

певне домінування країн ОЕСР серед тих, які оцінені в якості «повних демократій» підказує, що невідповідний рівень економічного розвитку є значним обмеженням демократичного розвитку. [37] Це повертає проблему до визначення розширеної моделі демократії, включаючи визначення з економічним ухилом (наприклад, модель Ліпсета-Лернера).

Відповідно до результатів індексу, Східна Європа не має жодної «повної демократії»: серед 28 країн регіону є більше недемократичних, ніж демократичних – 16 гібридних та авторитарних режимів та 12 «демократій із вадами». Згідно з аналітикою The Economist Democracy Index, найбільш розвинені країни регіону – Угорщина, Польща, Словаччина та Чехія не змогли впровадити демократичну політичну культуру та вплинути на зростання політичної участі населення. Однак аналітика індексу на пряму не відслідковує зв'язок міжнародних факторів з демократичною специфікою регіону. А Т. Амброзіо зазначає, що в територіальних межах, які колись відносились до Радянського Союзу, можна побачити міжнародне середовище, що демонструє стійкий опір демократичному поширенню та підтримку поширення автократії. [34]

Щодо проблеми впливу зовнішніх факторів на політичний режим, зокрема його стабільність та ефективність, О. Тенсі окремо в якості прикладу вказує на особливості зовнішнього впливу саме на автократії. За поглядом дослідника література, що аналізує проблему поширення автократії, виділила ряд конкретних паттернів зовнішньої підтримки автократичних еліт. Однак виділені шаблони не зводяться до єдиної стратегії, яку можна було б назвати стратегією поширення певного політичного режиму через зовнішній вплив. Зокрема, розглядаючи зовнішній вплив на автократії, О. Тенсі вказує на слабкі спроби наукової концептуалізації проблеми. [38] Дослідник вказує, що не всі актори, які пропагують демократію, своїми діями на практиці сприяють розповсюдженню демократії. Більше того, ряд демократичних держав через зовнішній вплив так чи інакше підтримують автократичні режими. [39]

Розглядаючи цю проблему, П. Бернелл вказує, що зовнішній вплив з метою розповсюдження автократії не є тотожним до зовнішнього впливу з метою розповсюдження демократії. Сам факт, що автократії настільки відрізняються між собою, унеможливорює конкретику розповсюдження автократії як моделі, на відміну від демократії. В той час, як розповсюдження демократії є процесом, який включає цілий набір цінностей та норм, властивих саме демократичному політичному режиму, автократії не мають такого ціннісного набору, хоча і визначаються спільним пріоритетом політичного порядку та стабільності над базовими правами людини. Саме з цієї позиції і треба розглядати складність визначення зовнішнього впливу на політичні режими. [49]

Дж. Толструп з цього приводу додає, що політичній науці не вистачає концептуальної чіткості термінів та визначень як політичних режимів та їх типів, так і специфічних процесів, що пов'язані з зовнішніми впливами на політичні режими та транзитами з одного типу режиму в інший. Крім того політології не вистачає дискусії навколо проблеми зовнішнього впливу недемократичних акторів на демократичні та недемократичні системи. [39] Дж. Толструп зазначає, що в проблемі зовнішнього впливу на політичний режим лишається багато невизначеностей. Наприклад, якщо розглядати питання зовнішнього впливу, що призводить до укріплення недемократичних режимів, демократичні країни іноді поводяться як антидемократичні актори. В якості прикладу розглядається історія підтримки США військових диктаторів Латинської Америки в 1960-70 рр, або довготривала підтримка автократичних сил Єгипту та Бахрейну, підтримка Габону з боку Франції. [39]

Таким чином, навіть наукове розмежування демократичних та недемократичних зовнішніх впливів на політичні режими є дискусійним і не має спільної термінологічної бази. З цього приводу Дж. Толструп підкреслює, що недемократичні зовнішні впливи визначаються різними термінами. С. Левітський та Л. Вей використовують термін «чорний лицар», Т. Амброзіо називає зовнішній вплив недемократичних акторів «авторитарним спротивом», Р. Вандерхіл використовує термін «поширення автократії», сам Дж. Толструп використовує термін «негативний зовнішній актор».

Але неможливість дійти єдиної термінологічної бази в процесі вивчення зовнішніх впливів на політичні режими призводить до втрати спільних конотацій. Наприклад, термін «поширювач автократії» передбачає, що зовнішній актор цілеспрямовано поширюватиме певний тип політичного режиму. І це повертає дискусію до проблеми, підкресленої О. Тенсі. Важко насправді визначити мотиви зовнішніх акторів, особливо якщо справа стосується недемократичних акторів, що не демонструють відкритої відданості ідеї політичного режиму у всій його повноті (на відміну від демократичних акторів).

В той же час недемократичні актори не обов'язково мають на меті цілеспрямований підрив демократичних засад в тій чи іншій країні та насадження, замість них, недемократичних елементів. Але назвавши цих акторів «поширювачами автократії» дослідник заздалегідь передбачає, що мотив цих акторів є зрозумілим і однозначним. Хоча Дж. Толструп вказує, що визначити реальні мотиви, які стоять за діями зовнішніх акторів, буває занадто складно, а така складність призводить до небажання дослідників взагалі розглядати цю проблему.

Не дивлячись на це, деякі дослідження розглядають базові принципи розповсюдження зовнішніх впливів на політичні режими. Так дослідження Р. Вандерхіл вказує на сам факт, що зовнішні актори справді впливають на стабільність, ефективність та розвиток політичного режиму. Дослідниця підкреслює процес впливу ініціатив та стимулів ЄС на еліти країн пострадянського табору. Таким чином Р. Вандерхіл визначає, що зовнішні актори дійсно можуть вплинути на зміну політичного режиму. [33]

Крім того, Р. Вандерхіл посилається на дані Світового банку, що демонструють десятикратне збільшення витрат на розповсюдження демократії після закінчення Холодної війни. За прикладом висновку про існування зовнішнього впливу, що поширює демократію (т.з. демократизація), дослідниця робить висновок про існування відповідного впливу з поширенням автократії (т.з. автократизація). Якщо подивитись на дослідження демократизаційних процесів, тобто транзиту до демократії, К. Херпфер, П. Бернхейген, Р. Інгалхарт та К. Велзел зазначають наступну

проблему. Перші дослідження демократизації розглядали кожен транзит як ізольоване явище національного масштабу, що не має відношення до глобальної ситуації, зовнішніх впливів чи геополітичних особливостей. Але, відповідно до ідеї С. Хантінгтона про «кластерну природу демократизації», цей процес варто розглядати в міжнародному контексті. І тільки частково правдивою є ідея про внутрішні чинники, що спричиняють зміну політичного режиму (в даному випадку мова йде про перехід до демократії). Але демократизаційні хвилі – це результат міжнародних трендів, тому серед факторів, що на ці хвилі впливають, варто визначати і діяльність зовнішніх акторів, разом із транснаціональними силами. [41]

У цьому питанні Р. Вандерхіл підкреслює взаємозалежність та комплексність зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на зміну політичного режиму. Вона вказує, що дослідники роблять помилку, коли вважають держави пасивними об'єктами зовнішнього впливу, який має на меті зміну або підтримку певного політичного режиму. Зовнішні спроби вплинути на зміну політичного режиму всередині держави (немає значення, справа стосується демократизації, чи автократизації) можуть мати різну ефективність та результат, в залежності від факторів, які не піддаються зовнішньому впливу. Такими факторами є локальна економіка або специфіка локальних політичних еліт. Саме ці фактори є окремо важливими в аналізі ефективності зовнішнього впливу на політичні режими. За поглядом Р. Вандерхіл, процес зміни політичного режиму під зовнішнім впливом залежить від декількох найголовніших факторів: балансу влади, розподіленої серед локальної політичної еліти та природи зв'язків держави реципієнта з зовнішнім актором.

Отже, якщо в державі влада збалансована між елітами ліберального та неліберального ухилу, а зв'язки з зовнішнім актором є багатовимірними, що охоплюють історичний, культурний, економічний аспекти, поширення авторитаризму під впливом зовнішнього актора буде більш ефективним і результируючим. Ця ідея, в свою чергу, дає натяк на специфіку розвитку демократії в регіоні Східної Європи (згідно даних індексу The Economist Democracy Index). Концепція Р. Вандерхіл надає певні відповіді на питання, чому одні держави більш схильні підпадати під зовнішній

вплив недемократичних акторів або (як їх називає Дж. Толstrup) «негативних зовнішніх акторів». Однак питання в основі лишається невирішеним як через брак уніфікації теоретичної бази, так і через нездатність розплутати реальні мотиви зовнішніх акторів в історичній практиці та визначити ступінь впливів факторів, що пов'язані з реакцією країни на зовнішні впливи.

В цілому проблема зовнішніх впливів на політичні режими широко розглядається в політичній науці через призму власне «транзиту» як переходу одного політичного режиму до іншого та «трансформації» як зміни політичної системи. Серед ключових проблемних питань транзиту, що досі викликають дискусії дослідників, є наступні: чи варто говорити про те, що процес демократизації є подібним за характером процесу автократизації; чи автократизація взагалі є процесом розповсюдження політичного режиму як комплексної моделі, включаючи цінності та норми, властиві саме цьому режиму; чи можливо дійти термінологічної згоди щодо специфіки негативних зовнішніх впливів на політичний режим.

Однак дослідники дійшли згоди з декількох інших дискусійних питань, як то: зовнішній вплив насправді призводить до зміни політичного режиму; специфіка розстановки демократичних сил у регіоні (зокрема, кількість демократичних держав-сусідів) може прямо впливати на перспективу демократизації в регіоні; зовнішні впливи можуть не мати на меті конкретну зміну, розхитування або укріплення певного політичного режиму, однак можуть безпосередньо призводити до цих процесів; серед зовнішніх впливів на політичний режим варто розрізняти навмисні та ненавмисні впливи, які не обов'язково призводять до зміни чи розхитування політичних режимів у певному напрямку.

1.3. Специфіка впливу зовнішніх факторів на розвиток політичних режимів у геополітичному середовищі

Наукова дискусія щодо визначення сутності феномену політичного режиму та зокрема демократії повертає питання в напрямку необхідності розглянути транзит політичного режиму за умови одночасного зовнішнього впливу демократичних та

недемократичних акторів. Як зазначено вище, результат комплексного впливу в середовищі, що неможна визначити як однозначно демократичне, залежить від взаємодії внутрішніх та зовнішніх для цільової країни факторів, включаючи специфіку середовища (кількість демократичних та недемократичних сусідів, сила зв'язків із акторами з ефективною демократичною системою).

З цього приводу О.Тенсі вказує, що в історії є небагато прикладів країн з імунітетом перед зовнішніми впливами. І, навпаки, чимало історичних прикладів вказують на ситуації зовнішньої підтримки на адресу деспотичних лідерів. В той час, як деякі автократії залишаються ізольованими на міжнародній арені, деякі - користуються транскордонною підтримкою союзників, що впливає на укріплення існуючого в них політичного режиму. З точки зору дослідника, можна виокремити три зовнішніх фактори, що впливають на стійкість політичного режиму (зокрема – автократії).

Перший фактор – це фактор пасивного впливу зовнішнього актора, який не має на меті цілеспрямовано вплинути на зміну локальної політики в державі-об'єкті впливу. Цей фактор включає транскордонний вплив прикладів та шаблонів, глобалізацію та її вплив на економічну і політичну сфери.

Другий фактор включає ненавмисний вплив зовнішнього актора на внутрішню політику, що призводить до укріплення автократичних лідерів на протигагу реальним цілям зовнішнього актора.

Третій фактор передбачає навмисний вплив з метою спонсорства автократії: зовнішній актор має конкретну мету підтримати автократії в державі-об'єкті впливу через низку причин низкою методів та інструментів. [50] Крім того О. Тенсі вказує на два конкретні механізми, через які зовнішні актори впливають на локальну політику в державах-об'єктах впливу. Першим таким механізмом є інформація, що включає сигнали про зниження (чи підвищення) потенційних втрат внаслідок певної поведінки. Другим механізмом є специфіка захисту зовнішніми спонсорами та підтримка ними локальних еліт, що допомагає реалізовувати та утримувати владу.

[50]

Розглядаючи аналогічну проблему, С. Левітський та Л. Вей проаналізували вплив середовища на стабільність політичного режиму в перехідних державах. Дослідники дійшли висновку, що зовнішні фактори безпосередньо впливають на процес демократизації за умови тісних зв'язків із демократичними акторами. Л. Вей підкреслює, що у держави з гібридним режимом більша ймовірність демократизації, якщо вона має тісні зв'язки з західними демократичними державами. За поглядом дослідників, політична та економічна підтримка зовнішніх демократичних акторів призводить до обмеження влади правлячих еліт, що, в свою чергу, впливає на перспективи транзиту до демократії в перехідних режимах. Але якщо зв'язки з західними акторами стають слабкими, перехідний режим, що не завершив процес транзиту до демократії, з великою вірогідністю повернеться до авторитаризму. [41]

Ця ідея присутня і в дослідженні Р. Вандерхіл, яка вказує, що в регіоні, де преважують автократичні держави, менш можливі процеси розповсюдження демократії. І навпаки, чим більше демократичних сусідів є в регіоні, тим менша вірогідність стабільності автократій, а відповідно лідери цих автократій будуть намагатись вплинути на локальні транзитні режими щоб застерегти їх від остаточного переходу до демократії. [33]

Вивчаючи процес демократизації України та Польщі В. Кобильник зазначає, що вплив зовнішніх акторів на трансформацію політичних режимів обох країн був виражений в специфіці політичної та економічної підтримки локальних демократичних тенденцій. Дослідник вказує на те, що Польща на початку демократичного транзиту визначилась із євроатлантичним напрямом зовнішньої політики. Разом із чітким визначенням розпочався процес адаптації законодавства до стандартів європейського блоку, що було підтримано специфічними програмами, значними обсягами інвестицій та підтримкою розвитку інституційної і військової галузей Польщі. Україна, в свою чергу, обрала в зовнішній політиці принцип багатовекторності, що не отримало однозначної підтримки превалюючих демократичних акторів зовні, на відміну від Польщі. Відтак, дослідник робить висновок, що масова підтримка Польщі демократичними акторами, та суперечливість зовнішніх впливів на

трансформацію України, полегшили процес демократизації в першому випадку, та ускладнили його у випадку другому. [42]

Цей принцип на практиці демонструє специфіку демократичних транзитів на пострадянському геополітичному просторі, включаючи Україну та її безпосереднє геополітичне середовище. Розглядаючи проблему зовнішніх впливів на політичні режими в посткомуністичних країнах О. Марчак також підкреслює, що політичні зміни в Україні останніх десятиліть властиві не одній державі, а є складовою комплексного процесу демократичних трансформацій, які відбуваються із поставтократичними державами з кінця ХХ століття. Ця ідея відповідає концепції С. Хантінгтона і визначає, що транзит політичного режиму в напрямку демократизації треба дивитись через призму глобального демократизаційного тренду. Серед факторів, які тим чи іншим чином впливають на успіх зміни політичного режиму в напрямку демократизації О. Марчак називає фактор зовнішнього культурного впливу у вигляді привабливості демократичної моделі західного взірця. В цілому ця ідея відповідає ідеям зарубіжних дослідників, які вважають демократичний концепт привабливим з точки зору пакету цінностей. Окрім того це також підкреслює проблему неспівпадіння трендів поширення демократії та автократії через їх принципові відмінності, включаючи відмінність культурних впливів та привабливості пакету цінностей. В свою чергу привабливість демократичного культурного контексту делегітимізує привабливість автократії. [43]

Розглядаючи проблему визначення необхідних передумов для транзиту політичного режиму до демократії, Н. Латигіна підкреслює безпосередній вплив продемократичних іноземних держав та прагнення локальних еліт наслідувати продемократичні іноземні держави. А сам вибір шляху демократичного транзиту зумовлюється не тільки внутрішніми, але й зовнішніми – соціальними, політичними, економічними факторами. [16]

З цього приводу Т. Амброзіо також підкреслює різницю зовнішніх впливів типу «чорний лицар» для демократичних та недемократичних акторів. Дії з метою підтримки чи розквітання локального політичного режиму зовні є обмеженими для

демократій через нормативні зобов'язання дотримуватись низки принципів. Для недемократичних акторів набір можливостей зовнішнього впливу набагато ширший, бо виключає проблему дотримання прав людини та інших принципів, базових для демократії. [48]

Проблема аналізу специфіки зовнішніх впливів на політичні режими набуває іншого виміру, якщо розглядати її у зв'язку з геополітичним підходом. Концепціями суспільного розвитку на основі географічних детермінант займались Ж. Боден, Ш. Монтеск'є, Г. Бокль, Е. Реклю, Л. Мечников. На основі їх ідей розвивався класичний концепт геополітики, яку Р. Челлен визначив як «науку про державу як географічний організм, втілений у просторі». [53] К. Хаусхофер визначив геополітику як науку «про відносини Землі і політичних процесів. Геополітика - це географічний розум держави». [54]

Хоча поняття «геополітика» багаторівневе. Розвинувшись від концепцій географічного детермінізму в політиці (Р. Челлен, Ф. Ратцель, К. Хаусхофер, Х. Дж. Макіндер, Дж. Паркер, А. Мехен, Н. Спайкмен та ін.) геополітична теорія охоплює сукупність фізичних і соціальних ресурсів держави, що впливають на її положення в міжнародному середовищі.

Але, як вказує Ж. Панченко, класична геополітична теорія на початку ХХІ століття трансформується в «глобальну геополітику» під впливом процесу глобалізації. Сучасна геополітика стає глобальною завдяки охопленню всієї геосфери, - вказує дослідниця. Це, в свою чергу, впливає на зміну міжнародного економічного, соціального, культурного та інформаційного простору.

Класична геополітика аналізувала обмеження з боку комплексу соціальних та природних чинників, що впливають на політичну систему держави та її поведінку в міжнародному середовищі, включаючи поведінку наддержавних утворень. Крім того, класична геополітика розглядала проблему найбільш ефективного використання цих обмежень і специфічних соціогеографічних чинників. В такому підході основу складали чинники географічного характеру, а суб'єктивні особливості політичного та зовнішньополітичного виміру лишались вторинними. Але наприкінці

XX- на початку XXI століття неокласичний геополітичний підхід інтегрує географічні та владно-політичні чинники, накладаючи їх на глобальний вимір. [54]

З цього приводу С. Василенко зазначає, що з погляду засновників класичної теорії геополітики головним фактором визначення зовнішньої політики держави вважається географічний, тобто саме територіальне розташування держави. [56] Так, з точки зору Р. Челлена держава є географічним організмом. З точки зору Ф. Ратцеля географічні детермінанти розвитку суспільства схилиються не стільки в територіальну площину, скільки в кліматичну, ресурсну, біологічну та демографічну. З цієї точки зору розвиток культури за Ратцелем є похідним від розширення території держави, тобто життєвого простору. За Х. Маккіндером політичний вимір повністю визначається виключно через географічні фактори. А. Мехен, у свою чергу, довів, що єдиний спосіб досягти світового панування є контроль над морськими територіями глобально і локально. [56]

Але, як вказує Д. Ключко в своєму дослідженні, класичний геополітичний підхід, що спирається на чисту географічну детермінанту, є менш об'єктивним, ніж неокласичний підхід, де на перший план виходить політичний вимір. З цього приводу дослідник також зазначає складність визначення поняття «геополітика», яку розглядають в якості політичної географії (взаємодії політичних суб'єктів у географічному просторі), в якості світоглядної концепції, в якості стратегії активності держав на міжнародній арені, а також як методологію дослідження в сфері міжнародних відносин. [57]

Для даного дослідження інструментальним є перший аспект розгляду поняття «геополітика», що зводиться до активності і взаємодії акторів у географічному просторі в рамках міжнародного політичного процесу, що в свою чергу відповідає поняттю «геополітичне середовище».

Поняття «геополітичне середовище» описує комбінацію середовища природнього (географічного) та соціального, що складається в комплексну систему. До такої системи входять географічні та соціально-економічні елементи. Відтак до

комплексного поняття «геополітичне середовище» відносяться топографія, ресурси, метеорологічні особливості, а також суспільство, політика, культура і т.д. [52]

Таким чином, використання поняття «геополітичне середовище» з відсилкою до геополітики як специфічної політичної взаємодії акторів у географічному просторі, окреслює межі теми даного дослідження. В дослідженні розглядається зовнішній вплив акторів на демократичний політичний режим саме в рамках геополітичного середовища (визначеного як комплексна гео-соціальна система) регіонального характеру.

В цілому зв'язок геополітики та зовнішнього впливу на політичний режим є дискусійним, як загальне питання зовнішнього впливу на політичні режими.

З цього приводу Д. Ключко зазначає, що процес глобалізації створює спільний геополітичний простір, зокрема в економічній площині, що дає змогу контролювати територію, яка виходить за межі державних кордонів, через контроль еліт, бюрократичних систем та власності в іншій державі. [58] Таким чином ми знову повертаємось до проблеми зовнішнього впливу на політичні режими в рамках вже проблеми геополітичної експансії, яка є центральною категорією геополітики і, власне, як зазначає Д. Ключко, має бути переглянута відповідно до сучасних глобалізаційних трендів.

До цього Ю. Шмаленко додає, що серед найбільш життєздатних підходів до моделі міжнародних відносин із урахуванням геополітичного підходу можна вважати підхід з точки зору теорії «балансу сил». [59] Ця теорія описує стан міжнародної системи та поведінку акторів з урахуванням цього стану. [58] Однак в сучасних глобалізаційних умовах теорія балансу сил, на відміну від минулого пріоритету географічного фактора, має включати складову інформаційну, що має глобальний характер, а відтак і переводить регіональні відносини на глобальний рівень.

Повертаючись до проблеми зв'язку зовнішніх впливів на політичні режими та геополітики, варто знову звернути увагу на транзитологію. Поширення демократії (та автократії), що власне називається демократизацією (автократизацією відповідно) в західній політичній науці, особливо в Європі, не змішують. Про це пише Г. Нодія,

вказуючи, що геополітичний підхід представляє собою підхід з точки зору силової політики (із центральним поняттям «балансу сил»), а відтак відображає чисту боротьбу за владу та домінування між державами на світовій арені. Але, вказує дослідник, відповідно до базових демократичних цінностей демократичні держави мають бути вільні від такого роду зазіхань, а сама демократизація є, в ідеалі, розповсюдженням пакету цінностей на основі відчуття солідарності. [60]

Г. Нодія при цьому вказує на роботи Левітського та Вея, що зазначають прямий зв'язок між географічною близькістю до Європи та ефективністю механізмів, які забезпечують демократизацію. З урахуванням цього, дослідник зазначає, що навіть якщо в реальності не існує зв'язку демократизації та силової політики, а відтак - геополітики, для певних країн у регіональних масштабах сам процес демократизації може виглядати як елемент силового підходу. Цей ефект виникає через сприйняття недемократичними акторами розповсюдження демократичних норм, і в такому випадку саме сприйняття демократизації як силової політики робить її зв'язок із геополітикою реальним. Прикладом є ставлення Росії до демократизації сусідів – Грузії та України. Сама демократизація може стосуватись виключно просування пакету специфічних цінностей, але з точки зору Росії це геополітична стратегія, завуальована ціннісним виміром. Держави, що переживають процес транзиту до демократії, схильні пов'язувати демократизацію та геополітику, наділяючи цей процес позитивним сенсом. Для таких держав незалежність і безпека в регіоні прямо залежить від позиції західних союзників, що сприймаються як союзники по демократичному вектору саме в геополітичному сенсі. [60]

Розглядаючи цю проблему Ф. Каваторта вказує, що силова політика є невід'ємним елементом міжнародної політичної взаємодії в регіональному контексті. Геополітика вивчає конфлікти в міжнародних відносинах та власне міжнародні відносини з точки зору географії, - пише дослідник, - і пояснює поведінку держав через фізичні якості. Таким чином, географічне положення держави, її регіональні зв'язки насправді будуть визначати середовище, в якому держава буде торгувати, а наявність певних ресурсів вплине на специфіку економічної поведінки. В свою чергу

цей контекст вплине на зовнішньополітичні стратегії з метою збільшення економічних переваг та безпеки. Це призведе до реалізації зовнішніх впливів на сусідів з позиції силової політики. [61]

Вищезазначена концепція особливо важлива з практичної точки зору, коли справа стосується недемократичних акторів, що можуть собі дозволити використовувати ширший арсенал інструментів впливу, ніж демократичні держави. Тим більше, якщо взяти до уваги тезу, що демократичні держави взагалі не розглядають силову політику як складову власної стратегії, заснованої на низці конкретних цінностей (на відміну від недемократичних акторів).

В цілому, розглядаючи проблему визначення сучасної сутності геополітичного підходу та специфіки геополітичного середовища, геополітика на сучасному етапі розвитку політичної науки розглядається в різних аспектах. Один із аспектів відповідає темі даного дослідження і зводить геополітику до взаємодії акторів у географічному просторі в рамках міжнародного політичного процесу. Цей аспект поняття «геополітика» передбачає аналіз гео-соціального середовища в якості комплексної системи, де географічний фактор не є превалюючим, але чітко окреслює певний кластер акторів, що зв'язані не тільки соціо-економічно, але і географічно. Однак, в цьому підході виникає складність – процес глобалізації знижує значимість регіональних меж, розмиває поняття «геополітичне середовище», виводячи його на глобальний рівень.

Отже, в рамках даного дослідження маємо взяти до уваги також вплив інформаційних чинників глобального масштабу, що втручаються у регіональні процеси. Зв'язок між геополітикою та процесами транзиту політичних режимів також є дискусійним, а відтак неоднозначним є і зв'язок геополітики з зовнішніми впливами на політичні режими як в процесі демократизації, так і в процесі автократизації.

Однак в регіональному контексті міжнародна політика так чи інакше відкриває геополітичний аспект, а впливи акторів на ті чи інші політичні режими в межах регіону можуть розглядатись з позиції геополітичних стратегій. Демократії не можуть собі дозволити прями стратегії геополітичного, тобто силового, характеру через

певні цінності, притаманні демократичним режимам. На відміну від них недемократичні режими використовують широкий арсенал зовнішнього впливу на сусідні держави, включаючи демократії.

Дане дослідження, власне, має відповісти на питання, яким чином недемократичні актори в геополітичному середовищі, де недемократій більшість, а відтак вони формують специфіку середовища, впливають на розвиток демократій цього ж геополітичного середовища.

1.4. Теоретико-методологічні підходи до вимірювання демократій

З точки зору теорії, демократії представлені в декількох типах, в залежності від повноти практичної реалізації теоретичних концептів демократії. Отже, терміном «демократія» у множині підкреслюється особливість стану проблеми уніфікації підходу до визначення сутності демократії. «Демократія» у множині визначає існування різних типів політичних режимів, що в цілому можуть відноситись до демократій, але в залежності від теоретичного концепту будуть мати різний ступінь ефективності в практичній площині.

Стосовно основних підходів до вимірювання демократії Е. Маккалох вказує на існування двох груп інструментів кількісного дослідження демократичних політичних режимів. Перша група використовує інструментальний підхід для створення індексів, що вимірюють окремі характеристики, притаманні демократичним режимам, а в результаті отримують кількісну оцінку політичного режиму. Специфіка такого підходу в тому, що дослідники обирають широкий ряд змінних, які описують демократичний режим.

Друга група, навпаки, використовує інструменти для визначення вузького набору характеристик, притаманних демократії, що складають базис демократичного політичного режиму, як то: електоральний процес та громадянські свободи. [62] Тобто ці два підходи прямо відображають і два підходи до концептуального розгляду особливостей демократичного політичного режиму – розширений підхід визначає демократії через велику кількість різнопланових факторів, а вузький підхід

намагається звести демократію до мінімального універсального набору характеристик, притаманних всім демократіям без виключення.

В цілому, якщо обирати між двома підходами до кількісного аналізу розвитку демократії, мінімалістичний підхід дозволяє більш достовірно визначити загальний кількісний показник через обмежений ряд змінних, але він є менш достовірним з точки зору цілісного концепту демократії, що так чи інакше включає більше характеристик, ніж електоральний процес та громадянські свободи.

З іншого боку, Е. Маккалох розглядає кореляцію між категоріями, що вимірюються в рамках індексу вимірювання демократії The Economist Democracy Index та доходить висновку, що країни з високим показником електорального процесу завжди мають високий показник громадянських свобод і навпаки, країни з низьким показником електорального процесу мають низький показник громадянських свобод. Найсильніша кореляція в означеному індексі прослідковується саме між цими двома категоріями. В результаті Е. Маккалох робить висновок, що концепт дослідження можна звужити, включивши до нього категорії з найвищим ступенем кореляції. Так, наприклад, в рамках The Economist Democracy Index найслабша кореляція прослідковується між категорією електорального процесу та політичною культурою. [62]

В цілому Е. Маккалох пропонує розглянути більш мінімалістичний підхід до вимірювання демократії, ілюструючи свій погляд прикладом кореляції категорій The Economist Democracy Index та вказуючи, що без якісного електорального процесу навряд чи політична культура, політична участь або функціонування уряду будуть демократичними. Отже, вимірювання електорального процесу може включати більш широкі показники через високий ступінь кореляції між ними.

З цього приводу М. Коппедж та Дж. Геррінг вказують на неможливість дійти консенсусу щодо спільного концепту та методів вимірювання політичних режимів. Проблема полягає в складності порівняння кількісних показників по країнах та часових проміжках. Без подібних порівнянь неможливо визначити прогрес чи регрес

розвитку політичних режимів, зробити висновки та встановити специфіку трендів на майбутнє, не кажучи вже про закономірності транзитів політичних режимів. [63]

В дискусії щодо вимірювання політичних режимів - зокрема, демократії - неможливо досягти універсального концепту щодо обов'язкових характеристик конкретного типу політичного режиму. Відтак, неможливо і віднайти спільний метод вимірювання. Проблемою лишається різниця підходів до кількості необхідних для вимірювання змінних. Свої вади має мінімалістичний підхід до опису характеристик демократичних режимів, але вади також має і розширений підхід, що включає занадто багато змінних. Окремою проблемою лишається кореляція змінних між собою в обох підходах. Деякі змінні як в мінімалістичному, так і в розширеному підході до вимірювання демократій по суті конфліктують із базовими характеристиками демократії (наприклад, примусова явка на вибори), але підсилюють інші демократичні змінні (наприклад, загальну політичну участь). [63]

Отже, однією з основних проблем існуючих індексів вимірювання політичних режимів є неможливість дійти консенсусу щодо універсального теоретичного підходу до поняття «демократія». За відсутності спільного погляду на демократію, її сутність та базові характеристики, неможливо створити загальний, всеохоплюючий індекс демократії. Хоча саме індекси вимірювання політичних режимів, зокрема, демократій, лишаються основним інструментом для кількісного аналізу розвитку демократії. Навіть вони не позбавлені певних вад, які відштовхуються від загальних теоретичних проблем політичної науки, пов'язаних із визначенням сутності політичних режимів, їх типологізацією та визначенням універсального концепту демократії.

Проблема індексів вимірювання демократії також стосується вибору мінімалістичного або широкого концепту демократії, що впливає на вибір змінних та специфіку визначення типів політичних режимів через кількісні показники базових змінних демократичного концепту.

Так звані бінарні індекси демократії (DD та BNR) передбачають фіктивні змінні та зводять демократію до пласких показників. А безперервні індекси (The Economist

Democracy Index, Freedom In the World, Polity IV) є більш чутливими до різних вимірів демократії. Однак країни з однаковими показниками по різних індексах можуть відрізнятися специфікою характеристик, що вимірювались в рамках того чи іншого підходу. В результаті, з першого погляду однакові демократії можуть на практиці бути абсолютно різними. Таким чином чутливі індекси з великою кількістю змінних виявляються неточними.

Виходячи з вищезначених проблем існуючих індексів, М. Коппедж та Дж. Геррінг запропонували новий погляд на вимірювання демократії, спираючись на 4 підходи: історичний, багатовимірний, з розбивкою даних за ознакою рівня, релевантний на етапі збору даних.

Історичний підхід передбачає орієнтацію на історичні індикатори, що характеризують минулий стан політичного режиму в країні, а відтак, спирається на історичні дані, а не експертну оцінку щодо існуючого стану режиму та перспектив його розвитку.

Багатовимірність передбачає зведення до єдиного знаменника 6 основних концепцій демократії: електоральної, ліберальної, мажоритарної, демократії участі, дорадчої та егалітарної. Сума базових концепцій надасть багатовимірний погляд на категорію «демократія» та зведе її до спільного концепту, що враховує всі основні погляди.

Розбивка даних за ознакою рівня визначає середній рівень індикаторів, що вимірюються в рамках вищезначених 6 концепцій демократії. Автори цього підходу пропонують 33 конкретні індикатори середнього рівня, що створюють єдиний, узагальнений демократичний концепт. [63] Крім того, автори визначають і компоненти найнижчого рівня, що мають бути конкретно вимірювані та відповідати не одній, а багатьом (якщо не всім шести) основним концепціям демократії, взятим за основу.

Однак навіть у цьому випадку не можна уникнути суб'єктивного підходу та вибору певних моделей демократії на власний розсуд дослідника. В залежності від обраного концепту демократії визначаються і основні індикатори індексу, що по-

різному впливають на демократичні режими, певні з них мають більшу вагу за інші, відповідно до суб'єктивного погляду авторів індексу.

Проблема валідності на етапі збору даних лишається настільки ж важливою, як і проблема концептуалізації демократії. Від специфіки використаного методу, як і від обраної демократичної концепції, залежить релевантність всього дослідження. На етапі збору даних в процесі розробки індексу вимірювання демократії мають бути залучені два типи експертів – спеціалісти по країнах та окремо – спеціалісти по демократичних інституціях, тобто, спеціалісти, що мають експертизу з більш широкого кола конкретних вимірюваних індикаторів.

В результаті розробка індексів, що вимірюють демократію, зіштовхується з рядом глобальних проблем: проблемою визначення універсального концепту, виокремлення індикаторів, що могли б відповідати більшості з основних існуючих концептів, відповідності зібраних даних конкретним показникам, а не суб'єктивним оцінкам, та валідності збору інформації кросс-консультативним методом експертної оцінки групами експертів із постійним переглядом результатів з урахуванням нових даних.

Виходячи з описаної ситуації, що стосується проблеми розробки кількісних методів вимірювання демократії, можна виокремити два конкретні підходи до вимірювання демократичних концептів: підхід бінарний, або плаский, та підхід багатовимірний, чутливий. Індекси, що користуються пласкими моделями звуженого ряду індикаторів визначають режим як демократичний, чи недемократичний, без урахування відтінків і специфічних характеристик окремих випадків. Але чутливі, багатовимірні індекси можуть заплутатись у занадто широкому колі показників, суб'єктивно обираючи найбільш вагомі змінні відповідно до преференцій обраної моделі.

Отже, і перша, і друга група індексів не можуть вважатись цілком релевантними і тими, що описують практику через адекватні кількісні показники. На практиці ця проблема призводить до того, що кількісний аналіз розвитку демократії конкретної країни в конкретному геополітичному середовищі має включати одночасно

декілька індексів, різних за підходом. Зіставлення результатів вимірювання за декількома індексами дає можливість отримати більш релевантний результат.

Як підкреслюють М. Коппедж та Дж. Герінг, а також вказує Е. Маккалох, в практиці вимірювання демократій існують декілька індексів, що широко використовуються науковцями та аналітиками для вимірювання розвитку демократій. Серед цих індексів виділяють: The Economist Democracy Index, Freedom In the World, Polity IV, The Democracy Barometer, V-Dem - the Varieties of Democracy. Зазначені індекси використовують різні базові концепти демократії, оперують різним набором змінних, використовують різні індикатори для оцінки політичних режимів, а також користуються різними шкалами оцінки. Спільною рисою індексів лишається суб'єктивний фактор, адже навіть методи аналізу розвитку демократії в рамках індексів не можуть позбавитись експертного елемента. Експертна оцінка є тим спільним елементом, що додає цим методам дещо якісного виміру і прямо впливає на релевантність результатів. Однак, вбачаючи проблему вимірювання політичних режимів в цілому, індекси лишаються найбільш релевантними з точки зору кількісного виміру.

Так в описі методу вимірювання демократії The Economist Democracy Index вказується, що досі не існує консенсусу щодо того, яким саме чином вимірювати демократію. Проблема вимірювання та визначення демократії є не тільки академічною, але й практичною. Наприклад, для зовнішньополітичного курсу США просування демократії є пріоритетом, однак в американському уряді немає чітко визначеного погляду на те, що таке демократія. [64]

Поняття «демократія» в практичному використанні можуть зводитись до поняття свободи, хоча це не є тотожністю. Однак демократія може бути описана певним набором практик та процедур, що посилюють, підтримують та захищають свободу. Відтак, поняття демократія має відношення до поняття свобода, але не заміщується ним. Через таку складність визначення поняття демократії, індекси, що вимірюють розвиток демократії тієї чи іншої держави вимушені містити мінімальний набір характеристик, які притаманні будь-якому демократичному режиму, незалежно від його специфіки.

The Economist Democracy Index підкреслює наступні характеристики демократії як базові, що визначають політичний режим як демократичний, а відтак їх можна використовувати для вимірювання розвитку демократії: уряд, що заснований на правлінні більшості і згоді тих, ким керують; вільні та чесні вибори; захист прав меншості і повага до основних прав людини; рівність перед законом та політичний плюралізм. [64]

Таким чином, The Economist Democracy Index використовує п'ять категорій вимірювання розвитку демократії: електоральний процес і плюралізм, громадянські свободи, функціонування уряду, політична участь та політична культура. Як підкреслюється в індексі, обрані для вимірювання категорії взаємопов'язані. Вони формують єдине ціле, що визначає демократичний політичний режим і вирізняє його серед інших.

Визначені індексом категорії включають 60 окремих індикаторів, які оцінюються за шкалою від 0 (min) до 10 (max). В результаті експертної оцінки кожна з представлених п'яти категорій отримує сумарний індекс, що є сумою показників різних індикаторів, які входять до категорії та оцінених від 0 до 10. Кожна оцінювана країна індексу отримує середнє значення від суми показників за визначеними категоріями.

В ході оцінки за окремими показниками, до фінального результату вносять додаткові зміни, якщо ключові для демократії категорії отримали показник нижче 1. Критеріями, що визначають критичні показники, є: чесні та прозорі вибори, безпека виборців, вплив зовнішніх сил на уряд, здібність державних органів впроваджувати політику. Якщо перші три критерії оцінюються від 0 до 0,5, то від 1 до 0,5 пункту знімаються з фінальної оцінки відповідної категорії індексу – «плюралізм та виборчий процес» або «функціонування уряду». Якщо четвертий критерій з критичного списку оцінюється в 0 балів, то 1 бал знімається з категорії «функціонування уряду». [64]

В результаті оцінювання країни, що входять до списку індексу, потрапляють в групи, представлені чотирма типами політичних режимів. The Economist Democracy Index використовує універсальний підхід до виокремлення типів політичних

режимів, розподіляючи їх на демократії, гібридні режими та авторитарні режими. Причому демократії виділяються в двох окремих підтипах: повні демократії та демократії з вадами.

В зазначених категоріях індексу, що вміщують 60 індикаторів, використовується поєднання з 2 та 3-бальної оцінки. Так, для деяких індикаторів визначається оцінка «так» чи «ні», відповідно – «0» чи «1», а для ряду індикаторів передбачається проміжний бал «0,5». В результаті кожна з груп політичних режимів потрапляє в певний проміжок фінальних балів рейтингу: повні демократії (від 8 до 10 балів), демократії з вадами (від 6 до 7,9 балів), гібридні режими (від 4 до 5,9) та авторитарні режими (нижче 4 балів).

На відміну від The Economist Democracy Index індекс Freedom In the World від Freedom House використовує метод вимірювання демократії, що заснований на класичному ліберальному підході до визначення сутності демократії. Цей індекс не зосереджує увагу на інституційних характеристиках політичних режимів, віддаючи перевагу соціальному виміру. Особливістю індексу є увага до того, як демократичні свободи і права працюють для окремого індивіда.

Freedom In the World вимірює можливості громадянина діяти незалежно і вільно в двох широких категоріях: політичних прав та громадянських свобод. [65] Категорія політичних прав у більш вузькому сенсі розглядає можливості брати участь у політичному процесі - голосувати на вільних та чесних виборах, обирати ті чи інші перспективи розвитку власної держави, вступати в політичні організації та партійні структури, подавати кандидатуру на державні посади та обирати власних представників у політичній сфері. Категорія громадянських свобод розглядає свободу самовираження, свободу волі, віросповідання та поглядів, свободу зібрань та права організацій, верховенство права та автономію персонального життя без втручання держави.

Freedom In the World вирізняє два типи демократій, відповідно до розширеного теоретичного підходу до сутності демократії: власне ліберальну демократію та демократію електоральну. Різниця між двома типами – в тому, що електоральна

демократія характеризується наявністю стандартного набору характеристик політичних прав та чистоти і прозорості електорального процесу. В свою чергу ліберальна демократія до цього додає наявність широкого набору громадянських свобод. Електоральна демократія, відповідно до індексу, включає наступні показники: конкурентна, багатопартійна політична система; загальне виборче право для всіх громадян; регулярні, конкурентні та прозорі вибори; доступ політичних партій до засобів масової інформації; загальні відкриті політичні перегони. Країна не може вважатись електоральною демократією, якщо значний вплив на прийняття внутрішньо-державних рішень забезпечується необраними силами, зокрема, зовнішніми акторами.

Отже, відповідно до Freedom In the World, всі ліберальні демократії є електоральними, але не всі електоральні демократії є ліберальними. Однак, індекс не тільки оцінює наявність вищезазначених характеристик у двох категоріях, але звертає увагу на їх практичне втілення. Відповідно до опису методології, існуючі права та свободи де-юре можуть де-факто піддаватись впливу чиновників, недержавних акторів, включаючи бойовиків та озброєні угруповання. [65] В ході оцінювання також не враховуються культурні, етнічні, територіальні особливості регіонів та країн. Відповідно до індексу, визначені права та свободи є універсальним, базовим стандартом, що в значній мірі відштовхується від Загальної декларації прав людини. [66]

Крім того, за основу підходу індексу береться погляд на те, що найбільший рівень свобод та прав людини досягається в рамках ліберального демократичного політичного режиму. Саме тому в групі «вільних» країн опиняються лише ліберальні демократії, а в групу «частково вільних» іноді потрапляють країни електоральної, але не ліберальної демократії.

В результаті дослідження, 195 країн та 14 окремих територій опиняються в одній з трьох груп, відповідно до рівня свободи: вільні, частково вільні, не вільні. Широка категорія політичних прав отримує бали від 1 до 7, аналогічні бали отримує друга категорія індексу – громадянські свободи. За шкалою індексу 1 бал визначає

найвищий рівень свобод, а 7 балів – найнижчий. Аналогічно з індексом The Economist Democracy Index, індекс Freedom In the World використовує експертні оцінки для аналізу рівня прав та свобод в оцінюваних країнах.

В ході оцінки категорія політичних прав розведена на 3 підкатегорії, під які підпадає 10 питань: виборчий процес, політичний плюралізм та політична участь, функціонування уряду. Категорія громадянських свобод включає 15 питань, що також розділені на 4 підкатегорії: свобода поглядів та переконань, права на збори та асоціації, верховенство права, персональна автономія та індивідуальні права. [65]

Кожне питання кожної підкатегорії отримує власний бал оцінювання – від 0 до 4 балів, де 0 балів – мінімум, а 4 бали – максимум. В результаті фінального оцінювання окремих питань за підкатегоріями, загальна категорія політичних прав може отримати спільний максимум 40 балів, а категорія громадянських свобод – спільний максимум 60 балів. Індекс складається з сумарних показників за двома загальними категоріями, вираховує середнє та отримує рейтинг свободи, що підпадає під одну з трьох груп за кількістю фінальних балів: вільні країни (середній рейтинг від 1 до 2,5), частково вільні (від 3 до 5) та не вільні (від 5,5 до 7).

Специфіка такого розподілу на три групи приводить до того, що країни з однієї групи можуть мати різні реальні ситуації з правами людини та громадянськими свободами. Щоб зрозуміти реальну різницю між різними країнами однієї групи індексу, варто порівнювати показники за окремими категоріями та підкатегоріями.

Окрім розширених індексів вимірювання розвитку демократії існують і більш мінімалістичні індекси, що використовують мінімальну кількість змінних для оцінки специфіки політичного режиму. Таким є індекс проекту Polity IV. Цей індекс досліджував розвиток політичних режимів у незалежних країнах світу (з населенням від 500 тис і більше) з 1800 по 2017 рік. Проект відрізняється специфічним підходом до вибору змінних.

Специфіка індексу, що відрізняє його від розширених індексів вимірювання розвитку демократії – це фокус на супутніх якостях автократичного та демократичного управління в рамках інститутів управління. Polity IV розділяє досліджувані

політичні режими на три широкі групи – демократії, автократії та анократії (власне змішана форма з елементами демократій та автократій, що відповідає типу гібридних режимів).

На відміну від індексу Freedom In the World, що зосереджує увагу на громадянському суспільстві в цілому та індивідуальних свободах и правах, проект Polity IV аналізує тільки урядові інституції та політичні групи, що беруть участь у політичному процесі та реагують на активність урядових інституцій в сфері їхньої діяльності. З аналітичного поля випадають території, що не є незалежними, але не підпадають під дію центральної урядової влади, а також групи населення, які не охоплені діяльністю центральної урядової влади. [67]

Схема аналізу Polity IV включає 6 компонентів, що вимірюються окремо. Вони характеризують специфіку ротації кадрів виконавчої влади, обмеження діяльності виконавчої влади, особливості конкуренції в сфері політики та інституціональні зміни уряду чи іншого централізованого органу управління. Політичний індекс цього проекту визначає три вищеназвані категорії політичних режимів за 21-бальною шкалою від -10 до +10, де від’ємні показники є ухилом до автократій, а додатні – до демократій (спадкова монархія отримає мінімальний показник з можливих -10, а консолідована демократія – максимальний +10).

В результаті політична оцінка за Polity IV відносить країни до автократій у проміжку балів від -10 до -6, до анократій – у проміжку від -5 до +5, та до демократій – від +6 до +10.

На відміну від описаних індексів, особливо від Polity IV, індекс the Democracy Barometer використовує особливо широкий діапазон змінних, зосередивши увагу на тонких відмінностях різних типів існуючих на практиці демократій.

Як підкреслює методологія The Democracy Barometer, інші індекси використовують мінімальну концептуальну основу для визначення різниці демократичних та недемократичних режимів. [68] На відміну від звуженого погляду на різницю типів політичних режимів проект the Democracy Barometer взяв за концептуальну основу

більш широкий спектр поглядів на демократію – від ліберальної демократії до ідей про демократію участі.

Індекс базується на теоретичному підґрунті, що визначає ключові елементи демократії. Розвиток демократії індекс визначає в якості балансу 3 елементів: свободи, рівноправності та контролю. Існування балансу 3 елементів включає 9 демократичних функцій: свобода визначається індивідуальними свободами, верховенством права та публічною сферою; рівноправність – прозорістю, участю та представництвом; контроль – конкуренцією, взаємними обмеженнями та можливостями уряду. Визначені функції розподілені на два компоненти кожна, а компоненти розбиті на підкомпоненти та індикатори, які вимірюються в рамках індексу.

Отже, 18 компонентів, що визначають 9 головних функцій демократії, визначаються 53 компонентами, які прораховуються через 105 індикаторів.

Для шкали вимірювання проект взяв за основу ідею про зразок сталої демократії, в порівнянні з якою можна розглядати інші країни. Так, в проекті виділено ряд країн-сталих демократій, що є зразковими для інших, з якими порівнюють інші країни. У виборі зразків проект орієнтується на два індекси – від Freedom House та Polity IV.

Для «зразкових» демократій обирають країни, що протягом мінімум 11 років (наприклад, з 1995 по 2005 рік включно) отримували показник індексу від Freedom House від 1,5 балів та нижче та показник індексу від Polity IV на рівні 9 балів та вище. Крім того, проект обмежує аналіз країнами з населенням не менше 250 тис через брак даних по малонаселених країнах.

В результаті, в рамках індексу було виділено 30 країн, що підпадають під заданий критерій оцінки зразкової демократії. Помноживши 30 країн на 11 років їх успішного демократичного існування, проект отримав демократичний стандарт – 330 країно-років, серед них визначено найкращі практики, що оцінені в 100 балів, та найгірші – оцінені в 0.

Якщо є необхідність дослідити іншу групу країн, їх порівнюють із даними по зразковим 330 країно-рокам, тобто, з найкращими та найгіршими показниками 330

країно-років. Така складна шкала є, водночас, відносно гнучкою і залежить від реального розвитку демократій в світі. Цей підхід використовується для порівняння демократій та їх функції між собою, але не може бути використаний для визначення типу політичного режиму. Крім того, завдяки складній, гнучкій шкалі можливо порівняти декілька усталених демократій і специфічні компоненти та підкомпоненти ключових елементів демократичної системи.

На відміну від описаних індексів демократії проект V-Dem вирішує проблему вивчення сутності політичних режимів, вивчаючи основні принципи функціонування демократичної системи. З одного боку проект намагається використати інтегральний принцип, розширюючи концепт демократії до максимуму. Але з метою розробки інтегрального підходу V-Dem використовує не окремі функції, що характеризують демократію, але більш загальні принципи, що лежать в основі різних концептів. Проект зводить до єдиного цілого принцип участі, дорадчий принцип, принцип егалітарності, ліберальний, мажоритарний, електоральний та принцип консенсусу. Таким чином V-Dem намагається охопити максимальну кількість теоретичних підходів до вивчення сутності демократії зокрема та політичних режимів в цілому.

Виділені 7 принципів складають основу, що вирізняє демократичний режим поміж іншими, не дивлячись на велике розмаїття концепцій демократії. Саме на основі інтеграції декількох основних концептуальних поглядів на сутність демократії V-Dem пропонує вираховувати індекс її розвитку. Проте, через складність розуміння універсальних принципів демократії як політичного режиму, на практиці різні демократії представляють різної сили ефективність окремих концептуальних принципів, інтегрованих в єдину систему V-Dem.

З метою уникнення незбалансованості концептуальних проявів окремих теоретичних принципів на практиці, V-Dem прораховує п'ять індексів за різними показниками: участі, егалітарному, електоральному, ліберальному та дорадчому. Що стосується принципу мажоритарності та консенсусу, V-Dem визначає неможливість операціоналізувати та прорахувати їх в достатньо чіткій та зрозумілій формі. [69]

Виділеним показникам відповідають п'ять підкомпонентів, взятих із концепції поліархії Р. Даля: свобода об'єднань, всезагальне виборче право, чистий електоральний процес, свобода поглядів та переконань, наявність альтернативних джерел інформації. Окрім цих показників V-Dem прораховує компоненти більш низького концептуального рівня: громадянське суспільство, партійні інституції, рівень корупції, громадянські свободи, відповідальність влади та жінки в політиці.

Якщо брати весь загал індикаторів демократії в базі даних проекту, їх нараховується 473. В цілому схема прорахунку V-Dem складається з таких рівнів: основна концепція; індекси демократії (5 показників); компоненти демократії (5 показників); підкомпоненти та пов'язані концепти (87 показників); індикатори (473 показники).

Всі індикатори аналізуються через експерту оцінку, для побудови моделі використовується байєсівський підхід.

Не дивлячись на широкий набір компонентів, підкомпонентів та індикаторів демократії для аналізу, є декілька проблем, що стосуються концептуальних обмежень, взаємовиключення деяких показників та неможливості чітко визначити пріоритетні показники. Процес вимірювання демократії в рамках V-Dem не є процесом вимірювання системи державного управління, хоча між концептами демократії та державного управління є компоненти, що перетинаються. Крім того, серед представлених компонентів та індикаторів деякі можуть вважатись більш вагомими для визначення демократії, ніж інші. Таким чином, фінальна оцінка демократичної системи залежить від конкретної моделі, що лежить в її основі. Більше того, деякі аспекти одного демократичного концепту конфліктують між собою, як, наприклад, мажоритарний принцип та принцип консенсусу, адже консенсус із урахуванням персональних свобод може бути протиставлений принципу рішення більшості. В результаті проект визначає неможливість створення вичерпної концепції демократії, адже вона є багатовимірною і передбачає появу нових показників та індикаторів, а відтак – нових підходів до аналізу, бо деякі виміри концепції неможливо вивчити емпірично.

Виходячи з описаних методів вимірювання демократії можна зазначити, що проблема нездатності віднайти універсальний інструмент вимірювання бере свій початок у нездатності віднайти консенсус у підході до сутності політичного режиму та демократії зокрема. Різниця концепцій демократії визначає і різницю методів, що використовуються для вимірювання. Крім того, нездатність чітко сформулювати в теорії різницю типів політичних режимів та винайти універсальний погляд на типологію політичних режимів призводить до проблеми вимірювання недемократій. В результаті і спроби проаналізувати специфіку зовнішніх впливів на певні типи політичних режимів є неоднозначними. В ситуації неспроможності чітко охарактеризувати зовнішніх акторів як представників конкретного типу політичного режиму, а також віднайти градацію ефективності певних типів політичних режимів, неможливо і визначити конкретну силу впливу на розвиток.

РОЗДІЛ 2: ВИМІРЮВАННЯ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ В ОБРАНІМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розвиток демократії – це практична реалізація концептуальної структури політичної системи в ціннісному, інституційному та функціональному вимірах. Найконкретнішим кількісним інструментом вимірювання розвитку демократії можна вважати щорічні індекси демократії. Такі індекси представляють політичні режими в цифровому форматі, визначаючи ступінь демократичності або недемократичності у відповідності до обраних шкал оцінки. Всі індекси використовують різні демократичні концепти, різний набір факторів і шкали оцінки. Відтак, варто розглянути основні індекси та серед них для аналізу по Україні обрати три найпопулярніших, що представляють різні підходи до вимірювання розвитку демократії.

В результаті дослідження на прикладі розвитку демократії України буде виділено фактори, що є універсальними точками перетину декількох концептів вимірювання розвитку демократії в декількох найпопулярніших індексах демократії. Виділені фактори допоможуть визначити, які характеристики зовнішніх впливів були найтісніше пов'язані з розвитком демократії України за обраний для аналізу проміжок часу. На основі визначених характеристик зовнішніх впливів динаміка зміни демократії України може бути порівняна з аналогічною динамікою країн-сусідів безпосереднього геополітичного середовища.

Відповідно до особливостей теоретичного підходу щодо визначення сутності геополітичного середовища, в рамках дослідження буде використовуватись підхід неокласичний. Цей підхід визначає геополітичне середовище з точки зору комбінації географічного та соціального вимірів, які складають комплексну систему. Геополітичне середовище включає географічні, соціально-економічні, культурні, інформаційні елементи системи. Це комплексне поняття визначається через топографію, ресурси, політику, культуру, суспільство. [52] Отже, в даному дослідженні геополітичне середовище визначається як комплексна геополітично-соціальна система.

Крім того, необхідно визначити, яке саме геополітичне середовище вважати недемократичним. Відповідно до теоретичного розгляду проблеми визначення та

типології політичних режимів, недемократичні політичні режими визначаються через протиставлення демократії за підходом П. Брукера. [13] Тобто, недемократичні політичні режими – це режими, що передбачають «управління іншими засобами, ніж демократичні».

Відштовхуючись від комплексного концепту ліберальної демократії як найбільш повного концепту визначення сутності явища, необхідно відрізнити демократії повні, або ліберальні, та демократії неповні – ті, що обмежуються мінімальними базовими характеристиками демократичного концепту - в основі своїй електорального, але не ліберального в повній мірі. Таким чином електоральні демократії не обов'язково будуть повними, або ліберальними, хоча міститимуть базові характеристики демократичного концепту.

Гібридні політичні режими також є обов'язковим елементом типології політичних режимів через специфіку ефективності використання демократичних і недемократичних інструментів в одній політичній системі. Ці режими не можуть бути віднесені до демократій, але і повністю недемократичними їх вважати не можна.

Визначаючи ці теоретичні особливості підходу до визначення демократичних і недемократичних політичних режимів можна оцінити і специфіку геополітичного середовища як комплексної системи з елементами – представниками різних типів політичних режимів.

2.1. Вимірювання розвитку демократії України за індексами демократії в обраному геополітичному середовищі

Вимірювання розвитку демократії має декілька проблем, що характеризують вимірювання політичного режиму в цілому. Для загальної оцінки демократичності чи автократичності держави мають використовуватись ефективні, достовірні та зрозумілі шкали та набір універсальних факторів вимірювання політичного режиму. Однак, теорій демократії, як і поглядів на природу політичних режимів (а відтак і їх класифікацій) є безліч. Через неможливість звести теоретичну базу до універсальної, загальноживаної, неможливим видається і визначити одну шкалу вимірювання

політичного режиму та один універсальний набір факторів, що мають визначати демократичність чи автократичність політичного режиму та його особливості в рамках визначеного типу.

З цієї проблеми, в основі якої лежить відсутність універсальної теоретичної бази, витікає проблема основного інструменту, що покликаний чисельно виміряти розвиток політичного режиму – індексів демократії. Існуючі індекси демократії відштовхуються від різних теоретичних концептів, відтак вони визначають різний набір факторів, які є основними для вимірювання розвитку демократичного режиму. Крім того, всі індекси використовують різні шкали вимірювання. Також всі індекси використовують метод експертної оцінки для проведення аналізу, отже результати є суб'єктивними та залежать не тільки від обраного теоретичного концепту та шкали, але і від обраних спеціалістів-експертів, що опрацьовують дані аналізу.

Не дивлячись на проблеми достовірності та об'єктивності подібних індексів вимірювання демократії, вони лишаються основним доступним інструментом кількісного вимірювання якісних характеристик політичного режиму. Однак проблемним лишається питання неспівпадіння результатів оцінки індексів через розбіжності в обраних факторах вимірювання. Однакові або схожі фактори в різних індексах корелюють по-різному, в залежності від фокусу уваги на функціональності чи індивідуальних свободах як визначальних характеристиках політичного режиму. Маючи на увазі описані проблеми вимірювання розвитку демократії, необхідно проаналізувати реальний стан розвитку демократії, відповідно до мети дослідження.

Метою даного дослідження є аналіз розвитку демократій в конкретному геополітичному середовищі. Множина використання поняття «демократія» зумовлена неспроможністю віднайти єдиний, універсальний теоретичний концепт демократії, відповідно на практиці недоречно зводити поняття демократія до єдиного знаменника, адже різні країни демонструють різні виміри розвитку демократичних концептів, в залежності від підходу. Отже, і різниця типів демократії має бути відображена у використанні поняття в множині.

В якості предмету дослідження взято розвиток демократії України в обраному геополітичному середовищі.

Інструментом аналізу розвитку демократії України обрано індекси демократії як найдоступніший інструмент кількісного обчислення якісних характеристик демократичного політичного режиму. Вбачаючи проблему уніфікації підходів до розробки індексів демократії, необхідно використати декілька різних індексів, що представляють різні концептуальні підходи до вивчення сутності демократії. Таким чином для аналізу розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі будуть використані The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV.

Окремо необхідно визначити часовий проміжок аналізу розвитку демократії України. Часовий проміжок обраний із урахуванням специфіки розробки індексів вимірювання. Так індекс The Economist Democracy Index має дані аналізу по Україні лише з 2006 року, а проект Polity IV представляє дані лише до 2017 року включно. Через необхідність використовувати одразу декілька різних індексів, що представляють дані за різний час, виділеним є спільний часовий проміжок для трьох обраних індексів. Часовий проміжок даних The Economist Democracy Index 2006-2018 років нараховує 11 звітів (за 2007 та 2009 рр окремі звіти відсутні, їх дані увійшли в звіти наступних років). Для Freedom In the World оцінюваний проміжок 2006-2018 років є повним і нараховує 13 звітів, а для Polity IV оцінюваний проміжок часу зменшений на 1 рік – з 2006 по 2017 рр.

Отже, часовий проміжок аналізу розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі починається 2006 роком і закінчується 2018 роком, що також є найбільш адекватним часовим проміжком з точки зору актуальності для сучасного політичного розвитку України.

В даній частині дослідження розвитку демократії України не виділяється безпосереднє геополітичне середовище, однак динаміка розвитку демократії України буде розглянута з урахуванням специфіки регіональних трендів, що також мають

свої особливості, формуючи середовище потенційного впливу на конкретний політичний режим.

Як вже підкреслювалось, різні індекси використовують різні підходи до визначення базових факторів розвитку демократії в залежності від обраного теоретичного концепту. Для The Economist Democracy Index основним є фокус на інституційній функціональності демократії, для Freedom In the World фокус лишається на індивідуальних правах та свободах з ухилом в реальні соціальні зв'язки, для Polity IV в центрі аналізу демократії лишається мінімалістичний підхід з інституційним ухилом і фокусом на політичній конкуренції.

Якщо звести базові фактори вимірювання розвитку демократії за трьома індексами (що об'єднують менші категорії та підкатегорії), можна отримати широкий інтегральний підхід, який охоплює різні теоретичні виміри сутності демократії (Додаток А).

Варто порівняти і шкали вимірювання трьох обраних індексів демократії. Індекс The Economist Democracy Index оцінює фактори за шкалою від 0 до 10 (max). Freedom In the World використовує шкалу від 1 до 7 (min), хоча для оцінки окремих факторів та підкатегорій використовується інша шкала – так категорія «політичні права» в цілому оцінюється від 0 до 40 (max), а категорія «громадянські свободи» - від 0 до 60 (max), отже в результаті отримуємо загальне 100 (max) по 2 категоріям, що дорівнює 1 (max) і є показником вільної країни з групи «ліберальні демократії». Проект Polity IV аналізує вищеназвані фактори за шкалою від -10 (автократії) до +10 (демократії).

Також варто окремо наголосити, що ліберальні демократії за поглядом аналітиків індексу Freedom In the World є обов'язково електоральними, а електоральні можуть бути частково вільними і неліберальними. Ці 2 групи демократій відповідають розділенню The Economist Democracy Index на 2 групи – повні демократії та демократії з вадами. На практиці в оцінці демократій прозорість електорального процесу та функціонування уряду по-різному корелюють з іншими оцінюваними факторами в залежності від індексу. Таким чином, країни частково вільні та електорально

демократичні в рамках індексу Freedom In the World можуть одночасно бути гібридними режимами за оцінкою The Economist Democracy Index.

В методології індексу The Economist Democracy Index вказується різниця цих підходів, особливо з огляду на популярний індекс Freedom In the World. Автори індексу The Economist підкреслюють, що підхід Freedom In the World до концепту демократії є завузким і не може аналізувати політичний режим зі всіх сторін через звуження категорії «демократія» та доведення її до категорії «свобода». [64] Такий підхід впливає на вибір факторів для оцінки політичних режимів, адже індекс Freedom In the World за основу бере індивідуальні свободи та права, а інституціональний розріз демократії лишається побічним (це окремо видно на прикладах кореляційних зв'язків між факторами та факторів із загальним балом індексу).

Для аналітиків The Economist Democracy Index основним у підході до демократичного концепту лишається інституційно-функціональний підхід, де чесні та прозорі вибори (а також дотичні до цього підкатегорії) складають основу демократії, це не виключає визначення «свободи» як її бачить Freedom In the World, але не зводить демократію виключно до «індивідуальних свобод», де інституціональні особливості режимів лишаються на другому плані.

Власне, таке протиріччя підходів двох найпопулярніших індексів демократії відображається на практиці, коли справа стосується оцінки конкретної країни та вимірів розвитку її демократії.

Що стосується вибору факторів проекту Polity IV, в основі концептуального підходу лежить категорія «влади» та специфіка владних відносин в політичних системах оцінюваних держав. [67] Проект не виокремлює інституційно-функціональний підхід чи підхід до індивідуальних прав та свобод в якості основи для аналізу, але зосереджується на ефективності ротації влади, політичній конкуренції та важелях стримування владних гілок. Такий вузько направлений фокус дає більш високу кореляцію факторів між собою та з фінальним результатом оцінки, але фактично випускає з уваги інші базові складові демократичного концепту. З цього приводу автори проекту визначають демократію з позиції інституціонального концепту:

демократія розглядається як система з трьома базовими, взаємопов'язаними елементами, як то: наявність інституцій та ефективних процедур, які дають змогу громадянам брати участь в політичному процесі, висловлювати власні погляди на лідерів та політичні рішення; наявність інституційно закріплених обмежень для виконавчої влади реалізовувати свій вплив та владні можливості; гарантія громадянських свобод в щоденному житті та в політичній участі. [67]

За підходом Polity IV повна, ефективна демократія – така, що визначається нелімітованою, відкритою та конкурентною політичною участю, виборчим підходом до підбору урядовців виконавчої влади та значними обмеженнями впливу голови виконавчої влади. Громадянські свободи та політична культура, при цьому, лишаються за рамками аналізу.

На базі розгляду концептуальних підходів трьох найвідоміших індексів демократії до сутності демократичного політичного режиму, визначено інтегративну шкалу теоретичних концептів, що лежать в основі методології проаналізованих індексів. Крайніми полюсами цієї шкали є представники двох протидіючих напрямів теоретичного підходу до розгляду сутності політичних режимів в цілому та демократії зокрема.

Так проект Polity IV є крайнім полюсом інституціонального підходу, а Freedom In the World – соціологічного із фокусом на реальних зв'язках і персональних свободах в рамках концепту ліберальної демократії.

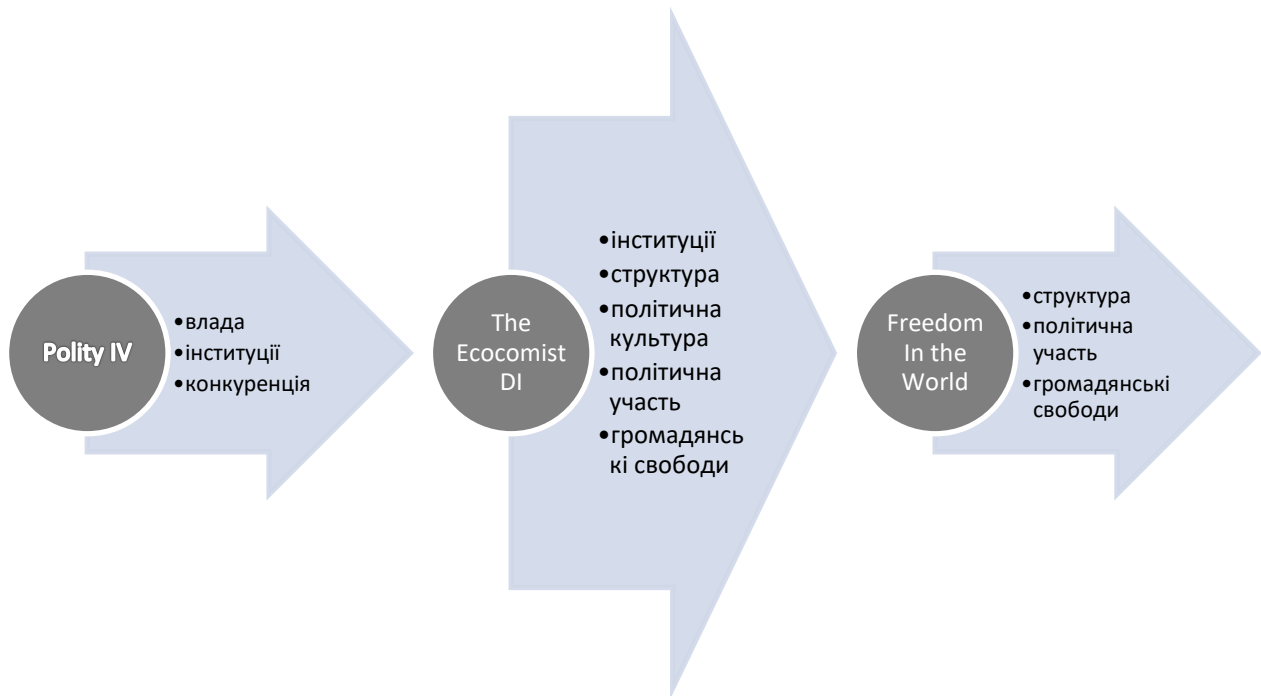

Рис. 2.1. Теоретичні концепти в основі індексів вимірювання демократії.

Відштовхуючись від інтегративного підходу, дане дослідження визначає розвиток демократії України в обраному часовому проміжку за трьома індексами окремо, а потім зводить результати аналізу для інтегрального погляду на специфіку розвитку демократії України з урахуванням специфіки регіональних трендів.

Розвиток демократії України в рамках The Economist Democracy Index 2006-2018рр.

Отже, The Economist Democracy Index використовує шкалу оцінки – від 0 до 10 (max), в цьому проміжку країни потрапляють в одну з чотирьох груп, що визначають демократичний чи недемократичний режим – повні демократії (від 8 до 10 балів), демократії з вадами (від 6 до 7,9 балів), гібридні режими (від 4 до 5,9) та авторитарні режими (нижче 4 балів). За таблицею, що представлена в Додатку 3, можна побачити динаміку загального рейтингу України з 2006 по 2018 рік за індексом The Economist Democracy Index.

До 2011 року Україна відносилась до групи демократій із вадами, а з 2011 року і до 2018 року включно лишалась у групі гібридних режимів. Цей рік також ознаменовано переходом Росії з групи гібридних до авторитарних режимів через рішення

Володимира Путіна знову балотуватись на посаду президента, що підкреслило недемократичність та непрозорість електорального процесу в Росії. Цей момент стає ключовим для всього регіону, впливаючи на загальну його оцінку в індексі. Паралельно з цим процесом Україна демонструє розчарування в демократії як такій в результаті економічної кризи 2008-2009 та її наслідків для економіки. [74]

За 2006-2018 рр. Україна демонструє найнижчі показники демократії в 2014 році (5,42 бали), а найвищі – в 2006 та 2008 році (6,94 бали). З 2011 по 2014 рік відбувається поступове падіння рівня демократії, а з 2014 року по 2018 рік можна побачити стабільно вищі показники, які однак не вивели державу на передкризовий (до 2011 року) рівень.

Якщо більш детально поглянути на різке падіння індексу за 2014 рік, можна побачити, що за означений рік рейтинг регіону в цілому демонструє покращення, не дивлячись на ситуацію України (з 5,53 до 5,58 балів в регіоні Східної Європи в цілому). Індекс одночасно вказує на тренд автократизації регіону, причину цього вбачає не в інституційно-функціональних проблемах, а в недостатній для демократичного концепту політичній культурі. Хоча і електоральний процес підпав під хвилю загального розчарування громадян в демократичних інституціях, а це призвело до зниження показників політичної участі та до дезінтеграції в значній мірі. [75]

Що стосується України, до значного падіння її рейтингу в 2014 році призвели дії президента Віктора Януковича під час Революції Гідності. Ці дії визначаються аналітиками індексу як чинник, що призвів до громадянського спротиву.

Далі необхідно розглянути, яким чином коливався загальний індекс демократії регіону в означений період 2006-2018 рр, і чи існує зв'язок динаміки рейтингу України та рейтингу регіону в цілому (Додаток Г). Отже, для регіону Східної Європи в рамках індексу The Economist Democracy Index за проміжок 2006-2018 рр. найнижчі показники припадають на 2017 рік (5,4 бали), а найвищі – на 2006 рік. Таким чином відзначається поступове падіння показника демократії по регіону за означений період часу. Склад політичних режимів регіону також змінюється в сторону автократизації. Свідомством цього факту є кількість повних демократій – за 2006 рік

в регіоні є 2 повних демократії, з 2010 року лишається 1 повна демократія, а з 2014 року повні демократії в регіоні зникають.

Зміна складу політичних режимів відбувається не тільки завдяки переходу повних демократій у групу демократій із вадами. В той самий час збільшується кількість гібридних режимів та авторитарних режимів.

На Рис. 2.2 показана динаміка зміни структури політичних режимів регіону Східної Європи за 2006-2018 рр:

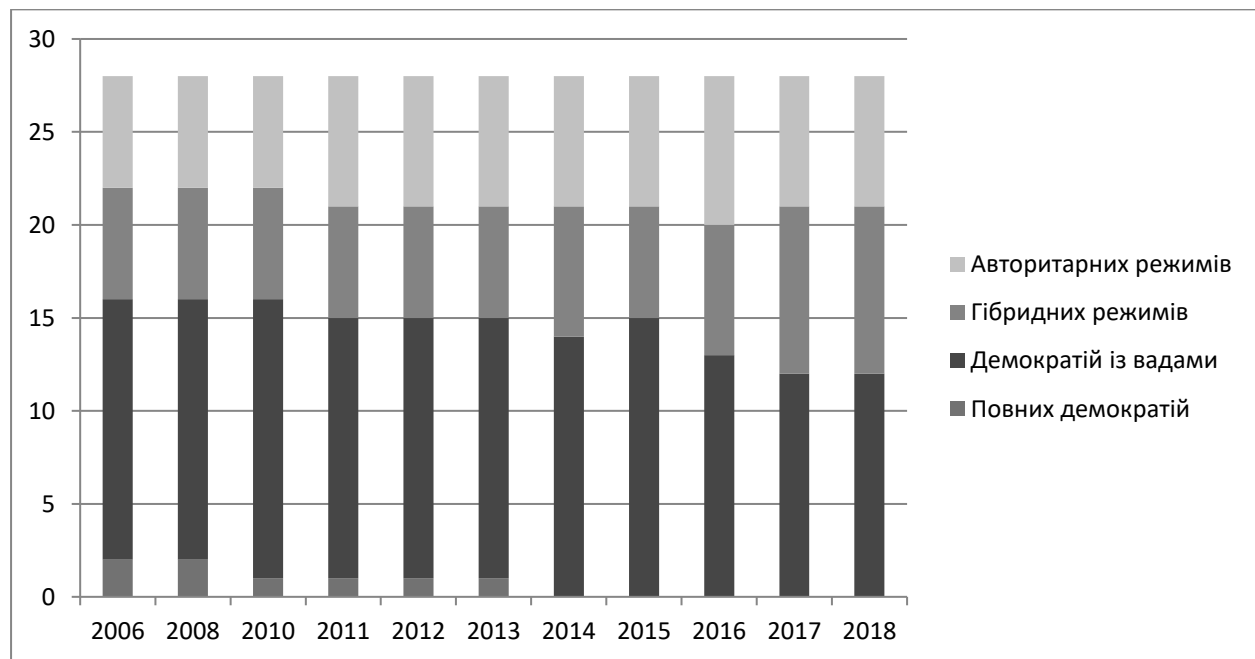

Рис.2.2. Динаміка зміни структури політичних режимів регіону Східної Європи за 2006-2018 рр.

Щодо загального стану демократії в регіоні за 2006 рік індекс вказує на наявність значної розбіжності між формальним та реальним якісним станом демократії. Країни, що входять до європейської спільноти, відрізняються рівнем громадянських та політичних свобод, майже аналогічних характеристикам старих демократій ЄС, однак їм не вистачає політичної участі та політичної культури, що в свою чергу вказує на проблему якісного наповнення ефективності демократії в широкому розумінні. [76] Повними демократіями регіону Східної Європи на момент проведення дослідження є 2 країни – Словенія та Чеська Республіка. Серед країн регіону, що колись входили до складу СРСР більшість – гібридні та авторитарні режими.

Починаючи з 2010 року регіон втрачає 1 повну демократію з 2 завдяки переходу Словенії в групу демократій із вадами. Словенія втратила показники розвитку демократії через зниження показника політичної участі, що є відображенням розчарування громадян в політичних інституціях та падінням довіри до них. [76]

У 2010 році Україна також демонструє значне падіння показників розвитку демократії, хоча лишається в групі демократій із вадами (з 6,94 у 2008 р. до 6,3 в 2010 році). Причину такого падіння в окремих державах і в регіоні в цілому аналітики індексу вбачають в кризі 2008-2009 року та в економічному шоці, що вплинув на довіру до демократичних інституцій в нестабільних демократіях. Адже демократії регіону з 2006 року демонстрували розбіжність в реальній ефективності та формальній структурі демократичної системи місцевого взірця.

Далі варто поглянути на показники регіону за 2014 рік, що відзначився для України найнижчим показником за весь часовий проміжок аналізу. Отже, в 2014 році регіон демонструє незначне зростання показників розвитку демократії (з 5,53 балів у 2013 р. до 5,58 у 2014р.), але втрачає останню повну демократію і збільшує кількість гібридних режимів на 1. Політичні та корупційні скандали в Чеській Республіці та Словенії остаточно вивели їх з групи повних демократій до групи демократій з вадами, через що в регіоні не лишилось жодної повної демократії.

З цього приводу індекс вказує, що поступове зниження рівня демократії в регіоні і показники колишніх автократичних держав, що пройшли період демократичного транзиту, демонструють проблему поверхневого впровадження електоральної структури без впровадження повного пакету інституцій та підтримуючих інструментів і процедур демократичного пакету. [74]

Якщо поррахувати кореляцію показників рейтингу України за 2006-2018 рік та аналогічних показників рейтингу цілого регіону, можна побачити сильний зв'язок, показник кореляції складає **0,784804**. Тобто, внутрішні коливання розвитку демократії України відповідають загально регіональним коливанням зі специфічними змінами рівня демократизації.

Наочно це коливання можна побачити на Рис.2.3:

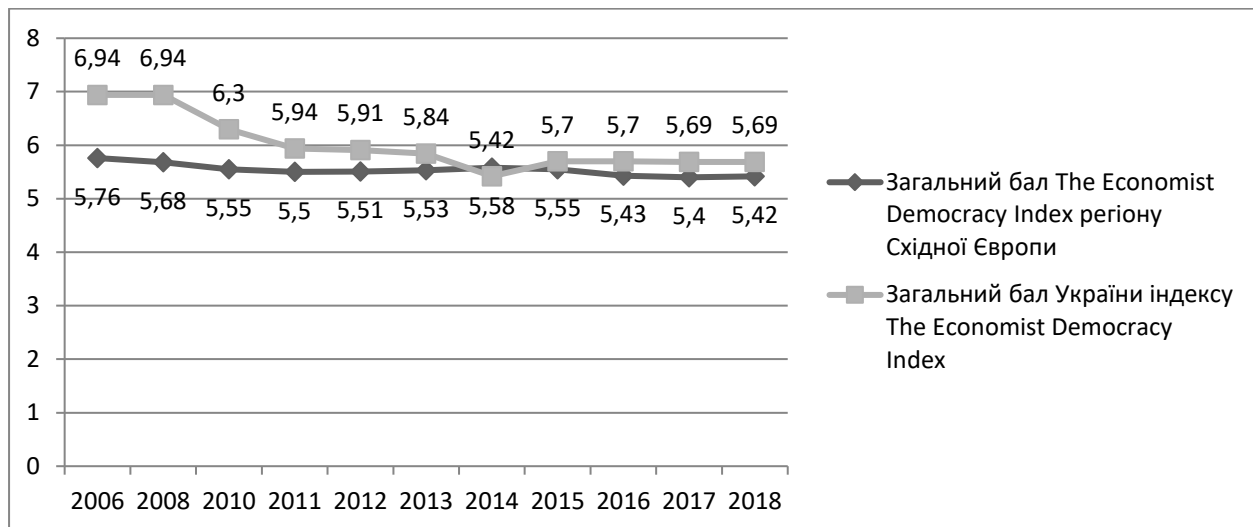

Рис.2.3. Порівняння показників індексу *The Economist Democracy Index* регіону Східної Європи та України.

Відштовхуючись від мети дослідження, необхідно докладно розглянути окремі фактори, за якими індекс визначає розвиток демократичного режиму та специфіку політичного режиму як такого. Автори індексу *The Economist Democracy Index* відштовхуються від концепту демократії, що включає фактори громадянських прав та свобод, а також інституційний та функціональний виміри, не зводячи категорії «демократії» та «свободи» до єдиного знаменника.

Отже, розвиток демократії України за період 2006-2018 рр. індекс *The Economist Democracy Index* аналізує за такими факторами: електоральний процес та плюралізм, функціонування уряду, політична участь, політична культура та громадянські свободи.

Розподіл показників по Україні в рамках індексу *The Economist Democracy Index* за виділеними факторами в рамках визначеного часового проміжку показаний в таблиці в Додатку Д.

Представлені дані наочно демонструють різницю впливу виділених факторів на загальний показник розвитку демократії в рамках конкретного індексу.

Як визначає загальний бал, з 2006 року по 2014 рік включно Україна демонструвала послаблення демократії, а з 2014 року до 2018 – незначне покращення.

Фактор електорального процесу та політичного плюралізму демонструє найвищі бали в 2006 році та 2008 році, а найнижчі - з 2014 по 2016 рік включно. З 2010 року

відбувається неухильне падіння, що відповідає тенденції по Україні та регіону в цілому.

Фактор «функціонування уряду» має аналогічний тренд – найвищий бал в 2006 році і неухильне падіння, включаючи різке зниження з 2014 року. Обидва фактори також показують різкий ухил до падіння в 2010 році, що також відповідає загальному тренду по Україні.

Трохи інша ситуація склалась із фактором «громадянські свободи», що є більш стабільним на визначеному часовому проміжку, але в цілому відповідає тенденції поступового падіння, включаючи різкий стрибок в 2014 році.

Що стосується розбіжностей цих трьох факторів, треба зазначити, що в 2017 році громадянські свободи в Україні зазнали різкого ухилу до погіршення, разом із функціонуванням уряду, разом із тим електоральний процес та політичний плюралізм незначно покращились.

Далі варто розглянути фактори «політична участь» та «політична культура», що демонструють неінституційний вимір демократії. Ці два фактори демонструють власну тенденцію, що не відповідає загальній тенденції по Україні та регіону, а також погано корелює з іншими факторами індексу.

Фактор «політичної участі» є в більшості стабільним, незначне падіння відбувається в 2010 році, а з 2015 року відбувається покращення показників з тенденцією до стабільності.

Фактор «політичної культури» взагалі демонструє власний тренд, в якому найкращий бал Україна має за 2008 рік, в 2010 році відбувається різке падіння, а з 2014 року – неухильне зростання.

Таким чином, не всі фактори, проаналізовані індексом, однаково корелюють із загальною тенденцією розвитку демократії в Україні. Показники кореляції окремих факторів індексу Economist Democracy Index для України та загального балу країни в рамках цього індексу показані в таблиці в Додатку Е.

Фактори «електоральний процес та плюралізм», «функціонування уряду» та «громадянські свободи» демонструють сильну кореляцію, фактор «політична

участь» - слабку зворотну, а фактор «політична культура» - дуже слабку кореляцію. Отже, не дивлячись на концепт, що включає інституційно-функціональний вимір та одночасно соціологічний, тільки інституційно-функціональний вимір безпосередньо демонструє сильний зв'язок факторів, що визначають специфіку демократичного політичного режиму в рамках представленого індексу.

Щоб поглянути на реальний зв'язок цих факторів між собою, необхідно провести кореляційний аналіз окремих факторів індексу The Economist Democracy Index для України в обраному проміжку часу. Кореляція фактору «електоральний процес та плюралізм» з іншими факторами, що вимірюють розвиток демократії України, в рамках індексу представлена на таблиці в Додатку Ж.

З даних аналізу видно, що найвища сила кореляційного зв'язку прослідковується між факторами «електоральний процес та політичний плюралізм» та «функціонування уряду»; а також – «електоральний процес та плюралізм» та «громадянські свободи».

Між фактором «електоральний процес та плюралізм» та «політична участь» зв'язок сильний, зворотний. Зв'язок між «електоральним процесом» та «політичною культурою», дуже слабкий, тому цей показник кореляції до уваги не береться.

Кореляція фактору «функціонування уряду» з іншими факторами, що вимірюють розвиток демократії України, в рамках індексу представлена в таблиці в Додатку З.

Кореляційний аналіз демонструє, що «функціонування уряду» дуже сильно корелює з фактором «громадянські свободи», зворотно і сильно корелює з «політичною участю» і дуже слабо корелює з фактором «політичної культури». Кореляція факторів «політична участь» та «політична культура» з іншими факторами, що вимірюють розвиток демократії України, в рамках індексу представлена в таблиці в Додатку И. Кореляційний аналіз демонструє зв'язок середньої сили між факторами «політична участь» та «політична культура», зворотний зв'язок середньої сили між факторами «політична участь» та «громадянські свободи» та дуже слабкий зв'язок між «політичною культурою» та «громадянськими свободами».

Отже, кореляційний аналіз зв'язку факторів, що використовуються для оцінки розвитку демократії України в рамках індексу The Economist Democracy Index демонструє аналогічну тенденцію, що прослідковується в рамках аналізу специфіки зв'язку факторів індексу з загальним концептом, що використовується для вимірювання розвитку демократії. Пов'язаними між собою є показники інституційно-функціональні, показник політичної участі слабо пов'язаний із загальним рейтингом розвитку демократії і з іншими факторами, а показник політичної культури взагалі є автономним, тренд коливання його показників дуже слабо пов'язаний з іншими факторами та загальною оцінкою розвитку демократії України в рамках описаного індексу.

Якщо проранжувати за силою зв'язку фактори оцінки розвитку демократії України за 2006-2018 рр. в рамках індексу The Economist Democracy Index, стає очевидною сила зв'язку факторів із цілісним концептом, що використовується індексом для аналізу сутності демократичного політичного режиму:

- 1 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»;
- 2 – Фактор «функціонування уряду»;
- 3 – Фактор «громадянські свободи»;
- 4 – Фактор «політична участь»;
- 5 – Фактор «політична культура».

Необхідно підкреслити, що фактор «політична культура» не корелює ні з загальною оцінкою, ні з іншими факторами рейтингу, окрім «політичної участі», але навіть з цим фактором кореляція є середньої сили.

Представлена нижче діаграма (Рис.2.4) демонструє, яким чином одночасно коливаються тренди розвитку демократії України в 2006 – 2018 рр. за окремими факторами в рамках індексу The Economist Democracy Index.

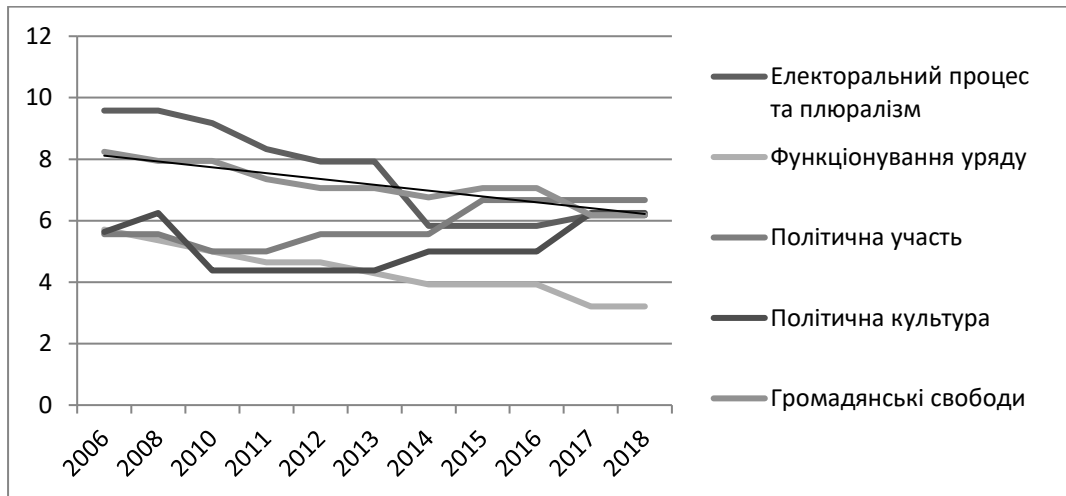

Рис.2.4. Тренди зміни показників розвитку демократії України за окремими факторами індексу The Economist Democracy Index 2006-2018 рр.

Отже, аналіз розвитку демократії України в рамках The Economist Democracy Index в означений проміжок часу демонструє, що інтегральний концепт, який одночасно поєднує різні виміри демократії, на практиці визначається слабкою кореляцією окремих факторів. Крім того, показники кореляції факторів між собою схиляють зв'язки розвитку демократії України на сторону інституційно-функціонального підходу, що характеризується пріоритетом уваги до електоральних процедур, функціонування уряду та організації політичних процесів. В свою чергу політична культура та ціннісний вимір не включені в контекст динаміки розвитку демократії України 2006-2018 рр. в рамках досліджуваного індексу.

Розвиток демократії України в рамках індексу Freedom In the World від Freedom House 2006-2018рр.

Методика індексу Freedom In the World від Freedom House відрізняється від методики вже розглянутого індексу The Economist Democracy Index. Freedom In the World використовує шкалу оцінки від 1 (max) до 7(min) балів, де 1 визначає ліберальну, повністю вільну демократію (середній рейтинг - від 1 до 2,5); від 3 до 5 балів визначають частково вільні держави, в цю групу також можуть входити не ліберальні, але електоральні демократії, а також гібридні режими; від 5,5 до 7 балів визначають держави не вільні, або автократичні. Максимальний бал рейтингу 1 дорівнює сумі 100 балів, що свою чергу складаються з балів за 2 групами факторів: політичні

права (3 фактори, що в сумі отримують максимум 40 балів) та громадянські свободи (4 фактори, що в сумі отримують максимум 60 балів).

Умови аналізу розвитку демократії України в рамках представленого індексу аналогічні з умовами аналізу розвитку демократії України за показниками індексу The Economist Democracy Index. Визначаючи загальні особливості зміни розвитку демократії України в обраному часовому проміжку (2006-2018 рр.) необхідно поглянути на зміну рейтингу країни в рамках індексу Freedom In the World за обраний час (Додаток К).

Для індексу Freedom In the World концепт ліберальної демократії є базовим, а категорія свободи дорівнює категорії демократії. Таким чином, показник свободи є відображенням показника розвитку демократії за цим індексом. Для більш докладного аналізу стану розвитку демократії в Україні на часовому проміжку 2006-2018 рр. розглянемо не тільки показник свободи від 1 до 7, але і сумарний бал, що є відображенням оцінки розвитку демократії по окремих факторах.

Отже, якщо поглянути на динаміку стану свободи в Україні з 2006 по 2018 рік за даним індексом, можна визначити декілька переламних років, що призвели до зміни показників.

За сумарним балом по категоріях 2014 рік є роком з найгіршим станом свободи (55 балів), з 2007 по 2010 роки індекс демонструє стабільний показник, що є найвищим з усього тренду по Україні за оцінюваний проміжок часу. З 2011 року відбувається перелам, різке падіння показників (з 73 до 67 балів), в цей рік Україна переходить до групи частково вільних країн. Після найнижчого показника 2014 року країна знову демонструє зростання показників, хоча до 2018 року включно лишається в групі частково вільних країн.

В цілому динаміка показників індексу Freedom In the World відповідає динаміці показників індексу The Economist Democracy Index по Україні за визначений проміжок часу. За індексом The Economist Democracy Index Україна демонструє найнижчі показники демократії в 2014 році, найвищі – в 2006 та 2008 році, з 2011 по 2014 рік відбувається поступове падіння рівня демократії, а з 2014 року по 2018 рік можна

побачити стабільно вищі, але мало змінні показники. Аналогічним чином Freedom In the World аналізує причини зламу трендів, що призвели до різкого падіння показників свободи (розвитку демократії) України.

Різне падіння рейтингу в 2011 році є наслідком політики Віктора Януковича щодо урядової коаліції, зміни дати місцевих виборів та цілої низки рішень, що призвели до більшої консолідації влади в руках президента. Індекс вказує, що цей рік визначив зміну статусу України з «вільної» на «частково вільну», зокрема, через збільшення тиску спецслужб на вищі навчальні заклади, ЗМІ та політичних опонентів діючої влади. [65]

На проміжку часу 2006-2018 рр. найнижчий сукупний бал за виділеними факторами Україна отримала в 2014 році. Причина такого стану рейтингу також визначається діяльністю президента Віктора Януковича, що вдався до актів насильства на адресу громадян, які вийшли на акції протесту. Крім того, маніпуляції з пресою, напади на журналістів та перешкоди діяльності ЗМІ є додатковими причинами низького рейтингу України цього періоду. Це пояснення співпадає з поясненням The Economist Democracy Index щодо різкого падіння показників 2011 року та ситуації 2014 року в Україні. Відповідно, 2011 рік є роком провалу реформ в сфері медіа, в електоральному секторі та збільшення тиску на політичну опозицію. [77] В свою чергу 2014 рік відзначився насильством та тиском на журналістів і ЗМІ.

Розглядаючи загальний показник свободи за індексом Freedom In the World, необхідно зазначити, що індекс ділить оцінювані фактори на дві великі групи – політичні права та громадянські свободи, однак в центрі обох груп лишається індивід, громадянин з його персональними свободами та правами. Так група факторів «політичні права» включає ті фактори, що в The Economist Democracy Index відносяться до інституційно-функціонального виміру, як то: «електоральний процес», «плюралізм та участь», «функціонування уряду».

Отже фактор «політична участь», який в The Economist Democracy Index слабо корелює з іншими факторами, зокрема, з «електоральним процесом» та «функціонуванням уряду», в рейтингу Freedom In the World увійшов до інституційно-

функціональної групи. Причиною цього лишається соціологічний фокус рейтингу, що відштовхується від ліберальної концепції демократії. Але якщо група факторів «політичні права» розкриває інституційний вимір в його загальносистемному сенсі, друга група – «громадянські свободи» - концентрує увагу на тому, як інституційний вимір впливає на реальні зв'язки та поведінку елементів системи. Так до другої групи факторів входять: «свобода слова та переконань», «права на збори та асоціації», «верховенство права», «персональна автономія та індивідуальні права».

Специфіка зміни розвитку демократії України за 2006-2018 рр., що відображається в рейтингу за окремими факторами індексу Freedom In the World, представлена в таблиці в Додатку Л.

Якщо накладати показники по окремих факторах досліджуваного індексу на динаміку розвитку демократії України за загальним показником, за обраним проміжком часу, стає зрозуміло, що деякі фактори коливаються у відповідності до загального показнику, а деякі демонструють автономну динаміку. Як вже було зазначено, найкритичнішими роками (за обраним проміжком часу) для рейтингу свободи України за індексом Freedom In the World були 2011 та 2014 рік, а також 2015 рік як початок підйому після різкого спаду.

Зниження показників свободи 2011 року демонструють обидві загальні групи факторів. Група «громадянські свободи» демонструє різке падіння (з 45 до 40 балів), група «політичні права» - лише зниження (з 28 до 27 балів). Отже різке падіння показників 2011 року є результатом зниження показників громадянських свобод в більшій мірі, ніж політичних прав.

Динаміка коливання показників окремих факторів індексу показує: найбільше зниження показників зазнали фактори «свобода слова та переконань» групи «громадянські свободи» та «права на збори та асоціації» групи «громадянські свободи». Незмінними в рамках визначеного часового проміжку лишились показники факторів «плюралізм та участь» групи «політичні права», «функціонування уряду» групи «політичні права» та «персональна автономія та індивідуальні права» групи «громадянські свободи». Отже, різке падіння рейтингу свободи України в 2011 році, що

призвів до переходу держави у групу «частково вільних», є в першу чергу результатом послаблення свободи слова та посилення контролю громадянських зборів.

Покращення ситуації з розвитком демократії України 2014 року відбувається, навпаки, здебільшого через покращення факторів групи «політичні права». Так в групі «політичні права» зростають всі три фактори, а в групі «громадянські свободи» незмінною лишається «персональна автономія та індивідуальні права», а фактор «верховенство права» взагалі втрачає один бал. Отже, за покращення ситуації після кризи 2014 року відповідають, в першу чергу, фактори «плюралізму та участі», «функціонування уряду» та «свободи слова та переконань».

В цілому кореляція груп факторів з загальним рейтингом індексу Freedom In the World для України в 2006-2018 рр. представлена в таблиці в Додатку М.

Зворотна кореляція є результатом того, що шкала оцінки факторів індексу визначає 1 як максимальний, а 7 – як мінімальний бал, а самі фактори оцінюються за шкалою від 0 до 100 (сукупно), де 100 – максимум. Отже, з огляду на це можна зазначити, що кореляція по факту - пряма. Обидві групи факторів повністю корелюють з фінальним рейтингом свободи (розвитку демократії) України. Група «політичні права» демонструє вищий коефіцієнт кореляції, ніж група «громадянські свободи». Ця різниця не є значною для того, щоб робити висновок про більшу силу зв'язку першої групи факторів із загальним рейтингом.

Зв'язок окремих факторів між собою в рамках обраного індексу дозволяє більш детально розглянути, як взаємодіють різні характеристики обраного індексом концепту вимірювання свободи (розвитку демократії). З цією метою, за прикладом аналізу факторів індексу The Economist Democracy Index, необхідно визначити фактори індексу Freedom In the World, що пов'язані між собою, а також ті, що не пов'язані з іншими, відтак не інтегруються в загальний концепт.

Доречно розглянути не 2 загальні групи факторів індексу, а окремі фактори загальних груп між собою, бо саме повний набір окремих факторів демонструє обраний індексом концепт демократії, що лежить в основі методу вимірювання свободи (розвитку демократії) України та інших країн, представлених у Freedom In the World.

Кореляція окремих факторів, що вимірюють розвиток демократії України в рамках індексу Freedom In the World в часовому проміжку 2006-2018 рр. представлена в таблиці в Додатку Н.

Для кореляційного аналізу використовується бальна система від 0 до 100, що є сумою балів двох груп факторів і в кінці переводиться в показник по шкалі від 1 (max) до 7. Таким чином зворотна кореляція не буде правилом для цього обчислення. Очевидно, що з обох груп факторів виділяються фактори, за якими коефіцієнт кореляції демонструє слабкий зв'язок з загальним рейтингом свободи (розвитку демократії). У випадку слабого зв'язку можемо сказати, що обчислення цього фактору не пов'язаний з фінальною оцінкою ситуації з демократією країни, або впливає слабо.

В групі «політичні права» слабким фактором є «функціонування уряду», а в групі «громадянські свободи» - фактор «персональна автономія та індивідуальні права». Навіть якщо фактор «функціонування уряду» демонструє епізодичне коливання, що співпадає з коливанням загального рейтингу і відповідає зміні тренду (як у випадку зі зміною показників від 2014 по 2015 рік), на загальному проміжку часу цей фактор слабо пов'язаний з загальним трендом розвитку демократії України і демонструє автономну динаміку. Якщо поглянути на коливання показників фактору «персональна автономія та індивідуальні права», можна побачити відсутність навіть епізодичних коливань у відповідності з загальним трендом по Україні.

Фактор «електоральний процес» групи «політичні права» відрізняється середньої сили кореляцією. Такий коефіцієнт є свідомством того, що зв'язок цього фактора з загальним трендом по країні є частковим, на відміну від факторів: «плюралізм та участь», «свобода слова та переконань», «права на збори та асоціації», «верховенство права». Кореляція показників групи «політичні права» з загальним балом рейтингу України практично співпадає з кореляцією показників групи «громадянські свободи», тобто обидві групи сильно пов'язані з загальним трендом розвитку демократії України, але окремі фактори обох груп демонструють відхилення від цієї тенденції.

Найбільша кількість факторів з найсильнішими коефіцієнтами кореляції з загальним рейтингом індексу по Україні за визначений проміжок часу відноситься до групи «громадянські свободи». Це повністю відповідає специфіці обраного індексом концепту демократії, що зосереджує увагу на соціологічному вимірі.

Таким чином (Рис.2.5) виглядає схема кореляційних зв'язків, що демонструє асиметричність обраного концепту оцінки розвитку демократії на прикладі вимірювання демократії України в період 2006-2018 рр. Схема демонструє, яким чином взаємопов'язані окремі фактори, що впливали на зміну розвитку демократії України з 2006 по 2018 рр.:

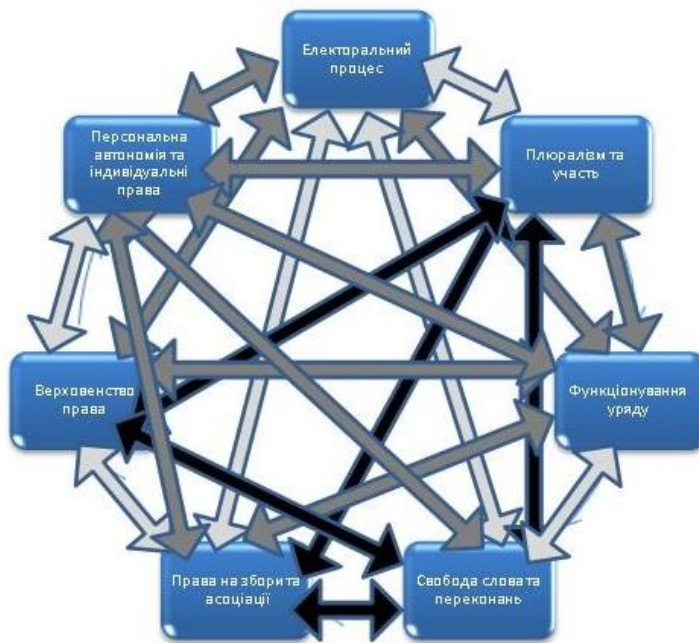

Рис.2.5. Кореляційні зв'язки окремих факторів вимірювання розвитку демократії індексу Freedom In the World для України 2006-2018 рр.

На Рис.2.5 високий коефіцієнт кореляції – сильний зв'язок між факторами – позначений чорною стрілкою, середній коефіцієнт кореляції – частковий зв'язок між факторами – позначений світло-сірою стрілкою, а низький коефіцієнт кореляції – відсутній зв'язок між факторами – позначений сірою стрілкою.

Схема демонструє, що низький коефіцієнт кореляції факторів переважає, тобто між факторами, що пов'язані зі зміною розвитку демократії України за 2006-2018 рр. переважають слабкі зв'язки.

Найбільшу кількість сильних та середньої сили зв'язків із іншими факторами індексу по Україні має фактор «свобода слова та переконань». Тобто в рамках обраного індексу саме зміна ситуації зі свободою слова та переконань є пріоритетною у визначенні зміни розвитку демократії України. Відповідно, цей фактор має найбільший коефіцієнт кореляції з загальним балом рейтингу.

Далі по кількості показників кореляції йдуть фактори «плюралізм та участь», «права на збори та асоціації» та «верховенство права». Середні показники, тобто часткові зв'язки з іншими факторами, демонструє фактор «електоральний процес».

Фактори «функціонування уряду» та «персональна автономія та індивідуальні права» майже не корелюють з іншими факторами індексу (кожен з двох факторів демонструє середній зв'язок лише з одним із інших факторів індексу).

Сила кореляції факторів між собою співпадає з тим, як окремі фактори пов'язані з фінальною оцінкою ступеня свободи (розвитку демократії) України за обраним індексом в часовому проміжку 2006-2018 рр.

Виходячи з проаналізованих зв'язків факторів між собою та з загальним рейтингом країни в рамках індексу Freedom In the World, можна отримати ранжування факторів за ступенем впливу на загальну оцінку розвитку демократії в Україні за 2006-2018 рр:

- 1 – Фактор «свобода слова та переконань»;
- 2 – Фактор «плюралізм та участь»;
- 3 – Фактор «права на збори та асоціації»;
- 4 – Фактор «верховенство права»;
- 5 – Фактор «електоральний процес»;
- 6 – Фактор «функціонування уряду»;
- 7 – Фактор «персональна автономія та індивідуальні права».

Якщо порівняти ранжування факторів індексу The Economist Democracy Index та ранжування факторів індексу Freedom In the World, можна визначити різницю оцінки сили зв'язків аналогічних факторів з загальною оцінкою розвитку демократії України в часовому проміжку 2006-2018 рр.

Порівнюючи фактори, необхідно звернути увагу не на зіставлення власне факторів та їх формулювань, більш важливим є порівняння вимірів розвитку демократії, що представлені певним набором факторів.

Зіставлення ранжувань факторів за двома індексами демонструє конфліктні та спільні моменти теоретичної бази, використаної індексами для вимірювання політичних режимів, зокрема, демократій.

Отже, порівняння рангів окремих факторів за індексами The Economist Democracy Index та Freedom In the World виглядає наступним чином:

Ранг фактору	The economist Democracy Index (фактори, ранжовані за силою зв'язку з іншими факторами індексу та загальним показником по Україні 2006-2018 рр.)	Freedom In the World (фактори, ранжовані за силою зв'язку з іншими факторами індексу та загальним показником по Україні 2006-2018 рр.)
1	електоральний процес та плюралізм	свобода слова та переконань
2	функціонування уряду	плюралізм та участь
3	громадянські свободи	права на збори та асоціації
4	політична участь	верховенство права
5	політична культура	електоральний процес
6		функціонування уряду
7		персональна автономія та індивідуальні права

Таб. 2.1. Інтегральна таблиця факторів індексів The Economist Democracy Index та Freedom In the World, ранжована за силою зв'язку з динамікою розвитку демократії України

Обидва індекси демонструють співпадіння тренду, що визначає зміну розвитку демократії України в певні ключові часові проміжки за 2006-2018 рр.. Однак між

двома індексами існує розбіжність сили зв'язку факторів із загальною оцінкою розвитку демократії України.

Найбільша розбіжність існує між силою зв'язку електорального процесу та функціонування уряду. Ця розбіжність є ключовою для визначення різниці обраних індексами концептів визначення сутності демократичного політичного режиму. Фокус на індивідуальних свободах не має сильного зв'язку із показниками інституційно-функціонального виміру і навпаки, фокус на інституційно-функціональному вимірі призводить до відокремлення поведінкових та культурних вимірів, що складають соціологічний підхід.

У двох індексах є і спільні точки перетину, що характеризують специфіку зв'язків окремих факторів із загальним концептом вимірювання демократії на прикладі України за 2006-2018 рр. Загальний фактор «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index в якості складових включає підфактори, що відповідають вимірам, описаним факторами «свобода слова та переконань» та «права на збори та асоціації» індексу Freedom In the World. Саме ці фактори є точками дотику двох різних концептів, формуючи інтегральний простір для двох різних моделей, взятих за основу двома різними індексами. Отже, за силою зв'язків із загальною оцінкою розвитку демократії України за 2006-2018 рр. для двох індексів найчутливішими є фактори: 1 – плюралізм; 2 – свобода слова та переконань; 3 – права на збори та асоціації.

Розвиток демократії України в рамках індексу Polity IV 2006-2017рр.

На відміну від індексів The Economist Democracy Index та Freedom In the World проект Polity IV представляє найбільш мінімалістичний підхід до вимірювання політичних режимів. Для аналізу особливостей політичних режимів проект Polity IV виділяє фактори, що визначають специфіку конкуренції, ротації та свободи вибору кадрів на ключові урядові посади. Саме свобода політичної конкуренції, відкритість рекрутингу в політичній системі та специфіка громадянської участі в цих процесах, за концептом індексу, визначають міру демократичності того чи іншого політичного режиму. На відміну від двох розглянутих раніше індексів, Polity IV має

широкий спектр аналізу демократичних та недемократичних політичних режимів, не зводячи їх до вузького групування. Такий підхід забезпечується системою підрахунку балів, що визначає одночасно і рівень демократичності, і рівень автократичності конкретного режиму.

В своїй методиці Polity IV використовує 21-бальну шкалу від -10 до +10, де від'ємні показники визначають ухил до автократій, а додатні – до демократій. До автократій віднесені країни у проміжку балів від -10 до -6, до анократій – у проміжку від -5 до +5, до демократій – від +6 до +10.

Проміжок демократій +6 - +10 балів за індексом Polity IV буде відповідати аналогічній групі «повні демократії» та «демократії з вадами» в рамках індексу The Economist Democracy Index, бал +10 від Polity IV відповідає групі «повна демократія» від The Economist Democracy Index, а бали до +6 включно від Polity IV відповідають групі «демократія з вадами» від The Economist Democracy Index. В індексі Freedom In the World проміжку показників, що в Polity IV визначають демократії, відповідає група «повністю вільні країни» – ліберальні демократії (+10 в Polity IV) і група «частково вільні країни» – неліберальні, але електоральні демократії та деякі гібридні режими (до +6 в Polity IV).

Проміжок балів від -5 до +5 включно в Polity IV визначає групу анократій, що відповідають групі «гібридні режими» індексу The Economist Democracy Index та групі «частково вільні країни» індексу Freedom In the World. Проміжок від -6 до -10 в Polity IV визначає групу автократій, що відповідають групі «автократії» індексу The Economist Democracy Index та групі «не вільні країни» індексу Freedom In the World.

Обираючи концепт для аналізу політичних режимів, проект Polity IV цілком зосередився на інституційному підході. Фактори індексу розподілені на три групи – «рекрутинг виконавчої влади», або *exrec* (конкурентність та відкритість інститутів, що забезпечують ротацію виконавчої влади), «виконавчі обмеження» або *exconst* (інституційні обмеження виконавчої влади) та «політична конкуренція» або *rolcomp* (інституційні можливості політичної участі громадян).

Зазначені фактори додатково розділені на декілька дрібних показників. Фактор «рекрутинг виконавчої влади» визначається показниками «регуляція ротації головної виконавчої посади», «конкуренція в ротації головної виконавчої посади» та «відкритість ротації головної виконавчої посади». Фактор «виконавчі обмеження» визначається показником «інституційні обмеження ротації головної виконавчої посади». Фактор «політична конкуренція» визначається показниками «регуляція політичної участі» та «конкуренція в політичній участі». Окрім трьох основних факторів в рамках індексу специфіку політичного режиму країни визначають показники демократії (dem), автократії (autocr) та загальний показник політичного режиму (polity2). В результаті мінімалістичного підходу, індекс Polity IV уникає розбіжностей у взаємозв'язках факторів, що є характерною особливістю для вже проаналізованих індексів The Economist Democracy Index та Freedom In the World.

Відповідно до мети дослідження необхідно визначити специфіку розвитку демократії в Україні за 2006-2017 рік в рамках проекту Polity IV. Проміжок часу для аналізу в рамках представленого індексу було обрано у відповідності з періодом, що визначається початком аналітичних звітів The Economist Democracy Index (2006 рік) та кінцем аналітичних даних проекту Polity IV (2017 рік). Новий перегляд проекту Polity – Polity V – включає дані аналізу розвитку політичних режимів світу за 2018 рік, однак через втрату фінансування проекту американським урядом всі дані були закриті та лишаються недоступними для використання в дослідженнях. Таким чином проміжок часу, що використовується в цьому дослідженні для індексу Polity IV обмежується показниками 2017 року.

В таблиці в Додатку II представлені показники, що характеризують специфіку політичного режиму України 2006-2017 рр. за індексом Polity IV.

Динаміка зміни показників розвитку демократії України за 2006-2017 рр. в індексі Polity IV за окремими факторами, включаючи показники демократичності, автократичності та загальну оцінку політичного режиму, представлена на діаграмі (Рис.2.6).

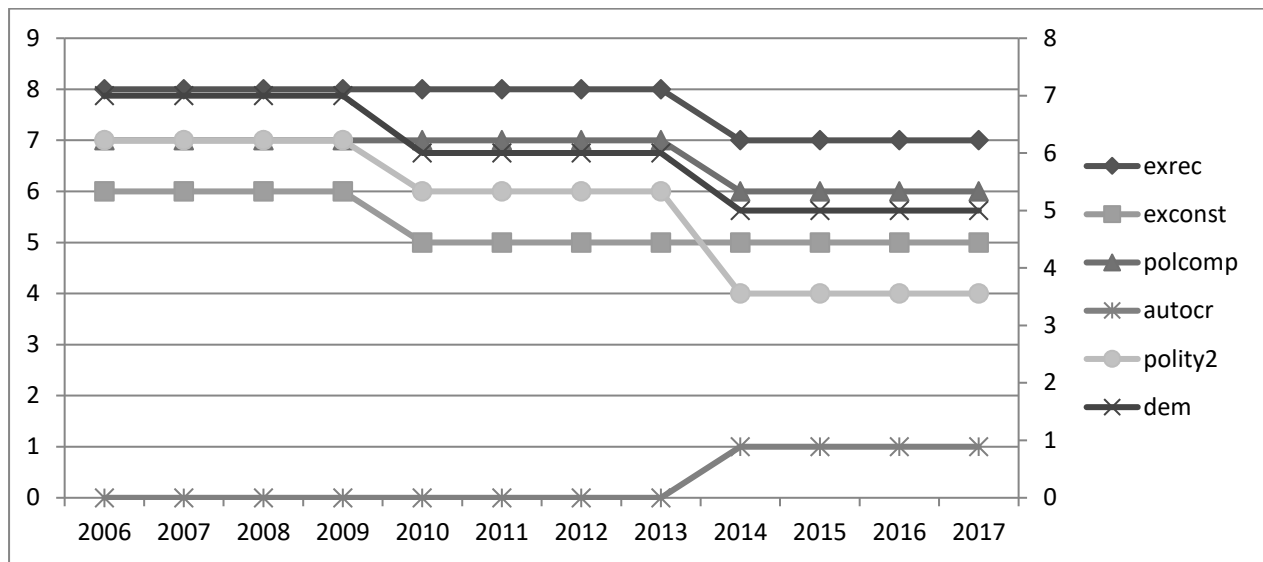

Рис.2.6. Показники розвитку демократії України в індексі Polity IV 2006-2017 рр. за окремими факторами

Мінімалістичний підхід індексу Polity IV до визначення специфіки політичних режимів, що зосереджений на інституційному вимірі, дає можливість відкинути розбіжності результатів оцінки за окремими факторами. Разом з тим він випускає з уваги вимір цінностей, поведінки та культури.

Дивлячись на конкретику трендів по демократичних змінах України за обраний проміжок часу в рамках індексу Polity IV можна побачити більш стабільну картину, що демонструє значущі зміни (падіння) в 2010 та 2014 році і в цілому відповідає трендам, описаним двома іншими індексами – The Economist Democracy Index та Freedom In the World.

В Polity IV для України 2010 рік визначається падінням показника за фактором «інституційні обмеження виконавчої влади». Для порівняння, за показниками індексу Freedom In the World на цей проміжок часу (2011 рік) припадає різке погіршення показників групи «громадянських свобод» по Україні, що призвело до виходу країни з групи «вільних країн» та переходу до групи «частково вільних». Погіршення громадянських свобод у вказаний період за індексом Freedom In the World передбачає також зниження показників фактору «свобода слова та переконань» та «права на збори та асоціації».

В свою чергу через фактор «інституційні обмеження виконавчої влади» (exconst) в індексі Polity IV розглядаються інструменти обмеження влади правлячих кадрів виконавчої гілки, рівність чи нерівність гілок влади та їх субординація. Показники цього фактору індексу Polity IV відповідають за практичною суттю показникам факторів індексу The Economist Democracy Index. В The Economist Democracy Index 2010-2011 рік по Україні також визначений різким падінням показників факторів «електоральний процес та плюралізм» та «функціонування уряду». В цілому 2010 рік за індексом Polity IV для України відзначений першим зниженням показників розвитку демократії країни в цьому індексі за весь обраний проміжок часу 2006-2017 рр.

Наступне різке падіння показників по Україні в Polity IV також співпадає з результатами інших розглянутих індексів: 2014 рік є роком зниження показників за двома факторами «ротація виконавчої влади» (exrec) та «політична конкуренція» (polcomp), зниження є результатом діяльності президента України Віктора Януковича та його уряду в розглянутий проміжок часу.

Якщо порівнювати оцінки Polity IV за 2014 рік по Україні з оцінками по Україні за аналогічний рік індексу Freedom In the World, бачимо співпадіння, адже Freedom In the World демонструє зниження показників саме по факторах «плюралізм та участь» та «свобода слова та переконань». Фактор «ротація виконавчої влади» в Polity IV передбачає аналіз інститутів ротації, електоральних механізмів, виборів, призначень та домінування виконавчої влади. Фактор «політична конкуренція» в Polity IV розглядає регуляцію, обмеження, специфіку політичної участі. Отже, між факторами Freedom In the World та Polity IV за 2014 рік в оцінці розвитку демократії України є дотичні характеристики, які коливаються в схожих трендах.

Якщо порівнювати показники Polity IV для України за 2014 рік із показниками The Economist Democracy Index за аналогічний період, також можливо побачити схожі тренди, адже в The Economist Democracy Index найбільше зниження показників за визначений період демонструють фактори «електоральний процес і плюралізм», «функціонування уряду» та «громадянські свободи».

Неспівпадіння трьох індексів за 2014 рік по Україні можна прослідкувати за фактором «функціонування уряду», який є значущим в оцінці року за The Economist Democracy Index, але за Freedom In the World та Polity IV не корелює з загальним трендом року по країні. Мінімалістичний концепт аналізу розвитку демократії за проектом Polity IV по Україні за 2006-2017 рр. демонструє специфічну кореляцію факторів із загальним рейтингом індексу (Додаток Р).

Всі три узагальнені фактори демонструють високі та дуже високі коефіцієнти кореляції з загальним показником розвитку демократії України в індексі Polity IV за 2006-2017 рр. Узагальнений фактор «інституційні обмеження виконавчої влади» (exconst) демонструє коефіцієнт сильний, але значно нижчий за кореляцію двох інших факторів індексу. Кореляційні зв'язки між узагальненими факторами індексу Polity IV для України за 2006-2017 рр. представлені в таблиці в Додатку С.

Виходячи з показників, представлених в Додатку С, фактор «інституційні обмеження виконавчої влади» (exconst) демонструє нижчий коефіцієнт кореляції з двома іншими факторами. Різниця є значущою, адже фактори «ротація виконавчої влади» (exrec) та «політична конкуренція» (polcomp) показують повне співпадіння, коефіцієнт їхньої кореляції = 1. Ці фактори більше по'язані з загальною оцінкою індексу по Україні в обраному часовому проміжку. Отже, навіть мінімалістичний підхід до визначення сутності політичних режимів та їх специфічних типів не дає повного співпадіння зв'язку факторів із результатами аналізу розвитку демократії.

Представлена частина дослідження дала відповідь на декілька важливих питань, що частково розкривають мету дослідження і дають можливість перейти до більш глибокого вивчення основної проблеми – специфіки впливу геополітичного середовища на розвиток демократії на прикладі аналізу розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі. На основі розрахунків цієї частини дослідження надалі буде розрахована кореляція демократичних трендів в обраному геополітичному середовищі України, де присутні недемократичні актори.

2.2. Вимірювання розвитку демократій геополітичного середовища України за індексом The Economist Democracy Index

В результаті дослідження в підрозділі 2.1 було виявлено основні характеристики, що визначають демократичний тренд в Україні в 2006-2018 рр., також були визначені переламні роки та фактори, що найбільше вплинули на зміну тренду розвитку демократії в означених проміжках. Підрозділ 2.2. має на меті порівняти демократичні тренди України в обраному проміжку часу із трендами сусідів, що створюють найближче геополітичне оточення, відповідно, визначаючи геополітичне середовище.

В результаті цієї частини дослідження необхідно знайти фактори, що пов'язані зі зміною розвитку демократії в Україні та в сусідніх країнах. Крім того, необхідно виділити фактори, що найменше корелюють зі зміною демократичних трендів в Україні та сусідніх країнах. Порівнявши тренди, та зіставивши вплив основних факторів оцінки розвитку демократії, можна визначити, за якими напрямками геополітичне середовище здатне потенційно впливати на розвиток демократії. Для того, щоб проаналізувати кореляцію демократичних трендів України та представників її геополітичного середовища, необхідно визначити, які саме країни вважати безпосереднім геополітичним середовищем для України в контексті даного дослідження.

Для аналізу розвитку демократії України з урахуванням середовищних впливів, принцип вибору середовища відповідає теоретичному підходу до визначення власне сутності геополітичного середовища. Спільність територіальна, культурна, історична, політична та інформаційна є необхідними характеристиками елементів, що складають геополітичне середовище. Для України найближче безпосереднє геополітичне середовище, що відповідає заданим характеристикам, включає: Білорусь, Угорщину, Молдову, Польщу, Румунію, Росію та Словаччину.

Дослідження передбачає вивчення саме специфіки зв'язків елементів в обраному геополітичному середовищі, що в майбутньому може стати основою більш глибокого вивчення сутності середовищних впливів на коливання політичних режимів в різних геополітичних умовах. З метою визначення зв'язків обраних країн-

представників геополітичного середовища України та безпосередньо розвитку демократії України, необхідно проаналізувати визначені країни за принципом, що був використаний в підрозділі 2.1 дослідження.

В рамках індексу The Economist Democracy Index розглядається проміжок часу 2006-2018 рр., де показники за 2007 та 2009 роки відсутні окремо, бо включені в показники наступних років. The Economist Democracy Index використовує шкалу оцінки – від 0 до 10 (max) за ключовими факторами, що визначають розвиток демократичного режиму: електоральний процес та плюралізм, функціонування уряду, політична участь, політична культура, громадянські свободи. В результаті оцінювання країни потрапляють в одну з чотирьох груп: повні демократії, демократії з вадами, гібридні режими, авторитарні режими. В рамках дослідження необхідно розглянути специфіку зміни демократичних трендів країн, що є частиною геополітичного середовища України, відповідно до зазначених вище критеріїв в часовому проміжку 2006-2018 рр.

Показники індексу The Economist Democracy Index по країнах визначеного геополітичного середовища України за 2006-2018 рр. представлені в таблиці в Додатку У. На основі показників індексу визначається специфіка кореляції демократичних трендів кожної з досліджуваних країн та загального тренду зміни розвитку демократії в регіоні (Додаток Ф).

Кореляційні зв'язки демократичних трендів країн обраного геополітичного середовища України та загального демократичного тренду регіону Східної Європи демонструють, що демократичні зміни в цих країнах відповідають демократичним змінам цілого регіону (тобто локальні зміни відповідають середовищним). Виключенням є Білорусь та Словаччина. Серед проаналізованих країн Словаччина демонструє стабільно вищі демократичні показники індексу, в порівнянні з розглянутими сусідами (для середовища ці показники становлять максимум). Білорусь, в свою чергу, демонструє стабільно нижчі показники, в порівнянні з розглянутими сусідами (для середовища ці показники становлять мінімум).

Отже, серед розглянутих країн геополітичного середовища України саме Словаччина та Білорусь продемонстрували найбільш незалежні тренди демократичного розвитку в порівнянні із регіоном в цілому. Коефіцієнт кореляції демократичних показників України з загальним демократичним показником регіону становить 0.784803697, що в обраному масиві є нижчим за більшість.

Якщо графічно представити демократичні тренди представлених для аналізу країн, вони виглядатимуть наступним чином (Рис.2.7).

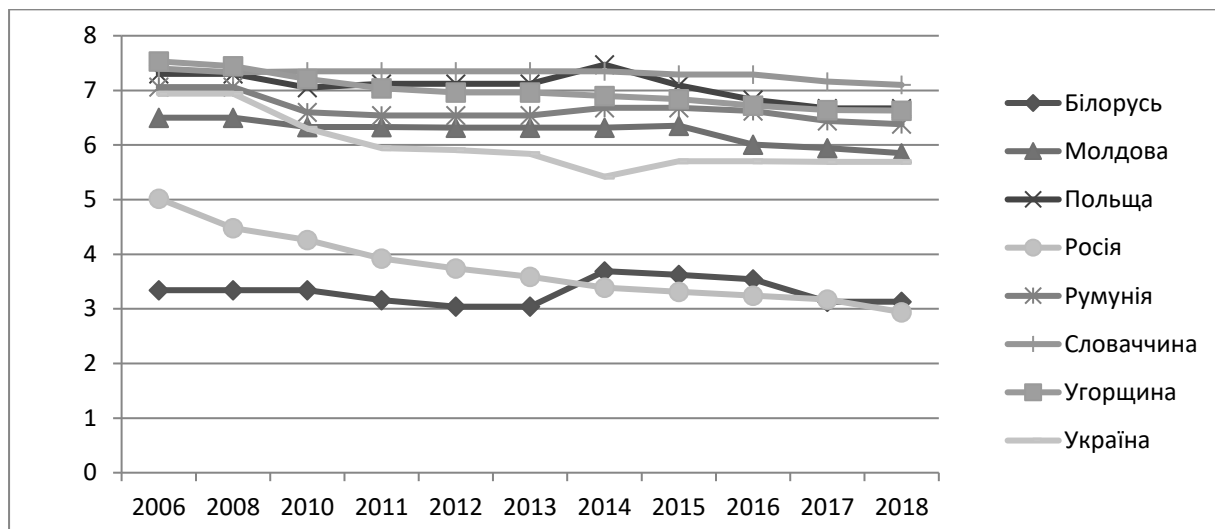

Рис.2.7. Показники розвитку демократії обраного геополітичного середовища України в індексі *The Economist Democracy Index* 2006-2018 рр.

Відповідно до показників досліджуваних країн (Додаток У), елементи геополітичного середовища України розподілені на дві групи за специфікою розвитку демократії. В першу групу входять Україна, Молдова, Польща, Румунія, Угорщина, Словаччина, в другу – Росія та Білорусь. Представники однієї групи демонструють наближені тренди, але між групами є значний розрив, що можна побачити графічно.

Для більш поглибленого розгляду специфіки зміни показників розвитку демократії досліджуваних країн необхідно розглянути окремі фактори індексу *The Economist Democracy Index* по кожній з країн. Цей аналіз продемонструє, які елементи демократії в досліджуваних країнах найбільше впливали на зміну демократичного тренду в цих країнах в обраному проміжку часу. Коефіцієнти кореляції демократичних трендів досліджуваних країн за окремими факторами індексу *The*

Economist Democracy Index та загального показника розвитку демократії цих країн в індексі представлені в Додатку Х.

Кореляція окремих факторів та загального демократичного показника досліджуваних країн за індексом The Economist Democracy Index демонструє, зміна якого саме елементу демократичної системи найбільше і найменше пов'язана зі зміною розвитку демократії в досліджуваній країні. Тобто, ця кореляція дає змогу зрозуміти, зміна якого демократичного елементу відповідає зміні демократії в країні.

- Зі зміною розвитку демократії в Білорусі серед визначених факторів найбільше пов'язаний фактор «функціонування уряду», найменше – «політична участь»;
- Зі зміною розвитку демократії в Молдові серед визначених факторів найбільше пов'язаний фактор «електоральний процес та плюралізм», найменше – «функціонування уряду»;
- Зі зміною розвитку демократії в Польщі серед визначених факторів найбільше пов'язаний фактор «громадянські свободи», найменше – «функціонування уряду»;
- Зі зміною розвитку демократії в Росії найбільше пов'язаний фактор «електоральний процес та плюралізм», найменше – «функціонування уряду»;
- Зі зміною розвитку демократії в Румунії найбільше пов'язаний фактор «політична участь», найменше – «функціонування уряду»;
- Зі зміною розвитку демократії в Словаччині найбільше пов'язаний фактор «громадянські свободи», найменше – «електоральний процес та плюралізм»;
- Зі зміною розвитку демократії в Угорщині найбільше пов'язаний фактор «громадянські свободи», найменше – «політична культура»;
- Зі зміною розвитку демократії в Україні найбільше пов'язаний фактор «електоральний процес та плюралізм», найменше – «політична культура».

В інтегральній таблиці (Додаток Ц) кожен із демократичних факторів індексу The Economist Index представлений списком країн, де цей фактор має високу силу зв'язку з показниками зміни розвитку демократії. Фактор, що має сильний кореляційних зв'язок зі зміною розвитку демократії в найбільшій кількості досліджуваних

країн – це фактор «громадянські свободи». Саме цей фактор найбільше корелює з загальними демократичними показниками по всім досліджуваним країнам, окрім Білорусі. Фактор, що має сильний кореляційних зв'язок зі зміною розвитку демократії в найменшій кількості досліджуваних країн – це фактор «політична участь». Отже, саме цей демократичний елемент найменше пов'язаний зі зміною розвитку демократії в досліджуваних країнах геополітичного середовища України.

Якщо розподілити виділені фактори за рангами від фактора з найчастішою кореляцією зі зміною розвитку демократії в досліджуваних країнах до фактора, що за рідко корелює зі зміною розвитку демократії в цих країнах, ранжування від максимуму до мінімуму буде таким:

- 1 – Фактор «громадянські свободи»;
- 2 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»;
- 3 – Фактор «функціонування уряду»;
- 4 – Фактор «політична культура»;
- 5 – Фактор «політична участь»;

З вищезазначеного можна зробити висновок, що фактор «громадянських свобод» є фактором, що пов'язаний зі змінами демократичних трендів для всіх обраних представників геополітичного середовища України. Фактор «політичної участі» є, відповідно, найменш спільним, співпадаючим фактором, що пов'язаний зі змінами демократичних трендів в обраних країнах геополітичного середовища України.

Більш детально зв'язок показників зміни розвитку демократії досліджуваних країн по окремих факторах індексу The Economist Democracy Index можна побачити в таблиці в Додатку III, де представлена кореляція демократичних показників країн між собою. В результаті аналізу виділена специфіка зв'язків кожної представленої країни з іншими країнами середовища.

Білорусь

Країна демонструє найнижчі коефіцієнти кореляції з іншими обраними країнами. Серед всіх представлених країн загальний демократичний тренд Білорусі

лишається автономним трендом, він не пов'язаний з трендом жодної з представлених країн, включаючи Росію та Україну.

Молдова

Демократичний тренд Молдови корелює зі всіма представленими країнами окрім Білорусі. З Україною, на відміну від інших країн з корелюючими трендами зв'язок демократичного тренду Молдови є частковим, середньої сили. Таким чином, Молдова та Україна в демократичному розвитку корелюють частково.

Польща

В своєму демократичному тренді Польща демонструє високий коефіцієнт кореляції з Молдовою та Словаччиною. Середній коефіцієнт, тобто частковий зв'язок, - із Росією, Румунією та Угорщиною. І відсутнім є зв'язок демократичного тренду Польщі з Білоруссю та Україною.

Росія

Демократичний тренд Росії демонструє зв'язок зі всіма країнами, крім Білорусі. З Польщею зв'язок середньої сили, тобто частковий, але найбільші коефіцієнти, тобто дуже сильний зв'язок, Росія демонструє з Угорщиною та Україною.

Румунія

Демократичний розвиток Румунії корелює з усіма обраними країнами, крім Білорусі. Причому середньої сили, тобто частковий зв'язок, Румунія демонструє з Польщею та Словаччиною.

Словаччина

Демонструє зв'язок з демократичними трендами всіх країн, окрім Білорусі. З Україною Словаччина корелює слабо, цей зв'язок можна не брати до уваги. З Румунією країна корелює частково, зв'язок є середньої сили. Найбільше демократичний розвиток Словаччини корелює з Молдовою та Польщею.

Угорщина

Країна демонструє зв'язок з демократичними трендами інших обраних країн, окрім Білорусі. З Польщею Румунія зв'язана частково, коефіцієнт кореляції є середньо значущим. З Росією та Україною Угорщина демонструє дуже високий зв'язок.

Якщо звести сукупно те, якими є зв'язки демократичного тренду України з країнами, що формують її найближче геополітичне середовище, маємо таку картину:

Україна-Білорусь – зв'язок трендів дуже слабкий, зворотний;

Україна-Молдова – зв'язок трендів частковий, середньої сили;

Україна – Польща – зв'язок трендів дуже слабкий;

Україна-Росія – зв'язок трендів дуже високий;

Україна-Румунія – зв'язок трендів високий;

Україна-Словаччина – зв'язок трендів слабкий;

Україна-Угорщина – зв'язок трендів дуже високий.

З вищезазначеного виходить, що розвиток демократії в Україні майже повністю відповідає специфіці розвитку демократії Росії та Угорщини, відповідає специфіці розвитку Румунії, частково відповідає розвитку Молдови та не відповідає розвитку Білорусі, Польщі та Словаччини.

На Рис.2.8 показані кореляційні зв'язки в найближчому геополітичному середовищі України відповідно до особливостей зміни розвитку демократії в представлених країнах. Високий коефіцієнт кореляції – сильний зв'язок між факторами – позначений чорною стрілкою, середній коефіцієнт кореляції – частковий зв'язок між факторами – позначений світло-сірою стрілкою, а низький коефіцієнт кореляції – відсутній зв'язок між факторами – позначений сірою стрілкою.

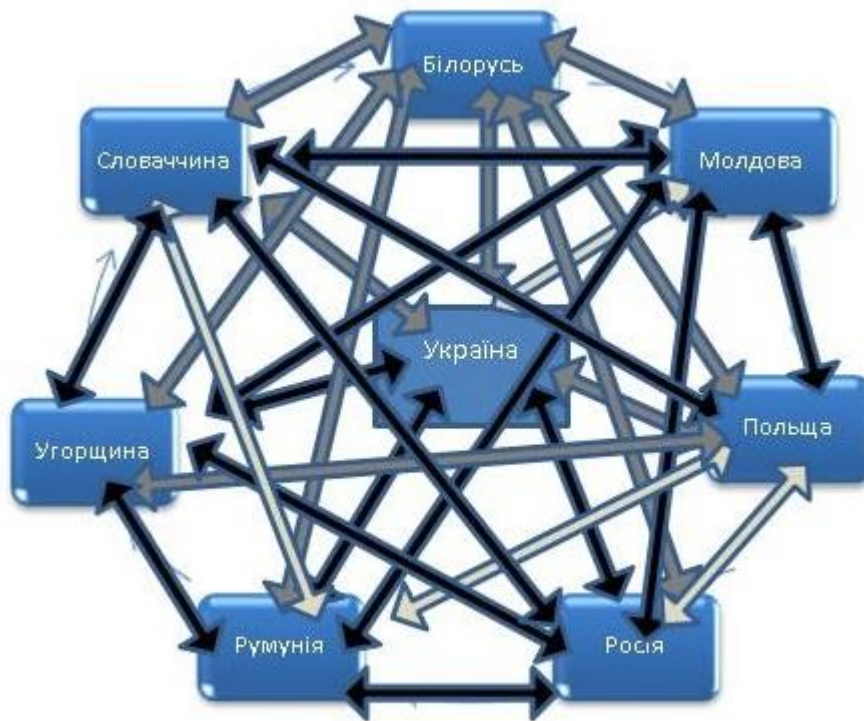

Рис. 2.8. Кореляційні зв'язки обраних країн геополітичного середовища України в індексі The Economist Democracy Index 2006-2018 рр.

Отже, найближче геополітичне середовище України складається з таких кореляційних зв'язків, що відображають те, як пов'язана зміна розвитку демократії в представлених країнах середовища:

Слабко пов'язані демократичні тренди:

- Білорусь-Молдова;
- Білорусь-Польща;
- Білорусь-Росія;
- Білорусь-Румунія;
- Білорусь-Словаччина;
- Білорусь-Угорщина;
- Білорусь-Україна;
- Україна-Польща;
- Україна-Словаччина.

Частково пов'язані (зв'язок середньої сили) демократичні тренди:

- Молдова-Україна;

- Польща-Росія;
- Польща-Румунія;
- Польща-Угорщина;
- Румунія-Словаччина.

Сильно пов'язані демократичні тренди:

- Молдова-Польща;
- Молдова-Росія;
- Молдова-Румунія;
- Молдова-Угорщина;
- Молдова-Словаччина;
- Польща-Словаччина;
- Росія-Румунія;
- Росія-Угорщина;
- Росія-Словаччина;
- Росія-Україна;
- Румунія-Угорщина;
- Румунія-Україна;
- Словаччина-Угорщина;
- Угорщина-Україна.

З метою більш детального аналізу зв'язку трендів зміни розвитку демократії між обраними країнами обраного геополітичного середовища України необхідно проаналізувати кореляцію окремих факторів індексу The Economist Democracy Index по досліджуваних країнах. Кореляція окремих факторів індексу в представлених країнах дає змогу побачити, які елементи демократії представлених країн найбільше зв'язані між собою. Відповідно, цей аналіз демонструє, зміна яких демократичних елементів в різних країнах може бути зв'язана між собою, а отже, які демократичні елементи можуть бути чутливими до змін геополітичного середовища в цілому.

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «електоральний процес та плюралізм» індексу The Economist Democracy Index.

Розглядаючи кореляцію окремих факторів індексу The Economist Democracy Index в досліджуваних країнах, що складають геополітичне середовище України, можливо поглянути на зв'язки розвитку демократичних елементів в представлених країнах. В таблиці в Додатку Щ представлені кореляції зв'язків досліджуваних країн за демократичним фактором «електоральний процес та плюралізм».

Фактор «електоральний процес та плюралізм» демонструє від середнього до дуже високого рівня коефіцієнти кореляції трендів по всіх елементах найближчого геополітичного середовища України крім Словаччини. Показники Словаччини демонструють повністю відсутню кореляцію з показниками інших елементів середовища. Що говорить про повну автономність цього фактору демократичного тренду Словаччини в середовищі.

Для України найбільші коефіцієнти кореляції за цим фактором демонструє Румунія та Росія, найнижчий – Польща. Це може свідчити про високий показник зв'язку трендів за обраним фактором України, Румунії та Росії, сильний – України з Білоруссю, Молдовою та Угорщиною, слабкий частковий – з Польщею та відсутній – зі Словаччиною.

Розглядаючи коефіцієнти кореляції фактору «електоральний процес та плюралізм» із загальним показником індексу The Economist Democracy Index по кожній з досліджуваних країн (Додаток Ю), можна побачити розбіжності з результатами кореляції демократичних показників країн між собою.

Білорусь, що в загальному показнику кореляції з іншими країнами демонструє наднизькі коефіцієнти, за фактор «електоральний процес та плюралізм» корелює з іншими. Така розбіжність є результатом того, що фактор «електоральний процес та плюралізм» окремо не корелює з загальним рейтингом Білорусі. Тобто при оцінці розвитку демократії Білорусі стан її електоральної системи та плюралізму не пов'язаний із загальною оцінкою стану демократії, хоча сам по собі змінюється у

відповідності зі змінами фактору в рамках демократичних трендів інших обраних країн геополітичного середовища.

Аналогічний висновок можна зробити про зв'язок фактору «електоральний процес та плюралізм» із оцінкою розвитку демократичного тренду Румунії. Кореляція за цим фактором Румунії та інших обраних країн середовища є високою, однак зв'язок самого фактору із станом демократії в Румунії є дуже низьким. В Польщі ситуація протилежна, бо для неї фактор «електоральний процес та плюралізм» є пов'язаним зі зміною розвитку демократії, але менше корелює з показниками по цьому фактору інших обраних країн середовища.

Щоб побачити, як саме пов'язаний обраний фактор зі станом демократії в країні та чи є спільні тренди з іншими обраними країнами регіону треба порівняти силу кореляції фактору з загальним показником демократії в країні та силу кореляції фактору з аналогічним фактором в інших країнах середовища (загальний показник визначається за допомогою розрахунку медіани та середнього значення). Це порівняння (Додаток Я) показує, що зміни за обраним фактором відповідають спільним трендам середовища, але не пов'язані зі змінами демократичних процесів в країні. Це також є свідомством того, що цей фактор є невразливим для зовнішніх авторитарних чи демократичних впливів, а отже не може потенційно впливати на зміни в політичному режимі в певну сторону.

Отже, виходячи з порівняння коефіцієнтів кореляції (Додаток Я), очевидно, що фактор «електоральний процес та плюралізм» не пов'язаний або слабко пов'язаний зі зміною демократичного тренду Білорусі, Румунії та Словаччини. В свою чергу Словаччина демонструє повну автономність розвитку електорального процесу як всередині країни, так і в порівнянні з трендом середовища. Білорусь навпаки демонструє, що її електоральний процес та його розвиток відповідає загальному тренду окресленого середовища, але ніяким чином не пов'язаний з ситуацією з політичним режимом в самій країні у визначеному часовому проміжку. Стан електорального процесу та плюралізму в Румунії також відповідає загальному тренду окресленого

середовища, хоча і частково, і слабо пов'язаний зі змінами політичного режиму країни у визначеному часовому проміжку.

Іншу ситуацію демонструє Польща, в якій стан електорального процесу та плюралізму високо пов'язаний зі станом розвитку демократії всередині країни, і частково пов'язаний із трендом окресленого середовища, отже, є частково автономним.

Для інших країн – Молдови, Росії, Угорщини та України стан електорального процесу та плюралізму чутливий до трендів окресленого середовища, бо демонструє високий коефіцієнт зв'язку з його елементами, також він сильно пов'язаний із розвитком і зміною демократичного тренду всередині означених країн.

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «функціонування уряду» індексу The Economist Democracy Index.

В таблиці в Додатку А1 представлені кореляції зв'язків досліджуваних країн за демократичним фактором «функціонування уряду». Кореляція за визначеним фактором «функціонування уряду» між обраними країнами геополітичного середовища України є роздрібною. Через неоднорідність показників визначимо специфіку кореляційних зв'язків за цим фактором по окремих країнах.

Білорусь

З більшістю обраних країн середовища Білорусь демонструє зворотній зв'язок, що є свідомством протилежних трендів. Найбільша кореляція за обраним фактором у Білорусі – з Польщею, вона також є зворотною. Таким чином тренди двох країн за цим фактором є пов'язаними, але протилежними. Середньої сили зв'язок, або частковий зв'язок, за обраним фактором Білорусь демонструє із Румунією, він також є зворотним, тобто, протилежним. З Молдовою, Росією, Словаччиною, Угорщиною та Україною зв'язок за обраним фактором дуже слабкий та слабкий і до уваги не береться.

Молдова

В обраному факторі Молдова демонструє дуже слабкі та слабкі зв'язки з іншими елементами середовища. Зокрема, середньої сили зв'язок за цим фактором Молдова

має з Румунією, слабкий – із Польщею, Угорщиною та Словаччиною. З іншими країнами середовища зв'язок є дуже слабким. Через це до уваги можна взяти лише зв'язок фактору «функціонування уряду» Молдови з аналогічним фактором Румунії.

Польща

Країна в обраному факторі демонструє високий коефіцієнт кореляції з Білоруссю, він також є зворотним. Середньої сили зв'язок є із аналогічним фактором Румунії і слабкий – із Молдовою. З іншими країнами середовища за конкретним фактором Польща демонструє дуже низькі або відсутні коефіцієнти кореляції.

Росія

Росія має дуже високий показник кореляції за фактором «функціонування уряду» зі Словаччиною, високий – з Україною, середній – з Румунією і слабкий – з Угорщиною. З іншими країнами середовища за конкретним фактором Росія має дуже слабкі зв'язки, які не беруться до уваги.

Румунія

Середньої сили кореляцію за обраним фактором Румунія демонструє з Україною та Росією. Відсутнім є зв'язок із показником Угорщини, з іншими елементами окресленого середовища Румунія за обраним фактором корелює середньо-слабко, а з Білоруссю – зворотно середньо-слабко. Таким чином, за фактором «функціонування уряду» Румунія в цілому має середньої сили зв'язок із загальним трендом обраного середовища.

Словаччина

Найвищий кореляційний зв'язок за обраним фактором Словаччина має із Росією, найслабкіший – із Білоруссю, Молдовою, Польщею та Угорщиною. Із Румунією та Україною країна демонструє середньої сили кореляцію за обраним показником. В цілому, країна демонструє невисоку силу кореляції за фактором «функціонування уряду» з трендом обраного середовища.

Угорщина

За виділеним фактором Угорщина демонструє середньої сили зв'язок із аналогічним фактором по Україні. З іншими елементами обраного середовища Угорщина має

слабку і дуже слабку кореляцію, зокрема – зворотну дуже слабку з Білоруссю та повністю відсутню з Польщею. В цілому Угорщина демонструє практично дуже слабкий зв'язок за фактором «функціонування уряду» з трендом обраного середовища.

Україна

За фактором «функціонування уряду» Україна демонструє високий коефіцієнт зв'язку з аналогічними факторами Росії та Румунії, середньої сили – зі Словаччиною та Угорщиною, слабкої – з Білоруссю (кореляція також є зворотною) та Польщею, і відсутнім є зв'язок за виділеним фактором України та Молдови. В цілому Україна середньо-сильно корелює з трендом обраного середовища по виділеному фактору.

Необхідно окремо визначити, чи відповідає кореляція фактору «функціонування уряду» між обраними країнами кореляції цього фактору з загальним демократичним показником досліджуваних країн. В Додатку А2 показано, з точки зору зв'язку фактору «функціонування уряду» з загальним показником розвитку демократії обраних країн, Польща та Молдова демонструють відсутність кореляції, Румунія – дуже слабку кореляцію, яку не варто брати до уваги в процесі аналізу, Угорщина – середню кореляцію, а Росія, Білорусь, Словаччина та Україна – високу.

Отже, в оцінці загального тренду розвитку демократії обраних країн на визначеному часовому проміжку фактор «функціонування уряду» і його зміни не мають зв'язку з загальними змінами розвитку демократії в Польщі, Молдові та Румунії. І мають сильний зв'язок з загальними змінами демократичного тренду в Росії, Білорусі, Словаччині та Україні. Необхідно порівняти коефіцієнт кореляції фактору «функціонування уряду» з загальним показником по досліджуваних країнах та коефіцієнт кореляції цього фактору з аналогічним фактором кожної досліджуваної країни (загальний показник визначається за допомогою розрахунку медіани та середнього значення).

Показники в Додатку А3 демонструють розбіжності в силі зв'язку розвитку демократії в обраних країнах середовища за фактором «функціонування уряду» з їх

загальним трендом розвитку і зв'язком їх розвитку з обраним середовищем в цілому. Іншими словами, фактор «функціонування уряду» має різну силу зв'язку з трендом всередині країни та з загальним трендом в обраному геополітичному середовищі. В цілому показники по фактору «функціонування уряду» демонструють переважно високий зв'язок фактору з внутрішнім демократичним розвитком визначених країн-елементів середовища, однак цей розвиток є автономним і більшості і не пов'язаний із впливами трендів середовища за визначеним фактором.

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «політична участь» індексу The Economist Democracy Index.

В таблиці в Додатку А4 представлені кореляції зв'язків досліджуваних країн за демократичним фактором «політична участь». Кореляція за визначеним фактором «політична участь» між обраними країнами геополітичного середовища України є роздрібною.

Білорусь

За визначеним фактором Білорусь демонструє відносно високий зв'язок із обраним геополітичним середовищем. Найслабший показник, він же зворотний, що є свідомством протилежних трендів, є показник кореляції Білорусі з Молдовою. Також слабким є коефіцієнт кореляції з Польщею та Україною. З іншими країнами обраного геополітичного середовища кореляція є високою, що є свідомством зв'язку тренду Білорусі за виділеним фактором та трендів цих країн.

Молдова

Для Молдови всі коефіцієнти кореляції за виділеним фактором «політична участь» з іншими країнами геополітичного середовища є дуже низькими або низькими. Це є свідомством про слабкий зв'язок із трендом середовища за виділеним фактором. Найсильнішим для Молдови за виділеним фактором є зв'язок з Україною.

Польща

Польща демонструє дуже слабкий та слабкий зв'язок з середовищем за визначеним фактором «політична участь». Із Румунією зв'язок взагалі відсутній, а з Росією та Угорщиною він є зворотним, тобто тренди – протилежні.

Росія

За фактором «політична участь» Росія демонструє весь спектр зв'язків, від дуже слабкого до дуже сильного, включаючи повний. Причому три коефіцієнти є зворотними. Отже, зв'язок з трендом Росії за виділеним фактором із Молдовою, Польщею та Україною є дуже низьким, з Польщею та Україною він є зворотним. Кореляція за виділеним фактором Росії та Білорусі є високою, але зворотною, тобто тренди розвиваються в протилежних напрямках. Зв'язок за фактором «політична участь» Росії та Румунії є дуже високим, а Росії та Словаччини – повним, тобто тренди за обраним фактором в цих країнах пов'язані.

Румунія

За фактором «політична участь» Румунія демонструє відсутність зв'язку з Польщею та Україною, слабкий зв'язок із Молдовою та сильний зв'язок із Білоруссю, Росією, Словаччиною та Угорщиною. Таким чином частково Румунія демонструє зв'язок із трендом виділеного геополітичного середовища за фактором «політична участь», а частково – повну відсутність такого зв'язку.

Словаччина

З Молдовою, Польщею та Україною країна має дуже слабкий зв'язок за фактором «політична участь», тобто тренди за обраним фактором в країнах не пов'язані. А з Польщею та Україною тренди зворотні, тобто розвиток є протилежним. З Білоруссю кореляція є високою, але зворотною, тобто тренди протилежні, також високою є кореляція з Угорщиною. З Румунією кореляція є дуже високою, а з Росією – повною, що говорить про повне співпадіння трендів розвитку за фактором «політична участь».

Угорщина

За фактором «політична участь» Угорщина демонструє дуже низький коефіцієнт кореляції з Україною, Молдовою та Польщею, з Україною та Польщею кореляція є

зворотною, тобто тренди – протилежні. З іншими країнами обраного геополітичного середовища за фактором «політична участь» Угорщина демонструє однаково високий зв'язок, з Білоруссю цей зв'язок є зворотним, тобто тренд є протилежним.

Україна

Зі всіма країнами обраного геополітичного середовища Україна демонструє дуже низьку та низьку кореляцію за фактором «політична участь». З Росією, Словаччиною та Угорщиною зв'язок є зворотним, з Румунією кореляція взагалі відсутня, а найсильнішим є зв'язок за виділеним фактором із Молдовою. Таким чином можна зробити висновок, що за фактором «політична участь» тренд України не пов'язаний із геополітичним середовищем і не є чутливим до його впливів.

В цілому обране геополітичне середовище демонструє роздрібнені зв'язки окремих країн із загальним трендом середовища. Картина є неоднорідною, що може вказувати на схильність до автономного розвитку елементів середовища за фактором «політична участь».

Кореляція фактору «політична участь» з загальним показником розвитку демократії досліджуваних країн (Додаток А5) вказує на те, що серед представлених елементів обраного геополітичного середовища є кардинальні розбіжності в силі зв'язку фактору з загальним демократичним трендом.

Сильний зв'язок фактору з демократичним трендом всередині країни демонструють Білорусь, Словаччина, Україна та Росія. Середньої сили зв'язок демонструє Угорщина. Слабким є зв'язок визначеного фактору в Румунії і відсутнім – в Польщі та Молдові. Таким чином для Білорусі, Словаччини, України та Росії зміни в тренді «політичної участі» всередині країни прямо пов'язані зі змінами загального демократичного тренду. Для Угорщини це частково вірно, а для Румунії, Польщі та Молдови зміни в політичній участі всередині країн не мають зв'язку з загальними демократичними змінами. В цілому більше половини країн геополітичного середовища мають зв'язок визначеного фактору та загального локального демократичного тренду.

Порівнюючи кореляцію фактору «політична участь» між обраними країнами (загальний показник визначається за допомогою розрахунку медіани та середнього значення) з кореляцією цього фактору з загальним показником індексу The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України також можна побачити діапазон розбіжностей (Додаток А6). Діапазон кореляційних зв'язків за фактором «політична участь» є широким, від повністю відсутньої до абсолютної кореляції між елементами обраного геополітичного середовища. Такий розкид є свідомством неоднорідності середовища і відповідних зв'язків його елементів.

Через вищезазначений розкид важко однозначно визначити силу зв'язку окремого елемента з обраним середовищем в цілому. В цілому можна визначити фактор «політична участь» як чутливий до загальних трендів обраного геополітичного середовища, однак він також відрізняється полярністю зв'язків і демонструє неоднорідність середовища і високу розбіжність демократичних процесів у його елементах.

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «політична культура» індексу The Economist Democracy Index.

За фактором «політична культура» кореляція між трендами країн обраного геополітичного середовища є відносно однорідною, що визначається відсутніми, слабкими, або дуже слабкими зв'язками (Додаток А7). Така однорідність із ухилом в слабкі зв'язки є свідомством того, що в цілому демократичні тренди в досліджуваних країнах геополітичного середовища України є автономними і не пов'язані із загальним трендом середовища.

Росія-Білорусь, Румунія-Польща, Угорщина-Словаччина, Словаччина-Білорусь, Україна-Молдова та Україна-Словаччина демонструють середньої сили кореляцію, що відповідає частково пов'язаним трендам. Найбільше показників середньої сили в середовищі демонструє Словаччина. Найбільшої сили зв'язок за обраним фактором у регіоні є зв'язок Румунія-Молдова.

Кореляція фактору «політична культура» з загальним показником розвитку демократії досліджуваних країн (Додаток А8) демонструє суттєві розбіжності. Найнижчі показники належать Молдові, Угорщині на Україні. Найвищі показники – Росії та Словаччині. Словаччина демонструє зворотний сильний показник зв'язку. Порівнюючи кореляцію фактору «політична культура» між обраними країнами (загальний показник визначається за допомогою розрахунку медіани та середнього значення) з кореляцією цього фактору з загальним показником індексу The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України можна побачити розбіжності в силі зв'язку. (Додаток А9).

Сила зв'язків фактору «політична культура» з демократичними трендами досліджуваних країн є вищою за силу зв'язків фактору з показниками аналогічного фактора в досліджуваних країнах. Отже, для досліджуваних країн середовища фактор «політична культура» є автономним, він не пов'язаний із тенденціями окресленого геополітичного середовища і розвивається відповідно до локальних особливостей.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що фактор «політична культура» не є чутливим як для впливів самого геополітичного середовища, так і частково не є важливим для розвитку локальних демократичних трендів в обраних країнах середовища, бо слабо пов'язаний із демократичним процесом.

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index.

В таблиці в Додатку А10 представлені кореляції зв'язків досліджуваних країн за демократичним фактором «громадянські свободи». Кореляція за визначеним фактором «політична участь» між обраними країнами геополітичного середовища України є роздрібненою.

Білорусь

В більшості зв'язки Білорусі за визначеним фактором слабкі та середньої сили, такими є кореляційні зв'язки з Молдовою, Польщею, Румунією та Словаччиною. З

Росією, Угорщиною та Україною зв'язки сильні, причому з Україною – зв'язок найсильніший.

Молдова

Найслабший зв'язок Молдови за обраним фактором – із Росією. З Білоруссю також зв'язок є слабким. З Угорщиною та Україною зв'язки середньої сили, зі Словаччиною та Румунією – сильні, а дуже сильний і найсильніший серед всіх представлених зв'язків Молдови за обраним фактором є зв'язок з Польщею.

Польща

За фактором «громадянські свободи» Польща демонструє слабкі зв'язки з Білоруссю та Росією, сильні – з Румунією, Угорщиною та Україною, та дуже сильні – з Молдовою та Словаччиною. В цілому кореляційні зв'язки Польщі за визначеним фактором є переважно сильними, що говорить про зв'язаність процесів в Польщі за фактором «громадянські свободи» з аналогічними процесами інших країн окресленого середовища.

Росія

Зв'язки Росії за фактором «громадянські свободи» є слабкими з Молдовою, Польщею та Румунією. Зв'язки є сильними з Білоруссю, Словаччиною, Угорщиною та Україною, причому найсильнішим є зв'язок з Угорщиною. В цілому зв'язки Росії за фактором «громадянські свободи» в окресленому середовищі є полярними – або слабкими, або сильними, що говорить про частковий, але сильний зв'язок із середовищем.

Румунія

Найслабший зв'язок Румунії за фактором «громадянські свободи» є зв'язок із Росією, він є єдиним слабким зв'язком Румунії за визначеним фактором у середовищі. Середньої сили є зв'язки з Білоруссю, Угорщиною та Україною. Сильними є зв'язки з Молдовою, Польщею та Словаччиною. Такі показники демонструють переважно сильний зв'язок локального тренду Румунії за обраним фактором та загального тренду окресленого середовища.

Словаччина

Найслабшим зв'язком Словаччини за фактором «громадянські свободи» є зв'язок із Білоруссю, причому цей зв'язок є єдиним слабким серед усіх зв'язків Словаччини в окресленому середовищі. Середньої сили є зв'язки Словаччини з Угорщиною та Україною. Сильними є зв'язки з Молдовою, Росією та Румунією і найсильнішим є зв'язок з Польщею.

Угорщина

Угорщина не демонструє жодного слабкого зв'язку за фактором «громадянські свободи», що є свідомством високої зв'язаності тренду Угорщини за обраним фактором на загального тренду середовища. Середньої сили є зв'язки з Молдовою, Румунією та Словаччиною, сильними – з Білоруссю, Польщею, Росією та Україною.

Україна

За фактором «громадянські свободи» Україна не має жодного слабкого зв'язку. Це говорить про високий ступінь зв'язаності тренду за визначеним фактором в Україні з загальним трендом окресленого середовища. Середньої сили є зв'язки з Молдовою, Румунією та Словаччиною, сильними є зв'язки з Білоруссю, Польщею, Росією та Угорщиною.

Отже, більшість представлених в аналізі країн демонструють середньо-сильні зв'язки власного тренду за фактором «громадянські свободи» із аналогічним трендом окресленого середовища. Це говорить про переважну зв'язаність середовищних процесів за визначеним фактором та може вказувати на потенційну можливість зовнішніх впливів на локальні процеси за визначеним фактором.

Кореляція фактору «громадянські свободи» з загальним показником розвитку демократії досліджуваних країн (Додаток Б1) вказує на те, що серед представлених елементів обраного геополітичного середовища немає кардинальні розбіжностей в силі зв'язку фактору з загальним демократичним трендом. Всі коефіцієнти кореляції, окрім коефіцієнту Білорусі, демонструють сильний або дуже сильний зв'язок із загальним демократичним трендом по країні. Це говорить про визначальний зв'язок громадянських свобод із динамікою зміни демократичних процесів в обраних країнах. Тільки для Білорусі фактор громадянських свобод є автономним порівняно з

загальним демократичним трендом. Найбільшу силу кореляції, що можна вважати повною, демонструє Угорщина. Таким чином її демократичний процес повністю зв'язаний із зміною фактору «громадянські свободи».

Тепер подивимось, чи відповідає ця ситуація ситуації з кореляцією визначених країн з загальним трендом обраного середовища (за допомогою показників медіани та середнього значення, без урахування зворотного показника кореляції). Порівнюючи кореляцію фактору «громадянські свободи» між обраними країнами (загальний показник визначається за допомогою розрахунку медіани та середнього значення) з кореляцією цього фактору з загальним показником індексу The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України можна побачити невеликий діапазон розбіжностей (Додаток Б2).

Тільки для Білорусі різниця зв'язку фактору «громадянські свободи» з внутрішнім демократичним трендом та зв'язку цього фактору з трендом окресленого середовища є кардинально відмінною. Дуже слабкий зв'язок всередині країни співвідноситься з середньої сили, тобто частковим зв'язком з середовищем.

Для інших представлених країн ситуація виглядає однаково. Сильний зв'язок розвитку громадянських свобод всередині країн з загальним демократичним розвитком співвідноситься з середньої сили, тобто частковим зв'язком цього фактору з трендом окресленого середовища. Тобто, із розвитком демократії в країнах громадянські свободи пов'язані сильно, а з середовищними процесами – частково. Потенційно середовище може впливати на демократичні процеси визначених країн через фактор «громадянські свободи».

2.3. Вимірювання розвитку демократій геополітичного середовища України за індексом Freedom In the World

Аналогічно з аналізом показників розвитку демократії в окресленому геополітичному середовищі за індексом The Economist Democracy Index 2006-2018 рр. можна проаналізувати особливості кореляції по окремих факторах індексу Freedom In The World.

Цей індекс, як було зазначено раніше, зосереджує увагу на свободі преси та громадянських свободах, що є характерними ознаками розвитку ліберальної демократії. На відміну від The Economist Democracy Index, індекс Freedom In the World має 2 загальні групи факторів – політичні права та громадянські свободи. Ці групи факторів, в свою чергу, розподілені на підфактори, які розкривають розвиток демократії з різних боків. Так, група факторів «політичні права» включає підфактори: «електоральний процес», «плюралізм та участь», «функціонування уряду». Тут можливо побачити аналогію з базовими факторами індексу The Economist Democracy Index. Друга група факторів «громадянські свободи» включає підфактори: «свобода слова та переконань», «права на збори та асоціації», «верховенство права», «персональна автономія та індивідуальні права». В другій групі, порівняно з індексом The Economist Democracy Index, ми бачимо більш широкий розгляд фактору громадянських свобод у різних вимірах.

Індекс Freedom In the World використовує дві шкали оцінки. Шкала від 1 до 100 (max) балів використовується для визначення загального рейтингу свободи, максимальний показник якої дорівнює визначенню ефективної ліберальної демократії. До цього балу входять оцінки двох загальних груп факторів «політичні права» та «громадянські свободи». Оцінки цих груп факторів складаються з вищеназваних підфакторів, які, в свою чергу, оцінюються за різною кількістю балів, в залежності від підфактору.

Показники індексу Freedom In the World по країнах визначеного геополітичного середовища України за 2006-2018 рр. представлені в таблиці в Додатку Б3. На основі показників індексу визначається специфіка кореляції демократичних трендів кожної з досліджуваних країн.

Якщо графічно представити демократичні тренди представлених для аналізу країн, вони виглядатимуть наступним чином (Рис.2.9).

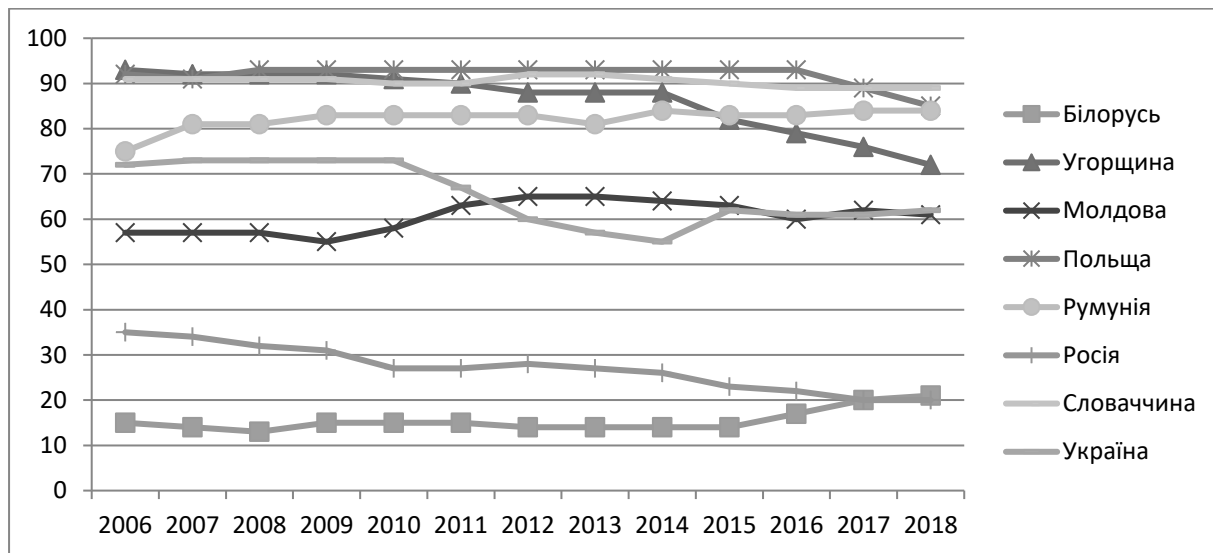

Рис.2.9. Показники розвитку демократії обраного геополітичного середовища України в індексі Freedom In the World 2006-2018 рр.

В цілому динаміка зміни демократії в представлених країнах визначається рівномірністю по окремих країнах, однак в цілому середовище визначається значними розбіжностями в показниках та специфіці демократичного розвитку. На Рис.8 показано, яким чином досліджуване геополітичне середовище розділене на декілька груп, відповідно до близькості показників. Такими окремими групами є Росія-Білорусь, Україна-Молдова, Угорщина-Румунія-Словаччина-Польща. Тим не менше, навіть в цих групах просліджується неспівпадіння трендів демократичного розвитку окремих країн.

Коефіцієнти кореляції демократичних трендів досліджуваних країн за окремими факторами індексу Freedom In the World та загального показника розвитку демократії цих країн в індексі представлені в Додатку Б4. Кореляція окремих факторів та загального демократичного показника досліджуваних країн за індексом Freedom in the World демонструє, зміна якого елементу демократичної системи найбільше і найменше пов'язана зі зміною розвитку демократії в досліджуваній країні. З показників кореляції окремих факторів по країнах із загальним рейтингом індексу видно, що зв'язок факторів та загальної оцінки розвитку демократії досліджуваних країн в індексі Freedom In The World є відносно однорідним.

В інтегральній таблиці (Додаток Б5) кожен із демократичних факторів індексу Freedom In the World представлений списком країн, де цей фактор має високу силу

зв'язку з показниками зміни демократії. Якщо ранжувати фактори за кількістю сильних зв'язків із загальним показником розвитку демократії по представлених країнах геополітичного середовища України, одна з груп факторів демонструє більш значний зв'язок зі зміною демократичного тренду в цих країнах:

1. Фактор «громадянські свободи - права на збори та асоціації»;
2. Фактор «громадянські свободи - свобода слова та переконань»;
3. Фактор «громадянські свободи - верховенство права»;
4. Фактор «політичні права - плюралізм та участь»;
5. Фактор «політичні права - електоральний процес»;
6. Фактор «політичні права - функціонування уряду»;
7. Фактор «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права».

Більш детально зв'язок показників зміни розвитку демократії досліджуваних країн індексу Freedom In the World можна побачити в таблиці в Додатку Б6, де представлена кореляція демократичних показників країн між собою. В результаті аналізу виділена специфіка зв'язків кожної представленої країни з іншими країнами середовища.

Білорусь

Білорусь має більшість зворотних коефіцієнтів кореляції, що є свідомством зворотного зв'язку демократичних трендів країни із трендами обраних країн регіону. Так Білорусь має зворотний зв'язок з Польщею, Росією, Словаччиною, Угорщиною та Україною. Причому зв'язки з Молдовою, Румунією та Україною – слабкі і дуже слабкі. В цілому Білорусь демонструє нерівномірність зв'язків стану розвитку демократії з іншими обраними країнами середовища.

Молдова

Більше половини зв'язків демократичного тренду Молдови з трендами обраних країн середовища є слабкими або дуже слабкими. Сильним є тільки показник кореляції з Україною, що є свідомством зв'язку стану розвитку демократії двох країн. Зв'язок Молдови з Росією є середньої сили, тобто частковий. В цілому Молдова

демонструє слабкі або відсутні зв'язки з обраними країнами середовища, якщо спиратись на загальну оцінку розвитку демократії за визначеним індексом.

Польща

Польща демонструє тільки два сильних зв'язки – з Білоруссю та Угорщиною, причому з Білоруссю цей зв'язок зворотний. Середньої сили є зв'язок зі Словаччиною. Інші зв'язки є слабкими або дуже слабкими. Це також є свідомством нерівномірного і, в цілому, слабого зв'язку демократичного тренду країни з обраними країнами середовища.

Росія

Росія демонструє середньо-високий зв'язок із обраними країнами середовища. Слабкий зв'язок Росія демонструє з Польщею, а найсильніший – з Угорщиною. В цілому зв'язок країни з визначеним середовищем є однорідним.

Румунія

Румунія демонструє однорідно слабкі і дуже слабкі зв'язки з обраними країнами окресленого середовища. Сильним є тільки зв'язок країни з Росією. Середньої сили є зв'язок із Угорщиною.

Словаччина

Словаччина демонструє неоднорідність зв'язків із обраними країнами середовища. Сильними є зв'язки з Білоруссю та Угорщиною, причому з Білоруссю зв'язок є зворотним. Середньої сили є зв'язки країни з Польщею та Росією.

Угорщина

Угорщина демонструє однорідні середньої сили зв'язки з обраними країнами середовища. Слабким є тільки зв'язок із Молдовою, а найсильніший – із Росією.

Україна

Для України картина зв'язків демократичного тренду країни з іншими обраними країнами окресленого середовища неоднорідна, хоча схиляється до слабо-середнього коефіцієнту. Єдиний сильний зв'язок демократичного тренду Україна має із Молдовою, причому цей зв'язок є зворотним. Середньої сили є зв'язки з Росією та

Угорщиною. З іншими обраними країнами зв'язки є або слабкими, або дуже слабкими.

Отже, зв'язки демократичних трендів країн в середовищі є неоднорідними. Більшість зв'язків є слабкими або дуже слабкими, що говорить про слабку зв'язаність демократичного розвитку обраних країн окресленого геополітичного середовища за загальним рейтингом індексу Freedom In the World.

Найсильніші зв'язки з обраним середовищем демонструє Росія та Угорщина. Причому зв'язок Росії та Угорщини є найсильнішим зі всіх зв'язків обраних країн окресленого середовища. Що стосується України, вона демонструє переважно слабкий зв'язок із трендами окресленого середовища і єдиний сильний, зворотний, зв'язок Україна має із демократичним трендом Молдови.

Щоб переконатись у специфіці сили зв'язків показників розвитку демократії досліджуваних країн геополітичного середовища України необхідно подивитись на середній показник кореляції демократичного тренду кожної країни з іншими країнами середовища (Додаток Б7). Зв'язки демократичних трендів серед обраних країн окресленого геополітичного середовища є в більшості слабкими. Тільки Росія та Угорщина демонструють середньої сили зв'язки з середовищем. Для України також вірним є слабкий показник кореляції з іншими країнами окресленого геополітичного середовища.

Через те, що зв'язки в окресленому геополітичному середовищі за індексом Freedom In the World є слабкими, аналіз факторів по окремих країнах обраного геополітичного середовища продемонструє аналогічну картину слабких зв'язків. Але оскільки окреслене геополітичне середовище обиралось для аналізу з огляду, в першу чергу, на його географічні, політичні, історичні та культурні зв'язки з Україною, що в єдності формують спільний геополітичний локальний простір, необхідно окремо проаналізувати зв'язки України з обраними країнами середовища по факторах індексу.

Цей аналіз, як і аналіз попередньо розглянутого індексу The Economist Democracy Index, дасть можливість виділити фактори, які найбільше пов'язують локальний

тренд розвитку демократії в країні з аналогічними трендами середовища. Таким чином можливо виділити фактори, що є найбільш чутливими для зовнішніх впливів на розвиток демократій (на прикладі демократії України) в геополітичному середовищі, яке включає недемократичних або слабко чи неповно демократичних акторів.

Кореляційні зв'язки України з іншими країнами окресленого середовища за окремими факторами індексу Freedom In The World представлені в Додатку Б8. Відповідно до кореляційних показників в Додатку Б8, зв'язки демократичних змін України з демократичними трендами досліджуваних країн її геополітичного середовища є розрізненими.

З метою аналізу можливої чутливості факторів індексу Freedom In the World до можливих впливів окресленого геополітичного середовища (через тісні зв'язки з трендами розвитку досліджуваних країн середовища), необхідно виділити середній показник кореляції кожного фактору по Україні зі всіма аналогічними факторами по інших країнах окресленого геополітичного середовища (Додаток Б9).

Аналізуючи представлені коефіцієнти кореляції по окремих факторах зв'язків України з обраними країнами окресленого геополітичного середовища, необхідно зазначити, що наступні фактори (елементи демократій) є чутливими до зміни демократичних трендів у досліджуваному геополітичному середовищі (за рангом від більшого до меншого, на основі середнього показника, розрахованого по кореляціях в Додатку Б9):

1. Фактор «громадянські свободи – верховенство права»;
2. Фактор «громадянські свободи – персональна автономія та індивідуальні права»;
3. Фактор «громадянські свободи – свобода слова та переконань».

Інші фактори демонструють дуже слабкі зв'язки, отже, вони не корелюють із досліджуваним геополітичним середовищем України і в потенціалі не є чутливими до середовищних впливів.

Аналіз демократичних трендів України в окресленому для дослідження геополітичному середовищі в часовому проміжку 2006-2018 рр. демонструє автономні

характеристики зміни розвитку демократичного політичного режиму в обраному геополітичному середовищі. Іншими словами, розкриваючи проблему зовнішніх впливів на розвиток демократій в певному геополітичному середовищі, де можна прослідкувати недемократичні тренди розвитку окремих акторів, можна дійти до висновку, що зв'язок з країнами середовища є значущим лише за окремими факторами.

РОЗДІЛ 3: ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ УКРАЇНИ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

На сучасному історичному етапі в регіоні Східної Європи поруч з країнами з розвинутими демократичними режимами одночасно функціонує певна кількість недемократичних акторів, включаючи країни неповних демократій. Як демонструють результати досліджень аналітичного відділу The Economist Democracy Index, регіон поступово втрачає показники розвитку демократії. В той же час, сучасний етап розвитку демократії України піднімає нагальність питання як демократичних транзитів країн регіону, так і зовнішніх впливів на розвиток демократій в геополітичних середовищах, де наявними є недемократичні актори.

У своєму геополітичному середовищі Україна опинилась на перехресті зв'язків демократій з вадами – з одного боку, а також гібридних та автократичних політичних режимів – з іншого. Багатовекторні зв'язки акторів геополітичного середовища України між собою викликають необхідність проаналізувати фактори розвитку демократії України, що можуть бути найбільш чутливими до зовнішніх впливів у виділеному геополітичному середовищі.

3.1. Інтегральний підхід до визначення характеристик демократії та впливу геополітичного середовища на розвиток демократії України

В процесі аналізу специфіки зв'язків розвитку політичних режимів в цілому та демократій зокрема в певному геополітичному середовищі на прикладі України в часовому проміжку 2006-2018 рр. за обраними індексами демократії, дослідження звернулось до базової проблеми політичної науки – проблеми теоретичного підходу до визначення сутності політичного режиму та демократії.

Відштовхуючись від існуючих підходів до визначення специфіки такого явища як «політичний режим» та існуючих теоретичних підходів до визначення самого поняття «політичний режим», вважається за необхідне звернутись до інтегрального концепту, що визначає політичний режим з обох, в основі протирічних, теоретичних вимірів – інституціонального та соціологічного. Відповідно до мети та завдань

дослідження доцільно взяти за основу інтегральний підхід до визначення політичного режиму, що спирається на інституційний та соціологічний виміри одночасно в їхній взаємодії та взаємозалежності.

Спираючись на представлену в дослідженні наукову дискусію, необхідно уточнити поняття політичного режиму як комплексу компонентів соціального та інституціонального характеру, що взаємодіють між собою в формальних та неформальних умовах політичної системи та розкриваються в специфічних взаємовідносинах акторів цієї системи в рамках реалізації політичної влади.

Таке поняття політичного режиму є більш близьким до поняття політичної системи, а не форми правління, що є важливим уточненням для подальшого дослідження в рамках обраної теми. Таке поняття в більшій мірі відображає проблему, яку розкриває дослідження в аспекті кількісного аналізу розвитку демократій зокрема та політичних режимів в цілому.

Проблема уніфікації поняття «політичний режим» тісно пов'язана зі складністю типологізації політичних режимів. Різні підходи до визначення сутності феномену політичного режиму виводять на перший план різні характеристики феномену, відповідно, на основі цих характеристик необхідно визначати і різницю політичних режимів. Якщо увага дослідників зосереджена на інституційному вимірі, уникаючи спроб додати до них неформальні відносини політичної системи, в основі типології залишиться саме функціонування системи, за її межами – політична культура та поведінка. І навпаки, концентрація уваги на соціальній взаємодії, що оминає важливість конституційно-правового виміру, призводить до розбалансування характеристик, які визначають той чи інший політичний режим.

Відштовхуючись від поглядів П. Брукера на основі ідей Карла фон Клаузевіца, для практичного розгляду розвитку демократії необхідно обрати саме мінімалістичний підхід до типологізації політичних режимів, що поділяються на демократичні та недемократичні, а недемократичні політичні режими, в свою чергу, визначаються як режими з управління іншими засобами, ніж демократичні.

Але в залежності від того, який саме концепт використовується для визначення специфіки демократії, визначаються і самі демократичні засоби. На основі аналізу підходи до визначення основних ознак демократії, виділяються дві основні групи підходів, що звертаються до різного набору необхідних для аналізу демократії характеристик. Розширені концепції демократії в різних формах розглядають демократичний політичний режим як багатовимірне явище, визначене великою кількістю характеристик. Мінімалістична група концепцій намагається звести необхідні демократичні характеристики до мінімуму, зосереджуючи увагу на одному чи декількох вимірах, розвиток яких визначає демократичність системи в цілому.

В Додатку А цього дослідження представлено порівняння характеристик демократичного політичного режиму, відповідно в дослідженні пропонується критично поглянути на класичні демократичні концепції з метою їх подальшої уніфікації. Представлені в таблиці характеристики демократії за різними концептами є автономними та відокремленими від цілісного підходу, де вони знаходяться в залежності одна від одної. Відтак, мають розглядатись комплексно, незалежно від теоретичного підґрунтя або приналежності до тієї чи іншої теоретичної школи. Наприклад, в умовах відсутності вільних ЗМІ неможливим є прозорий електоральний процес. В умовах політичної рівності громадян неможливим є грубий принцип пріоритету більшості. З іншого боку, саме взаємозалежність характеристик, що одночасно і виключають одна одну (як, наприклад, повна рівність та принцип пріоритету рішення більшості) передбачає наявність потенційних напрямів напруги всередині демократичної системи.

Проаналізувавши класичні моделі демократії, варто зазначити, що деякі з концепцій намагаються відокремити теоретичне вивчення демократії від практичного її втілення, а деякі підходи зосереджуються виключно на практичній реалізації розвитку демократичних моделей, однак втрачають багатовимірність опису. На перетині цих двох підходів лежить інтегральна можливість уніфікувати концепцію демократії, що в свою чергу значно полегшить вимірювання розвитку демократії на практиці, в тому числі – в рамках індексів демократії.

Саме нездатність уніфікувати підхід до визначення сутності демократичного політичного режиму, а також неможливість розробити єдиний уніфікований набір характеристик, що визначають демократію як особливий політичний режим, призводять до ускладнень з вимірюванням розвитку політичних режимів. Через цю проблему в дослідженні пропонується використовувати поняття «демократія» в множині, як поняття, що характеризує різні типи схожих політичних режимів, які зазвичай мають однакові базові характеристики, але не співпадають за одним або декількома вимірами.

В цілому, в результаті розгляду теоретичних та методологічних підходів до вивчення політичних режимів та демократій, дослідження передбачає підхід, що наближує політичний режим до політичної системи, а не форми правління, за умови інтеграції одночасно двох вимірів – інституціонального та соціологічного. Таким чином у процесі вивчення демократій можна виділити широкий спектр змінних, що демонструють соціально-культурний та середовищний контексти одночасно. Отже доцільно визначити політичний режим як комплекс компонентів соціального та інституціонального характеру, що взаємодіють між собою в формальних та неформальних умовах політичної системи та розкриваються в специфічних взаємовідносинах акторів цієї системи в рамках реалізації політичної влади.

Із питання про типологію та специфічні ознаки політичних режимів, включаючи ознаки демократії, логічно постає питання про зовнішні впливи на розвиток політичних режимів, зокрема – демократії. Демократії зазнають як середовищних впливів, так і окремо – впливів зовнішніх акторів, що іноді представляють недемократичні політичні режими. Проблема демократичних транзитів та, в зворотному вигляді, автократизації, як показано в Розділі 1, широко розглянута західними політологами. Але навіть для проблеми, що має настільки розгалужену теоретичну дискусію, невирішеним лишається питання впливу зовнішніх факторів на розвиток локальних політичних режимів, зокрема – демократій.

В результаті аналізу теоретичних підходів до вивчення проблеми впливу зовнішніх факторів на політичний режим, дослідження визначає багатовимірність такого

впливу та вказує на взаємозалежність між внутрішніми та зовнішніми факторами, особливо за умови наявності в геополітичному середовищі акторів, що представляють як демократичні, так і недемократичні політичні режими.

Аналіз існуючих підходів до визначення зовнішніх впливів на політичні режими, зокрема, демократії, надає можливість виділити декілька факторів, що допомагають розкрити специфіку подібних впливів: вивчення поведінки представників політичних еліт з використанням інструментів певного типу режиму, встановлення зв'язків місцевих політичних еліт із політичними елітами, що представляють певний політичний режим, пряма допомога політичним та іншим місцевим елітам з боку країни з певним політичним режимом. Саме цей набір факторів мінімально допомагає визначити сам факт існування зовнішніх впливів та охарактеризувати його напрямок, в залежності від типу політичного режиму акторів, що впливають на цільову країну-реципієнта.

Однак і в практичному визначенні специфіки зовнішніх впливів на політичні режими виникає проблема, пов'язана з недостатністю теоретичної бази універсального характеру. На практиці зовнішній вплив з метою розповсюдження демократії відрізняється від аналогічного впливу з метою розповсюдження автократії. Ряд факторів, що є характерними для зовнішнього впливу з метою розповсюдження демократії відсутні в процесі розповсюдження автократії. В результаті аналізу існуючих теоретичних підходів дослідження визначає, що наукове розмежування демократичних та недемократичних зовнішніх впливів на політичні режими є дискусійним для політичної науки і не має спільної термінологічної бази.

Проблема зовнішніх впливів на політичні режими розглядається в політичній науці через призму «транзиту» з точки зору переходу одного політичного режиму до іншого та «трансформації» як зміни політичної системи. Серед ключових проблемних питань транзиту дослідження визначає наступні: чи варто ставити знак рівності між процесами демократизації та автократизації; чи автократизація є процесом розповсюдження політичного режиму як комплексної моделі, включаючи цінності та

норми, властиві саме цьому режиму; чи можливо дійти термінологічної згоди щодо специфіки негативних зовнішніх впливів на політичний режим.

Одна з проблем у концептуалізації зовнішніх впливів на політичні режими пов'язана з тим, що зовнішній вплив з метою розповсюдження демократії відрізняється від аналогічного впливу з метою розповсюдження автократії. Ряд факторів, що є характерними для зовнішнього впливу з метою розповсюдження демократії відсутні в процесі розповсюдження автократії. В дослідженні визначено, що існують декілька неспівпадінь у двох трендах – демократизації та автократизації – що ускладнюють процес концептуального вивчення сутності зовнішніх впливів на політичні режими. По-перше, існує розгалужена система міжнародних акторів, що чітко висловлюють відданість ідеї розповсюдження демократії, на відміну від аналогічних процесів в сфері автократизації. По-друге, розповсюдження демократії є чітким і конкретно визначеним концептом, що включає всі характеристики політичного режиму. Таким чином вплив з метою розповсюдження демократії є цілеспрямованим впливом з метою розповсюдження конкретного політичного режиму. По-третє, на практиці дії, що направлені на розповсюдження демократії, включають створення (або підтримку чи вдосконалення) елементів, складових демократичного політичного режиму, а не широку підтримку окремих представників демократичних політичних еліт.

Перелічені фактори відсутні, якщо розглядати зовнішній вплив з метою розповсюдження автократії. Автократія не є концептом, на адресу якого актори висловлюють прихильність; автократія не є цілісним концептом, що включає конкретні характеристики політичного режиму (елементи автократій у різних країнах є різними, що унеможливорює зведення цих елементів до чіткого єдиного концепту, який можна поширювати через зовнішній вплив); на практиці розповсюдження автократії не визначається системним підходом до розбудови, підтримки чи вдосконалення елементів конкретної політичної системи, що визначають політичний режим (навпаки, зовнішня підтримка автократій зосереджена на широкій підтримці політичних еліт).

Більше того, важко навіть чітко визначити, чи дії зовнішніх сил, які на практиці підтримують автократичні режими в тих чи інших країнах та сприяють їх посиленню, укріпленню чи стабілізації, мають на меті цілеспрямоване впровадження політичного режиму певного типу. Проблема концептуалізації зовнішніх впливів на політичні режими також пов'язана із необхідністю відокремити дії зовнішніх сил, що направлені на чисте розповсюдження режиму та дії, що впливають на розповсюдження, посилення або стабілізацію режиму в якості побічного ефекту.

У зв'язку з цим, у процесі вивчення впливу зовнішніх (зокрема, регіональних) факторів на політичний режим, його стабільність та розвиток, в дослідженні пропонується розглядати такі фактори можливого впливу: вивчення поведінки представників політичних еліт з використанням інструментів певного типу режиму, встановлення зв'язків місцевих політичних еліт із політичними елітами, що представляють певний політичний режим, пряма допомога політичним та іншим місцевим елітам з боку країни з певним політичним режимом.

Проаналізувавши існуючі теоретичні підходи до проблеми зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів, зокрема – демократій, необхідно визначити теоретичні аспекти, в яких дослідники дійшли згоди: зовнішній вплив насправді призводить до зміни політичного режиму; специфіка розстановки демократичних сил у регіоні (зокрема, кількість демократичних держав-сусідів) може прямо впливати на перспективу демократизації в регіоні; зовнішні впливи можуть не мати на меті конкретну зміну, розхитування або укріплення певного політичного режиму, однак можуть безпосередньо призводити до цих процесів; серед зовнішніх впливів на політичний режим варто розрізняти навмисні та ненавмисні впливи, які не обов'язково призводять до зміни чи розхитування політичних режимів у певному напрямку.

Наукова дискусія щодо визначення сутності феномену демократії та її основних характеристик також визначає необхідність розгляду демократичних транзитів та автократизації за умови одночасного зовнішнього впливу демократичних та недемократичних акторів.

Виходячи з аналізу існуючих теоретичних підходів, що розглядають цю проблему, варто підкреслити окрему необхідність вивчення зовнішніх впливів на політичні режими у специфічних геополітичних середовищах, елементи якого є не тільки повними демократіями, але представляють демократії з вадами, гібридні та автократичні режими. Сучасна геополітика дає можливість охопити проблему з огляду на глобалізаційний вимір, що прямо чи опосередковано впливає на зміну міжнародного економічного, соціального, культурного та інформаційного простору. Розглядаючи класичні та неокласичні підходи до поняття «геополітика», дослідження пропонує обрати інструментальний підхід до сутності геополітики, що визначається активністю та взаємодією акторів у географічному просторі в рамках міжнародного політичного процесу. Це поняття буде своєрідний теоретичний перехід до поняття «геополітичне середовище».

Поняття «геополітичне середовище» описує комбінацію середовища географічного та соціального. Отже, до комплексного поняття «геополітичне середовище» відносяться топографія, ресурси, метеорологічні особливості, а також суспільство, політика, культура і т.д. В результаті розгляду існуючих в політичній науці підходів до аналізу геополітичного середовища та сутності цього феномену, дослідження розширює проблематику зовнішнього впливу акторів на демократичний політичний режим, окреслюючи необхідність аналізу в рамках саме геополітичного середовища (визначеного в даному дослідженні як комплексна гео-соціальна система).

В цілому зв'язок геополітики та зовнішнього впливу на політичний режим лишається проблемним і розкривається в активних дискусіях дослідників як західного, так і вітчизняного напрямків. З урахуванням визначених теоретичних проблем у межах теми дослідження, необхідно підкреслити важливість використання поняття «геополітичне середовище» для аналізу рамок взаємодії акторів у гео-соціальному просторі, що визначений певним регіоном та акторами-учасниками регіонального процесу.

Аналіз теоретичного підґрунтя теми даного дослідження вказує на те, що використання поняття «геополітика» передбачає рамки гео-соціального середовища в

якості комплексної системи, де географічний фактор не є превалюючим, але чітко окреслює певний кластер акторів, що зв'язані географічно, соціо-економічно, культурно та інформаційно. Тим не менше, необхідно також вказати на недолік цього підходу – процес глобалізації розмиває поняття «геополітичне середовище» через зниження значення реальних кордонів для соціальних та інформаційних зв'язків. Тим не менше, в політичній науці використовується аналіз середовищних тенденцій розвитку політичних режимів, що виражається у вимірюванні індексів демократії за окремими регіонами та географічними кластерами. Отже, з огляду на цей факт, рамки геополітичного середовища в аналізі специфіки зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів є рекомендованими для вивчення специфіки зовнішніх впливів на розвиток демократій в цілому.

Дослідження пропонує брати до уваги геополітичний підхід для аналізу взаємодії акторів у просторі, що обмежується географічним регіоном – з одного боку, та акторами-учасниками регіонального процесу (певного обмеженого геополітичного середовища), що включає глобальну складову. Зокрема мова йде про інформаційні впливи глобального характеру з боку акторів, що не відносяться прямо до геополітичного середовища, обумовленого регіональним географічним показником.

В регіональному контексті міжнародна політика в певних вимірах має обов'язковий геополітичний аспект (в термінах неокласичної геополітики, що не зосереджує увагу на перевагах географічного розташування, але розглядає географічний фактор як елемент цілісної гео-соціально-політичної системи). Таким чином впливи акторів на певні політичні режими в межах геополітичного середовища можуть розглядатись з позиції геополітичних стратегій. Демократії не використовують стратегії геополітичного – силового характеру через існування пакету цінностей, притаманного демократичним політичним режимам. На відміну від демократичних, недемократичні політичні режими використовують розширений, навіть силовий, арсенал зовнішнього впливу на країни, що можуть входити до їхнього безпосереднього геополітичного середовища. З огляду на різницю стратегій, в залежності від типу політичного режиму, зв'язки між акторами геополітичного середовища мають бути

різними, а отже різними мають бути і зв'язки показників розвитку демократій за умови наявності в їхньому геополітичному середовищі недемократичних, або неповно демократичних (гібридних) акторів.

В науковій дискусії існує підхід, який передбачає, що відносна сила чи слабкість механізмів зв'язку та важелів, представлених у європейських інституціях та нормах, пояснює успіх чи провал демократичних змін у кожному конкретному випадку. І саме завдяки «географічній близькості» до Європи ці механізми є слабшими чи сильнішими. Тобто, чим ближче країна знаходиться до Європи, тим більше Європа впливає на справи країни, включаючи вплив на розвиток її демократії.

Але навіть якщо немає реального зв'язку між сприянням демократії у випадку запровадження демократичних норм та геополітики як політики влади, проблема співіснування силової політики як класичного погляду на геополітику та демократичних транзитів під дією середовища лишається відкритою. Хоча демократичні норми пропагуються без реальної допомоги силової політики, важливо, країни можуть вбачати цей зв'язок як вірогідний. Саме ставлення країн до подібного зв'язку робить демократизацією та геополітику реально взаємозалежними.

Показовий випадок такого ставлення - випадок з Росією, Європою та геополітичним середовищем, в якому знаходиться Росія. Сприяння демократії, як мінімум в розрізі цінностей, є віддаленою від класичної геополітики. Однак Росія розглядає сприяння демократії саме як геополітичний інструмент впливу на середовище зі сторони демократичної Європи. Продемократичні еліти в країнах демократичного транзиту також пов'язують геополітику з просуванням демократії, але вважають цей зв'язок позитивним. Він дозволяє, за сприянням демократичного Заходу, відбивати загрози національній безпеці та демократичному розвитку. Отже, у випадку реального ставлення до геополітики як інструменту, пов'язаного з демократичними транзитами, геополітика справді стає пов'язаною з демократичними транзитами та з процесом укріплення, або послаблення політичних режимів в певному геополітичному середовищі.

Силова політика може поєднуватись із географічним контекстом, виконуючи роль інструменту впливу на геополітичне середовище. В цілому геополітика розглядає міжнародні відносини та конфлікти в географічному контексті, пояснює дії країн на міжнародній арені, розглядаючи їх фізичні характеристики. Географічне положення країни (особливо її регіональний контекст) визначає середовище, в якому вона буде вести економічні справи, впливає на розвиток суспільства, а природні ресурси та їх характеристики впливають на особливості економічної поведінки, відтак – і на специфіку зовнішньополітичних пріоритетів.

Чим сильніша країна з вищезазначених позицій, тим більший вплив будуть відчувати інші країни, що входять до її геополітичного середовища. Таким є теоретичне підґрунтя, що розглядає зв'язок геополітики та зовнішніх впливів на демократичні транзити зокрема, а в цілому – на зміни політичних режимів в той чи інший бік. Отже, необхідно підкреслити, що сприяння демократії є ускладненим в регіонах, де геополітична ситуація невизначена через різноманіття політичних режимів, представлених в середовищі. Тобто, коли відбувається мирний перехід до демократичних цінностей та норм певних транзитних країн, у деяких регіонах автократії сприймають це в якості боротьби з ними – автократичними політичними режимами. А отже демократизація може спровокувати зворотну хвилю, ініційовану автократичними державами, які намагатимуться помститися за свої геополітичні інтереси. Ця гіпотеза потребує подальшого підтвердження на розгорнутому дослідженні кореляцій динаміки зміни демократичних трендів по всьому світу, що рекомендується проводити на прикладі вимірювань, представлених в даному дисертаційному дослідженні.

З одного боку, наукова дискусія підкреслює, що в міжнародних справах переважно домінують національні держави зі своїми силовими інтересами. З огляду на нові поширені концепції міжнародних демократичних норм і цінностей як інструменту побудови глобального миру, про геополітичну реальність не можна забувати. Геополітичні змінні можуть виступати центральним елементом у визначенні

зовнішньої політики держав, а стратегічні проблеми можуть зіткнутися з ціннісним виміром, включаючи підтримку прав людини та політичних свобод.

В цілому сприяння демократії передбачає широке коло інструментів, що включають підтримку транзиту від авторитарних та гібридних політичних режимів в сторону демократії, бажано ліберальної, та надання допомоги новим демократіям у процесі зміцнення демократичної системи. Однак автократії геополітичного середовища, де присутні транзитні країни, можуть сприймати весь набір вищеперерахованих інструментів як ворожий акт наступу на розвиток власного політичного режиму.

В цьому питанні рекомендується надалі додатково розглянути проблему співпадіння та різниці в процесах сприяння укріпленню демократичних та недемократичних режимів з урахуванням специфіки геополітичних середовищ. Наукова дискусія щодо особливостей геополітичних впливів на просування автократій (так званого процесу автократизації) теж потребує розширення та поглиблення.

Пропаганда демократії за своєю суттю стосується певних цінностей та норм, автократія представлена різними політичними системами зі своїми особливостями, що ускладнює визначення однієї конкретної ідеї просування автократії. Тим не менше, існує можливість визначати та вимірювати цінності, зазвичай пов'язані з автократичними політичними режимами: надання пріоритету політичному порядку та стабільності над базовими правами людини, визначеними з урахуванням політичних прав та громадянських свобод.

На відміну від оцінки демократизації, оцінка автократизації здається важким завданням. Але і для оцінки автократизації найкращими з практичної точки зору є методики вимірювання індексів демократії. Ці індекси оцінюють коло цінностей, що визначають демократію, такі як: свобода преси, верховенство права, захист прав людини, політична культура, політична участь, виборчий процес, політичний плюралізм, функціонування уряду. Зворотні показники свідчать про автократичну тенденцію. Проте, в науковій дискусії існує погляд, що між цими двома явищами не існує чіткого збігу. І хоча в певні історичні періоди можливо спостерігати глобальні

хвилі падіння показників демократії, це не означає автоматичного просування автократії в світі.

Але що стосується геополітики, важливо уважніше розглянути зв'язок між цими двома явищами і самою геополітикою. Особливо, враховуючи ідею про те, що між демократією та просуванням автократії не існує чіткої межі, немає конкретного визначення автократизації як чистої зворотної сторони демократизації. З іншої сторони, географічний регіон, традиційно окупований автократіями, пропонує переважно автократичні рішення та політичний вибір для внутрішніх та зовнішньополітичних стратегій. Це вертає дискусію до ідеї регіональної близькості до демократичної Європи та її впливу на силу нових демократій. Це також може дати натяк на те, чому деякі географічні райони залишаються автократичними (або, як правило, ловлять зворотні тенденції), незважаючи на глобальні хвилі демократизації.

Межі між внутрішнім, транснаціональним та міжнародним / геополітичним вимірами в цьому контексті є розмитими. Процес зміни політичного режиму, або так званий транзит, може визначатись колосальними геополітичними наслідками, а розповсюдження певних політичних режимів, сприяння їх укріпленню або протидія їхньому транзиту може вивести на нову геополітичну стратегію. Таким чином, регіональні практики можуть стати прикладом для наслідування. Тобто успішні підходи до втілення політичних стратегій внутрішнього та зовнішнього напрямків в регіональному масштабі можуть призвести до копіювання та наслідування.

Тим не менше, дане дисертаційне дослідження на прикладі розрахунків розвитку демократії України в специфічному геополітичному середовищі, що визначається недемократичним характером через існування певної кількості недемократичних та гібридних акторів, підкреслює додатковий вимір проблеми. В регіональному контексті навіть успішні практики не для всіх елементів середовища є такими, що потребують наслідування. Через кореляції демократичних трендів країн геополітичного середовища України можна побачити, що закономірності в такому наслідуванні, навіть якщо країни мають спільне історичне та культурне минуле, немає.

Тож врешті-решт відкритим залишається питання: якщо геополітика тісно пов'язана з демократією та автократизацією, якщо існує географічний вплив на розвиток політичного режиму та вибір політичних практик, яким чином виживають демократії, які існують в геополітичному середовищі з акторами з різними політичними режимами. Відповідь на це питання допоможе у винайденні практичного інструменту підтримки розвитку демократій, незважаючи на геополітичний вплив та потенційні хвилі автократизації глобального характеру.

Тим не менше, для початку необхідно розібратись із базовими теоретичними концептами, що стосуються як сутності політичного режиму, так і визначення розвитку демократії. Виходячи з теоретичного розгляду проблеми визначення сутності політичного режиму та типологізації політичних режимів, варто підкреслити, що розвиток демократії є практичною імплементацією повноти теоретичної моделі демократії.

Найконкретнішим кількісним інструментом вимірювання розвитку демократії визначаються щорічні індекси демократії. Індекси демократії визначають розвиток політичних режимів чисельно, вимірюючи ступінь демократичності або недемократичності у відповідності до обраних шкал оцінки. Різні індекси використовують різні демократичні моделі в якості ідеального теоретичного концепту, з яким порівнюється практична реалізація в різних країнах світу. Відповідно, різні індекси використовують різний набір факторів і несхожі шкали оцінки. Різниця методологій індексів призводить до розмитих показників демократії по країнах, в залежності від індексу.

Вищеописана проблема має коріння у вже розглянутих проблемах відсутності єдиного погляду на політичний режим, демократію та необхідний набір базових характеристик, що визначають демократичний політичний режим. Відповідно і вимірювання демократій не має універсального характеру, відрізняється фокусом на певні концептуальні виміри та з різних боків демонструє специфіку політичних режимів різних країн світу.

Відштовхуючись від комплексного концепту ліберальної демократії як найбільш повного концепту визначення сутності явища, необхідно відрізнити демократії повні, або ліберальні, та демократії неповні – ті, що обмежуються мінімальними базовими характеристиками демократичного концепту, в основі своїй електорального, але не ліберального в повній мірі. Таким чином електоральні демократії не обов'язково будуть повними, або ліберальними, хоча міститимуть базові характеристики демократичного концепту.

Гібридні політичні режими також є обов'язковим елементом типології політичних режимів через специфіку розвитку використання демократичних і недемократичних інструментів в одній політичній системі. Ці режими також не можуть бути віднесені до демократій, але і повністю недемократичними їх вважати не можна.

Визначаючи ці теоретичні особливості підходу до визначення демократичних і недемократичних політичних режимів можна оцінити і специфіку геополітичного середовища як комплексної системи з елементами – представниками різних типів політичних режимів. Підкреслюючи особливості обраного геополітичного середовища, дослідник, що має на меті виміряти розвиток демократій в середовищі, має визначити теоретичний підхід, що розкриває базові характеристики демократичного політичного режиму.

Серед представлених в даному дослідженні індексів демократії використовуються два основні підходи, кардинально різні за вибором основних характеристик демократичної моделі. Мінімалістичний підхід (наприклад, такий підхід використовує індекс Polity IV) зосереджує увагу на декількох характеристиках, що визначають особливість демократичного політичного режиму. Наприклад, для Polity IV такими характеристиками буде політична конкуренція та ротація влади. Розширений підхід (наприклад, підходи індексів The Economist Democracy Index та Freedom In the World) використовує широкий набір характеристик, що намагаються описати демократичну модель з різних вимірів (інтегруючи в єдине ціле інституційний та соціологічний підходи до визначення сутності політичного режиму).

Якщо між двома підходами до чисельного аналізу розвитку демократії обирати найбільш практичний, необхідно зазначити, що мінімалістичний підхід може надавати більш релевантні дані через невелику кількість вимірюваних факторів, які не конфліктують один з одним. Але мінімалістичний підхід менш достовірний з точки зору цілісного концепту демократії. Отже дослідження визначає за необхідне для вимірювання розвитку демократії використовувати одразу декілька індексів, що представляють обидва підходи. Також необхідно підкреслити, що для вимірювання політичних режимів, зокрема, демократій, неможливо визначити універсальний набір обов'язкових характеристик конкретного типу політичного режиму. Через це неможливо і використати універсальний метод вимірювання.

Проблемою лишається різниця підходів до кількості необхідних для вимірювання змінних і кореляція змінних між собою в ситуації розширеної кількості подібних змінних. Отже, виходячи з аналізу існуючих індексів вимірювання демократії, необхідно зазначити, що індекси, які користуються плоскими, мінімалістичними моделями звуженого ряду індикаторів визначають режим як демократичний чи недемократичний без урахування відтінків і специфічних характеристик окремих практичних випадків. Але чутливі, багатовимірні індекси можуть заплутатись у занадто широкому колі показників, суб'єктивно обираючи найважливіші змінні відповідно до преференцій певної теоретичної моделі. Отже індекси в обох підходах, мінімалістичному та розширеному, не можуть вважатись цілком валідними і тими, що описують практичну реалізацію моделей демократії через адекватні чисельні показники. Відповідно, зіставлення результатів вимірювання за декількома індексами дозволяє отримати більш валідний результат.

Таким чином, спираючись на проаналізовані теоретичні підходи до визначення політичного режиму, необхідно вдосконалити поняття політичного режиму з інтегральної точки зору та визначити політичний режим як комплекс компонентів соціального та інституціонального характеру, що взаємодіють між собою в формальних та неформальних умовах політичної системи та розкриваються в специфічних взаємовідносинах акторів цієї системи в рамках реалізації політичної влади. Такий

підхід здатний одночасно досягнути як інституційні характеристики явища, так і реальні зв'язки, що іноді не відповідають інституційно-формальному виміру.

Розглядаючи проблему типології політичних режимів, дослідження розкриває ще одну важливу для політичної науки проблему – проблему відсутності уніфікованої теоретичної бази, що дозволяє розробити єдиний підхід до типології політичних режимів. Вирішення цієї проблеми дозволить визначити загальні характеристики демократій та недемократичних режимів, що дозволяє розробити єдину шкалу оцінки розвитку політичного режиму, його особливостей та функціональних рис. Нажаль, на сучасному етапі розробки проблеми вона не може бути вирішена через відсутність теоретичного консенсусу щодо базових характеристик демократій та різноманіття недемократичних політичних режимів, що відрізняються один від одного навіть більше, ніж демократії – від недемократій.

3.2. Основні показники динаміки розвитку демократії України за індексами вимірювання демократії

З метою вивчення проблеми впливів на розвиток демократій з боку геополітичного середовища, з урахуванням розглянутих теоретичних та методологічних проблем, в даному дослідженні використовуються індекси демократії для аналізу розвитку демократії України.

Часовий проміжок для аналізу був обраний із урахуванням специфіки розробки індексів демократії. Індекс The Economist Democracy Index має дані аналізу по Україні лише з 2006 року, а проект Polity IV представляє дані лише до 2017 року включно. Через необхідність використовувати одразу декілька різних індексів, що представляють дані за різний час, було виділено спільний часовий проміжок для трьох обраних індексів. Часовий проміжок даних The Economist Democracy Index 2006-2018 років нараховує 11 звітів, для індексу Freedom In the World оцінюваний проміжок 2006-2018 років є повним і нараховує 13 звітів, а для Polity IV проміжок часу, обраний для аналізу, зменшений на 1 рік – з 2006 по 2017 рр. (саме в 2017 р. закінчуються дані проекту).

Зведення базових факторів вимірювання розвитку демократії за трьома індексами (що об'єднують менші категорії та підкатегорії), дає можливість отримати широкий інтегральний підхід, що охоплює різні теоретичні виміри демократії.

Звівши базові фактори вимірювання демократії в рамках трьох індексів, була отримана інтегративна шкала, що демонструє крайні полюси двох протидіючих теоретичних підходів до розгляду сутності політичних режимів в цілому та демократії зокрема. Проект Polity IV є крайнім полюсом інституціонального підходу, а індекс Freedom In the World – соціологічного із фокусом на реальних зв'язках і персональних свободах в рамках концепту ліберальної демократії.

Отже, в результаті дослідження визначено, що проблемними питаннями вимірювання розвитку політичних режимів є наступні питання:

1. Якими методами вимірюють політичні режими та розвиток демократії зокрема;
2. Чим відрізняються існуючі методи та підходи до вимірювання розвитку демократії, які в них є спільні інструменти та протиріччя;
3. Якою є основна проблема вимірювання розвитку демократії: чому неможливо визначити універсальний індекс для вимірювання політичних режимів світу.

Відповідь на ці питання дає змогу віднайти відносно валідний метод вимірювання розвитку політичного режиму за інтегративним підходом, заснованим на уніфікації існуючих концепцій демократії та визначення типів політичних режимів.

Валідний метод вимірювання розвитку демократії є сильним інструментом для прийняття рішень як у внутрішній політиці, так і в розробці зовнішньополітичних стратегій країн, що направлені на укріплення того чи іншого типу політичного режиму.

Іншими словами, для демократії, що існує в геополітичному середовищі з недемократичними сусідами, важливо використовувати валідні інструменти вимірювання розвитку елементів власної демократичної системи. Крім того – необхідно знати чутливі елементи своєї демократичної системи, на які потенційно можуть впливати зовнішні сили, включаючи недемократичних акторів геополітичного

середовища. Особливо це важливо для тих демократій, які опиняються в повністю недемократичному геополітичному середовищі (де всі актори є представниками недемократичних, або гібридних політичних режимів).

Вирішуючи цю проблему, дослідження зосереджується на проблемі зіставлення трьох різних індексів вимірювання демократії, що в основі своїй представляють три різні концепції демократії, по-різному типологізують політичні режими і по-різному визначають базові характеристики демократій. Отже, зведення цих індексів до єдиного знаменника на прикладі розрахунку розвитку демократії України в певному часовому проміжку в певному геополітичному середовищі є спробою уніфікувати підхід до вимірювання демократії. Крім того, розрахунок особливостей динаміки зміни розвитку демократії України в певному часовому проміжку в певному геополітичному середовищі на зіставленні трьох різних індексів дає змогу визначити ті чутливі фактори демократії України, що потенційно можуть зазнавати впливів недемократичних акторів геополітичного середовища.

Як вказує наукова дискусія з приводу проблеми зовнішніх впливів на політичні режими та їх стійкість, середовище справді може бути тією силою, що призводить до розхитування політичного режиму або його зміни. Для демократій перехідного характеру, неповних демократій та гібридних політичних режимів, що знаходяться на етапі демократичного транзиту, зовнішні впливи є потенційно як фактором, який здатен укріпити демократію, так і вплинути на її розвиток, або розхитати її основи.

Відповідно, визначення особливостей зв'язків політичних режимів між собою на кореляціях в певному геополітичному середовищі є можливістю визначити і чутливі точки перетину демократій і не демократій в геополітичному середовищі.

Однак, проблема вибору інструментів вимірювання розвитку демократії лишається проблемою не тільки (і не стільки) практичного, а в більшості – теоретичного характеру.

Існує ряд індексів вимірювання демократії, що відрізняються обраним концептом визначення сутності демократії та фокусом на фактори, що вважаються обов'язковим показником розвитку демократії. Серед існуючих індексів виділяють дві

основні групи за ознакою розширеного, чи мінімалістичного підходу до визначення сутності демократії та її розвитку. Представники групи розширених концептів відрізняються схильністю брати до уваги та аналізувати декілька вимірів розвитку демократії, включаючи інституційно-функціональний та соціологічний (The Economist Democracy Index, Freedom In the World). Група мінімалістичних концептів зосереджує увагу на одному вимірі, що вважається базовим та тим, від якого залежать інші виміри розвитку демократії зокрема та специфіка політичного режиму в цілому (Polity IV).

По-друге, основною проблемою вимірювання демократії є неможливість дійти одного, спільного та універсального погляду на природу демократії а відтак і визначити універсальні фактори та шкалу для вимірювання її розвитку. Так на прикладі України дослідження демонструє, що кореляція між факторами навіть в рамках вузького концепту є неоднозначною, а в розширених концептах фактори можуть демонструвати окремий тренд, що мало корелює як з іншими факторами оцінки розвитку демократії в країні так і з загальним показником індексу.

Аналізуючи конкретні часові проміжки зміни розвитку демократії України за індексом The Economist Democracy Index можна побачити, що до 2011 року Україна відносилась до групи демократій із вадами, а з 2011 року і до 2018 року включно лишалась у групі гібридних режимів. Цей часовий проміжок є ключовим для всього регіону Східної Європи, впливаючи на загальну його оцінку в індексі. Паралельно з цим процесом Україна демонструє розчарування в демократії в результаті економічної кризи 2008-2009 рр. та її наслідків для економіки. За проміжок з 2006 по 2018 рр. найнижчі показники демократії Україна демонструє в 2014 році, а найвищі – в 2006 році та 2008 році. З 2011 року по 2014 рік відбувається поступове падіння показників розвитку демократії України, а з 2014 року по 2018 рік можна побачити стабільно вищі показники, але такі, що не вивели державу на передкризовий (до 2011 року) рівень.

Одночасно з трендами по Україні індекс The Economist Democracy Index вказує на тенденцію до автократизації регіону Східної Європи, причину цього вбачає в

недостатній для демократичного концепту політичній культурі. Наукова дискусія з цього приводу концентрується на проблемі критики демократизації, або критики особливостей розвитку так званих «нових демократій». Світовий тренд демократизації пропонується сприймати критично через дефекти "нових демократій", які переходили від автократій через специфічні історичні хвилі демократизації. А отже, історичні хвилі (як ті, що призвели до демократичних транзитів країн регіону Східної Європи), принесли транзитним країнам концепцію політичного режиму, певну конструкцію функціонального характеру. Однак, конструкція такого характеру не обов'язково буде базуватись на ціннісному підґрунті, тобто може втрачати компонент політичної культури, політичної участі, поваги до верховенства права. Специфічні поведінкові аспекти, що лежать в основі демократичних систем, повертають дискусію в русло зіткнення соціологічного та інституціональний вимірів демократії. Полеми бою цих вимірів стає практична реалізація демократичного концепту в країнах демократичного транзиту, наприклад, в регіоні Східної Європи. Цей принцип протидії інституціональний та соціального в демократичних трендах очевидно показаний на прикладі оцінки розвитку демократії України та її геополітичного середовища, обраного для даного дослідження. Так недостатній рівень політичної культури і в цілому низька кореляція політичної культури з розвитком демократичних процесів в досліджуваних країнах демонструють вищеописаний розріз проблеми. Так звані «нові демократії», або демократії транзитні, перехідні від автократичних режимів, є демократіями, де інституційний аспект в більшій мірі пов'язаний із розвитком політичного режиму. Разом з тим соціологічний вимір є тим виміром, що найбільш чутливий до автократичних впливів або до зв'язків з геополітичним середовищем із недемократичними акторами, які здатні розхитувати основи демократичної системи.

Основні дефекти так званих «нових демократій» зазвичай пов'язані із невисоким ступенем захисту прав людини, неповагою до верховенства права, проблемою урядової звітності, прозорості та відсутністю демократичної мотивації громадян. Отже демократії транзитного характеру демонструють специфічну кореляцію розвитку

демократії та підтримки з боку громадян. Тобто існує лише слабка залежність між мірою, в якій громадяни в такому суспільстві підтримують демократію та її фактичним рівнем.

Наукова дискусія з теми демократичних транзитів розглядала проблему визначення демократичних переходів як окремі випадки, тобто кожен новий випадок демократичного переходу аналізувався автономно, без кореляції з глобальними процесами та хвилями. Такий підхід обов'язково впливає і на аналіз середовищних особливостей розвитку політичних режимів. Якщо кожна окрема транзитна подія в сторону демократизації, або автократизації, вважається автономною від процесів геополітичного середовища, відповідно, виникає проблема оцінки можливих негативних та позитивних впливів, що здатні укріплювати або розхитувати той чи інший політичний режим.

З точки зору перехідних демократій, нових демократій та гібридних політичних режимів, що застрягли в балансуванні на переході від одного режиму до іншого, проблема середовищних впливів лишається найбільш актуальною. Думка С.Хантінгтона про "кластерну природу демократизації" на міжнародному рівні дала поштовх і відповідній зміні дискусії в напрямку зваженого погляду на середовищні впливи на політичні режими та їх розвиток. З одного боку, ідея Хантінгтона вказує саме на те, що демократичні переходи (а відтак, зміна політичних режимів) не можуть бути зумовленими лише внутрішніми обставинами. З іншого боку, така ідея передбачає глобальний погляд на демократизацію та автократизацію як світові тренди розвитку політичних режимів, що в даному дослідженні піддається сумніву.

На прикладі кореляції демократичного тренду України в специфічному геополітичному середовищі можна побачити, що ключові події-злами демократичного тренду в сторону зміцнення, або послаблення демократії в країні не обов'язково корелюють із аналогічними процесами в інших країнах досліджуваного середовища. Отже, важко зазначити, що процес укріплення політичного режиму, або його розхитування є середовищним процесом, в якому беруть участь всі країни-елементи середовища.

З іншого боку, досліджуване геополітичне середовище демонструє певний тренд на зміцнення, або ослаблення показників розвитку демократії, що певним чином відповідає локальним процесам всередині досліджуваних країн середовища. Однак, навіть в цьому випадку кореляція між окремими елементами демократичних систем (тобто факторами, за якими вимірюються демократії в цьому дослідженні), також не завжди демонструють сильні зв'язки країн в процесі демократичного розвитку.

Отже, дослідження демонструє, що ідея, як мінімум, регіонального виміру хвилі демократизації або автократизації потребує критичного осмислення. З іншого боку і ідея автономного розвитку політичних режимів, без урахування впливів геополітичного середовища, теж має бути критично переглянута. Таким чином навіть коли наукова дискусія розглядає питання про те, що сприяння демократії не можна розглядати як окремий, ізольований процес, існує інша проблема – проблема зв'язку демократизації з геополітикою.

Якщо поррахувати кореляцію показників рейтингу України за 2006-2018 рр. в індексі The Economist Democracy Index та аналогічних показників рейтингу цілого регіону, можна побачити сильний зв'язок, показник кореляції складає 0,784804. Тобто внутрішні коливання розвитку демократії України відповідають загально регіональним коливанням зі специфічними змінами розвитку демократій середовища.

Отже, в цілому за індексом The Economist Democracy Index з 2006 року по 2014 рік включно Україна демонструвала послаблення демократії, а з 2014 року до 2018 – незначне посилення.

Якщо проранжувати за силою зв'язків фактори оцінки розвитку демократії України за 2006-2018 рр. в рамках індексу The Economist Democracy Index, зрозумілим стає специфічний характер зв'язків виділених індексом факторів із цілісним теоретичним концептом, що використовується індексом для аналізу сутності демократичного політичного режиму. Отже, відповідно до сили зв'язків факторів розвитку демократії України із загальним трендом зміни розвитку демократії України маємо таке ранжування:

1 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»;

- 2 – Фактор «громадянські свободи»;
- 3 – Фактор «функціонування уряду»;
- 4 – Фактор «політична участь»;
- 5 – Фактор «політична культура».

Окремо необхідно підкреслити, що в рамках індексу The Economist Democracy Index фактор «політична культура» не корелює ні з загальною оцінкою розвитку демократії України, ні з іншими факторами індексу, окрім «політичної участі», але навіть з цим фактором кореляція є середньої сили.

Аналізуючи представлені показники, можна зробити висновок, що в конкретному прикладі динаміки зміни розвитку демократії України в окресленому геополітичному середовищі в обраному часовому проміжку саме ідея неповної демократизації, або демократичного транзиту інституціональний характеру, без урахування соціологічного виміру, є більш практичною. Іншими словами, на прикладі динаміки зміни показників розвитку демократії України можна побачити, що демократія в країні підтримується саме інституційними характеристиками, а не політичною культурою громадян. З іншого боку, сильна кореляція з демократичними трендами середовища демонструє, що така сама картина характерна і для інших елементів окресленого геополітичного середовища.

Хоча методологія індексу The Economist Democracy Index спирається саме на інституційний підхід в оцінці розвитку демократій, віддаючи перевагу функціональності системи, порівняно з поведінковими вимірами громадянського суспільства. Однак навіть в цьому випадку практично відсутня кореляція показнику «політична культура» із загальним трендом зміни розвитку демократії України та досліджуваного геополітичного середовища є свідомством того, що демократичний транзит в регіоні є не комплексним, але суто інституційним явищем. Більше того, саме інституційні характеристики демократій окресленого геополітичного середовища є найбільш чутливими до потенційних зовнішніх впливів інших акторів середовища.

На практиці це може означати зниження ефективності державного управління, урядової звітності, прозорості урядових процесів, ротації урядових кадрів,

електорального процесу відповідно до особливостей стану сусідніх країн – елементів окресленої геополітичної системи. І навпаки, зміни в соціологічному вимірі демократій в країнах окресленого геополітичного середовища – політична культура, громадянська підтримка демократії, пакет цінностей – потенційно не впливають на аналогічний вимір в сусідніх країнах середовища. Іншими словами, погіршення показників політичної культури в країнах окресленого середовища не будуть потенційно впливати на аналогічне погіршення показників політичної культури в інших країнах цього середовища. З практичної точки зору ці висновки важливі для розробки стратегічних програм укріплення демократії в Україні з огляду на погіршення стану демократій в сусідніх країнах.

Аналіз розвитку демократії України в рамках індексу Freedom In the World демонструє схожу картину. За сумарним балом по категоріях індексу Freedom In the World в часовому проміжку 2006-2018 рр., саме 2014 рік є роком з найгіршим станом свободи в Україні, з 2007 року по 2010 рік індекс демонструє стабільний показник свободи, найвищий з усього тренду по Україні за оцінюваний проміжок часу. З 2011 року відбувається різке падіння показників розвитку демократії, в цей рік Україна переходить до групи частково вільних країн індексу. Після найнижчого показника 2014 року країна знову демонструє покращення показників, хоча до 2018 року включно лишається в групі частково вільних країн. Отже динаміка показників індексу Freedom In the World відповідає динаміці показників індексу The Economist Democracy Index по Україні за визначений проміжок часу.

Динаміка коливання показників окремих факторів індексу Freedom In the World в часовому проміжку 2006-2018 рр. для України демонструє, що найбільше зниження показників зазнали фактори «свобода слова та переконань» групи «громадянські свободи» та «права на збори та асоціації» групи «громадянські свободи». Незмінними в рамках визначеного часового проміжку лишились показники факторів «плюралізм та участь» групи «політичні права», «функціонування уряду» групи «політичні права» та «персональна автономія та індивідуальні права» групи «громадянські свободи». Отже, різке падіння показників свободи (розвитку демократії)

України в 2011 році, що призвело до переходу країни у групу «частково вільних» в індексі Freedom In the World, є в першу чергу результатом послаблення свободи слова та посилення контролю громадянських зборів.

Покращення ситуації з розвитком демократії України 2014 року, відповідно до показників індексу Freedom In the World, відбувається, навпаки, здебільшого через покращення факторів групи «політичні права». Отже, за покращення ситуації після кризи свободи 2014 року в Україні відповідають, в першу чергу, фактори «плюралізму та участі», «функціонування уряду» та «свободи слова та переконань».

Найбільша кількість факторів з найсильнішими коефіцієнтами кореляції з загальним рейтингом індексу Freedom In the World по Україні за визначений проміжок часу відноситься до групи «громадянські свободи». Це відповідає специфіці обраного індексом концепту демократії, що зосереджує увагу на соціологічному вимірі.

Проблема вибору теоретичної бази для розробки індексів розкривається в практичних результатах прорахунку кореляції факторів та їх зв'язків із загальним рейтингом по Україні. Так індекс The Economist Democracy Index включив до списку факторів вимір культури та політичної поведінки, однак його теоретичний фокус лишається на інституційно-функціональному вимірі демократії, що стає очевидним в ситуації аналізу зв'язків окремих факторів із загальною оцінкою розвитку демократії України у визначеному часовому проміжку. Аналогічна ситуація складається з індексом Freedom In the World, де фокус на ліберальному концепті через призму індивідуальних прав та свобод, навіть із урахуванням інституційно-функціонального підходу, визначає асиметричну силу впливу різних факторів на фінальну оцінку свободи (розвитку демократії).

Ця проблема укорінена в теоретичній суперечці щодо найбільш адекватного універсального концепту демократії. Політичній науці бракує універсальної моделі, що має включати базові необхідні фактори оцінки політичного режиму зі всіх важливих вимірів з урахуванням їх симетричного впливу на імплементацію моделі на практиці. Прикладом конфлікту між факторами в практичній площині, коли модель демократії прораховується на прикладі конкретного розвитку окремо взятої країни,

є слабкі коефіцієнти кореляції, які вказують на відсутність зв'язку між факторами і дисбаланс моделі в цілому.

Результати кореляційного аналізу індексу Freedom In the World для України за окремими факторами у виділеному часовому проміжку вказують на те, що фактори із низьким коефіцієнтом кореляції з загальним рейтингом є тими факторами, що мають найнижчі коефіцієнти кореляції з іншими факторами. Тобто такі фактори вносять дисбаланс в обрану індексом модель демократії. Крім того виміри, представлені цими факторами, розвиваються без тісного зв'язку з іншими вимірами демократичної системи, представленої в індексі. В результаті можна сказати, що деякі виміри демократії для України є безпосередньо пов'язаними зі зміною розвитку політичного режиму України на практиці, а деякі є автономними і розвиваються незалежно від загального процесу демократизації країни.

Фактор «функціонування уряду» групи «політичні права» і фактор «персональна автономія та індивідуальні права» групи «громадянські свободи» майже не корелюють з іншими факторами. Зв'язок середньої сили існує між фактором «функціонування уряду» та фактором «свобода слова та переконань», а також між фактором «персональна автономія та індивідуальні права» та «верховенство права». З іншими факторами фактори «функціонування уряду» та «свобода слова та переконань» не корелюють. Можливо зробити висновок, що «функціонування уряду» та «персональна автономія та індивідуальні права», по-перше, не пов'язані між собою, по-друге, майже не впливають на загальну оцінку рейтингу, по-третє, представляють власну динаміку, що не співпадає з обраним концептом оцінки свободи (розвитку демократії) в рамках цього індексу на прикладі України на обраному часовому проміжку.

Таким чином, у ситуації з розвитком демократії України за оцінкою індексу Freedom In the World в обраному часовому проміжку коливання стану свободи (розвитку демократії) країни не пов'язане зі зміною особливостей функціонування уряду та зі специфікою стану персональних автономій та індивідуальних прав.

Отже, на цьому етапі аналізу очевидним стає той факт, що від вибору концепції демократії залежить і оцінка специфіки розвитку демократії на практиці в тій чи іншій країні. По-перше, ця проблема відкриває шлях для маніпуляцій в інформаційному просторі локально і глобально, де оцінки розвитку демократії можуть використовуватись як окремий інструмент впливу на громадську думку всередині певних країн та на ставлення до цих країн в геополітичному середовищі та в світі. Це питання потребує подальшого дослідження в наступних наукових роботах, як окремий напрям аналізу специфіки зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів.

Виходячи з проаналізованих зв'язків факторів між собою та з загальним рейтингом країни в рамках індексу Freedom In the World, дослідження пропонує наступне ранжування факторів за ступенем впливу на загальну оцінку розвитку демократії в Україні за 2006-2018 рр:

- 1 – Фактор «свобода слова та переконань»;
- 2 – Фактор «плюралізм та участь»;
- 3 – Фактор «права на збори та асоціації»;
- 4 – Фактор «верховенство права»;
- 5 – Фактор «електоральний процес»;
- 6 – Фактор «функціонування уряду»;
- 7 – Фактор «персональна автономія та індивідуальні права».

В цілому обидва індекси – The Economist Democracy Index та Freedom In the World - демонструють співпадіння тренду, що визначає зміну розвитку демократії України в певні ключові часові проміжки за 2006-2018 рр.. Однак між двома індексами існує розбіжність сили зв'язку факторів із загальною оцінкою розвитку демократії України. Тобто, при зіставленні різних методів вимірювання розвитку демократії на прикладі демократії України, можна побачити полярні характеристики демократичної системи, що сильно корелюють з динамікою зміни розвитку демократії України. Найбільша розбіжність існує між силою зв'язку електорального процесу та функціонування уряду. Ця розбіжність є ключовою для визначення різниці обраних індексами концептів визначення сутності демократичного політичного режиму. Фокус

на індивідуальних свободах не має сильного зв'язку із показниками інституційно-функціонального виміру і навпаки, фокус на інституційно-функціональному вимірі призводить до відокремлення поведінкових та культурних вимірів, що складають соціологічний підхід.

За силою зв'язків із загальною оцінкою розвитку демократії України за 2006-2018 рр. для двох індексів інтегрально - The Economist Democracy Index та Freedom In the World – найбільш пов'язаними зі зміною розвитку демократії країни є фактори:

- 1 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»;
- 2 – Фактор «свобода слова та переконань»;
- 3 – Фактор «права на збори та асоціації».

Отже, за результатом співставлення аналізу двох полярних індексів вимірювання розвитку демократії дослідження визначає інтегральний набір факторів, що має найсильніший зв'язок з динамікою зміни розвитку демократії України в окресленому часовому проміжку. Це дає можливість, по-перше, на практичному прикладі закласти основу для уніфікованого підходу до вимірювання розвитку демократії. По-друге, результат цього аналізу висвітлює ті елементи демократичної системи, які для України є ключовими в процесі укріплення розвитку демократичного політичного режиму.

Однак, аналіз індексів The Economist Democracy Index та Freedom In the World є аналізом лише однієї групи індексів – групи з розширеним, багатовекторним поглядом на демократичний концепт. Для повноти картини необхідно проаналізувати показники індексу, чия методологія включає пласкі, одновекторні концепти. Таким індексом є індекс проекту Polity IV (після 2018 року проект був замінений на оновлену версію – проект Polity V, однак дані за 2018 рік і далі є закритими для використання через відмову проекту працювати без державного фінансування).

Аналізуючи розвиток демократії України за індексом Polity IV, що представляє теоретичний полюс мінімалістичного підходу до вимірювання демократії, дослідження визначає схожу картину, що продемонстрована індексами The Economist Democracy Index та Freedom In the World, однак, з деякими особливостями.

Виходячи з показників індексу Polity IV для України за 2006-2017 рр. фактор «інституційні обмеження виконавчої влади» (exconst) демонструє нижчий коефіцієнт кореляції з двома іншими факторами. Різниця є значущою, адже фактори «ротація виконавчої влади» (exgrec) та «політична конкуренція» (polcomp) показують повне співпадіння, коефіцієнт їхньої кореляції = 1. Ці фактори сильно пов'язані з загальною оцінкою розвитку демократії України в обраному часовому проміжку в рамках Polity IV. Що стосується часових періодів, переламних для розвитку демократії України в 2006-2017 рр., індекс Polity IV демонструє відносне співпадіння з індексами The Economist Democracy Index та Freedom In the World.

Відповідаючи на питання про динаміку розвитку демократії в Україні та її розвиток в період 2006-2018 рр на прикладі трьох індексів, дослідження пропонує наступні результати. Всі три обрані індекси – The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV визначають однакові точки різкої зміни розвитку демократії в Україні за обраний проміжок часу, такими точками зміни є 2010-2011 та 2014 роки. Динаміка показників в цілому співпадає, однак показники проаналізованих індексів відрізняються факторами, що найбільше зв'язані зі зміною демократичного тренду в Україні в обраний проміжок часу.

Зводячи всі три групи факторів розглянутих індексів по Україні за 2006-2018 рр. до одного ранжування, виділивши співпадіння чи найближчі по рангу позиції, маємо наступний список факторів, що однаково сильно зв'язані з вимірюванням розвитку демократії країни в обраний проміжок часу:

1. Фактор «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»;
2. Фактор «громадянські свободи», що включає «права на збори та асоціації», «свободу слова та переконань» та «політичну участь»;
3. Фактор «інституційно-правові обмеження виконавчої влади».

Фактори «політичної культури», «функціонування уряду» та «персональної автономії та індивідуальних прав» є менш значущими, демонструють більш низькі показники кореляції і характеризуються автономними трендами, що слабо

корелюють із загальною оцінкою розвитку демократії України за 2006-2018 рр. в проаналізованих індексах.

Отже, в результаті аналізу трьох різних індексів вимірювання розвитку демократії на прикладі вимірювання динаміки показників розвитку демократії України за 2006-2018 рр., дослідження отримало уніфікований набір факторів, що сильно пов'язані зі зміною розвитку демократії України. Цей набір факторів, по-перше, є практичним прикладом того, яким чином можна в цілому уніфікувати підхід до вимірювання розвитку демократії. По-друге, цей набір факторів підкреслює, які саме елементи демократичної системи можуть бути прямо пов'язані з послабленням або укріпленням демократії України.

Для України на досліджуваному часовому проміжку найбільший зв'язок зі зміною розвитку демократії має зміна ефективності проведення виборів, особливості політичного плюралізму, розширений пакет громадянських свобод (що включають права на збори, свободу слова, політична участь) та інституційні і правові принципи регуляції діяльності виконавчої влади (тобто ротація, звітність, прозорість конкуренції). Відповідно, в результаті дослідження рекомендується звернути увагу саме на ці елементи демократичної системи України з метою укріплення демократичних процесів в країні в сучасних умовах.

Що стосується проблеми автономного розвитку фактору «політична культура» та слабкої кореляції поведінкових та ціннісних характеристик демократичного концепту, можна зазначити, що в процесі демократичного транзиту Україна не повністю імплементувала демократичний пакет характеристик, зосереджуючись на інституційному вимірі і втрачаючи вимір ціннісно-поведінковий. Через це з метою більш ефективного демократичного транзиту рекомендується посилити локальну роботу з розвитку напрямків, що стосуються вдосконалення політичної культури громадян.

В цілому дослідження демонструє, що мінімалістичний підхід до сутності демократії є більш прикладним з точки зору практичної оцінки розвитку політичного режиму, бо відображає більшу взаємозалежність факторів між собою та сильніші показники кореляції із загальним результатом. Однак навіть мінімалістичний, суто

інституціональний концепт, що використовується в індексі Polity IV, дає розбіжності у зв'язку факторів з загальною оцінкою політичного режиму, це ще раз підкреслює проблему необхідності та складності визначення універсального, всеохоплюючого та достовірного інструменту вимірювання розвитку демократії. Таким чином, вважається доцільним визначити мінімалістичний інтегральний підхід для оцінки розвитку демократії України, беручи за його основу три групи факторів, що найсильніше корелюють з іншими факторами та рейтингами всіх трьох проаналізованих індексів.

Отже, електоральний процес та плюралізм, громадянські свободи та інституційно-правові обмеження виконавчої влади можуть скласти інтегральну основу для формування мінімалістичного, але не однобокого погляду на вивчення розвитку демократії. Інші фактори, представлені в проаналізованих індексах, можуть вважатись додатковими та такими, що розкривають дотичні виміри демократії, але не є визначальними для оцінки її розвитку.

3.3. Динаміка розвитку демократії країн обраного геополітичного середовища України

Використовуючи показники розвитку демократії України в часовому проміжку 2006-2018 рр. в дослідженні проаналізована специфіка зв'язків показників політичних режимів акторів, що входять до обраного геополітичного середовища України. Через цей аналіз визначено, які саме фактори є найбільш та найменш чутливими для можливих середовищних впливів, включаючи впливи недемократичних, гібридних, або слабо демократичних акторів середовища. Цей аналіз дає можливість на конкретному прикладі демократії України розглянути проблему розвитку демократій в обраному геополітичному середовищі.

Для аналізу розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі було обрано лише два індекси з представлених в аналізі власне демократії України – The Economist Democracy Index та Freedom In the World. Саме мінімалізм підходу до вимірювання демократій проекту Polity IV не дає можливості аналізувати

великий набір факторів, чутливих до можливості зовнішніх впливів на розвиток політичного режиму. Отже, виходячи з проаналізованих теоретичних підходів до визначення сутності геополітичного середовища в цілому, для аналізу по Україні обрано наступні елементи безпосереднього геополітичного середовища: Білорусь, Угорщина, Молдова, Польща, Румунія, Росія та Словаччина. Специфіка обраних країн також підкреслює неоднорідність розподілу політичних режимів по середовищу, бо елементи середовища включають як неповні демократії, тобто демократії з вадами, так і гібридні режими та автократичні режими.

Отже, в рамках The Economist Democracy Index аналіз розвитку демократій обраного геополітичного середовища України в 2006-2018 рр. продемонстрував, що елементи геополітичного середовища України розподілені на дві групи за рівнем показників розвитку демократії. В першу групу входять Україна, Молдова, Польща, Румунія, Угорщина, Словаччина, в другу – Росія та Білорусь. Представники кожної з груп демонструють наближені тренди, але між групами є значний розрив. Виводячи основні характеристики демократичних трендів представлених країн, можна визначити, які саме фактори мають зв'язок із посиленням чи послабленням демократії в досліджуваній країні.

1. Зі зміною розвитку демократії в Білорусі серед визначених факторів індексу The Economist Democracy Index найбільше пов'язаний фактор «функціонування уряду», найменше – «політична участь».

Це означає, що політичний режим Білорусі змінюється в ту чи іншу сторону за шкалою демократизації через показники ефективності роботи уряду. Причому соціологічний вимір – політична поведінка громадян, участь в політичних процесах, не є тим обов'язковим виміром, що призводить до зміни специфіки політичного режиму в цій країні.

2. Зі зміною розвитку демократії в Молдові серед визначених факторів найбільше пов'язаний фактор «електоральний процес та плюралізм», найменше – «функціонування уряду».

Це означає, що для Молдови зміцнення чи послаблення демократії відбувається через зміцнення чи послаблення виборчих процедур, плюралізму та політичної конкуренції, а також прозорості електоральних практик. Одночасно функціонування уряду не пов'язане з процесами укріплення чи послаблення політичного режиму.

3. Зі зміною розвитку демократії в Польщі серед визначених факторів найбільше пов'язаний фактор «громадянські свободи», найменше – «функціонування уряду». Тобто зміна розвитку демократії в Польщі пов'язана саме з укріпленням чи послабленням громадянських свобод, а робота уряду країни не має зв'язку з оцінкою розвитку демократичної системи в цій країні.

4. Зі зміною розвитку демократії в Росії найбільше пов'язаний фактор «електоральний процес та плюралізм», найменше – «функціонування уряду».

Отже, саме проблеми з виборчими процедурами, політичним плюралізмом, прозорістю електорального процесу, політичною конкуренцією та циркуляцією політичних еліт по електоральному принципу пов'язані з погіршенням або поліпшенням стану демократії в Росії. Функціонування уряду не має зв'язку зі зміною розвитку демократії в країні.

5. Зі зміною розвитку демократії в Румунії найбільше пов'язаний фактор «політична участь», найменше – «функціонування уряду».

Тобто, для Румунії соціологічний аспект, політична поведінка громадян, участь в політичних процесах є головним фактором, з яким пов'язане погіршення чи покращення розвитку демократії. Функціонування уряду та зміни в його розвитку не мають зв'язку зі змінами в демократичній системі цієї країни.

6. Зі зміною розвитку демократії в Словаччині найбільше пов'язаний фактор «громадянські свободи», найменше – «електоральний процес та плюралізм».

Тобто для Словаччини зміна розвитку демократичної системи пов'язана саме з укріпленням чи послабленням громадянських свобод. Проблеми електоральних процедур та плюралізму не мають зв'язку зі змінами розвитку демократичної системи цієї країни.

7. Зі зміною розвитку демократії в Угорщині найбільше пов'язаний фактор «громадянські свободи», найменше – «політична культура».

Для Угорщини саме послаблення чи укріплення громадянських свобод пов'язане з укріпленням чи послабленням демократії. Соціологічний вимір – власне політична культура громадян, не має зв'язку зі зміною розвитку демократії в цій країні.

8. Зі зміною розвитку демократії в Україні найбільше пов'язаний фактор «електоральний процес та плюралізм», найменше – «політична культура».

Для України посилення чи послаблення демократії також пов'язане з електоральним процесом, тобто з виборчими практиками, прозорістю електоральних процедур, плюралізмом, політичною конкуренцією. Зміни особливостей політичної культури в країні не пов'язані зі зміною розвитку її демократії. Виходячи з описаних показників зміни демократичних трендів країн геополітичного середовища України в 2006-2018 рр. можна зазначити, що ідея про взаємонаслідування успішних політичних практик в геополітичному середовищі є спірною. Представлені країни обраного геополітичного середовища України є країнами різних типів політичних режимів – від неповних демократій до автократій з дуже низькими показниками ефективності демократичних процесів. В цілому геополітичне середовище, описане вище, можна вважати змішаним через брак повних демократій та наявність половини автократичних та гібридних режимів (Білорусь, Росія, Молдова, Україна). Тобто, гіпотеза про взаємонаслідування практик недемократичних акторів могла би підтверджуватись через схожу кореляцію певних факторів в країнах середовища. Однак в результаті аналізу видно, що в різних країнах середовища фактори корелюють із загальним показником демократії країни по-різному. Якщо ж пояснювати відсутність зв'язку певних факторів зі зміною розвитку демократії країн, можна зазначити, що причиною можуть бути як стабільність цих факторів на досліджуваному часовому проміжку, так і незбалансованість імплементації політичного режиму (як це відбувається в ситуації з неповним демократичним транзитом, який впроваджує інституційні характеристики демократії, лишаючи осторонь вимір політичної культури, поведінки та цінностей).

Отже, якщо розподілити фактори індексу The Economist Democracy Index для окресленого геополітичного середовища України в часовому проміжку 2006-2018 рр. за рангами від найбільш часто корелюючого з загальним локальним показником розвитку демократії до найменш часто корелюючого, маємо ранжування факторів індексу від максимуму до мінімуму, на основі кореляцій по всім представленим в аналізі країнами:

- 1 – Фактор «громадянські свободи»;
- 2 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»;
- 3 – Фактор «функціонування уряду»;
- 4 – Фактор «політична культура»;
- 5 – Фактор «політична участь»;

З вищезазначеного можна зробити висновок, що фактор «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index є фактором, що пов'язаний зі зміною трендів розвитку демократії для більшості обраних представників геополітичного середовища України. Фактор «політичної участі» є, відповідно, найменш співпадаючим фактором, що пов'язаний зі зміною трендів розвитку демократії в обраних країнах геополітичного середовища України.

Тобто спільність проблематики розвитку демократії в окреслених країнах геополітичного середовища України лежить саме в площині укріплення чи послаблення громадянських свобод в цих країнах. Цей результат, тим не менше, відрізняється від результату по Україні, де фактор «громадянські свободи» є другим по значущості зв'язку зі зміною розвитку демократії після фактору «електоральний процес та плюралізм». Тобто навіть в цьому випадку можна побачити, що зв'язки факторів, які пов'язані з укріпленням політичного режиму, в середині геополітичного середовища не є однозначними навіть у випадку, коли мова йде про країни з історичною та культурною близькістю.

Розглядаючи конкретні особливості зв'язків в окресленому геополітичному середовищі, можна виділити деякі характерні риси. У геополітичному середовищі, що складається з обраних для дослідження країн, найменше корелюють з іншими

елементами середовища Білорусь та Україна. Саме ці країни демонструють найбільш автономні тренди розвитку своїх політичних режимів. Це може вказувати на стійкість політичного режиму в умовах середовищних впливів. Причому стійкість автократії (Білорусь) в умовах впливів демократичного середовища відповідає стійкості перехідної демократії (або гібридного режиму) України в аналогічних умовах.

Молдова, Росія, Румунія та Угорщина однаково сильно корелюють з іншими елементами обраного геополітичного середовища. Розвиток демократичних процесів цих країн більше пов'язаний з процесами геополітичного середовища. На другому місці за силою кореляції з іншими елементами середовища є Словаччина, далі – Польща. Найсильнішими зв'язками трендів в середовищі між собою є зв'язки між Україною-Росією, Росією-Угорщиною та Угорщиною-Україною. Це може вказувати на потенційні взаємні впливи визначених країн. Однак, якщо взяти до уваги, що Україна не пов'язана з процесами середовища, її розвиток є автономним, а Росія та Угорщина демонструють однаково сильний зв'язок із процесами середовища, виникає наступна проблема. Окреслене геополітичне середовище було обране для аналізу, виходячи зі спільності кордонів та тісних історичних, культурних та етнічних зв'язків. Відповідно до теорії, саме ці фактори мають визначати безпосереднє геополітичне середовище країни. Однак, виходячи з аналізу, можна побачити, що реальні зв'язки в окресленому геополітичному середовищі не є рівнозваженими. Середовище фактично розподілене на групи, що не завжди відповідають вимогам географічного характеру (наприклад, зв'язок Росії та Угорщини).

Якщо звести сукупно зв'язки тренду зміни розвитку демократії України за 2006-2018 рр. в рамках індексу The Economist Democracy Index з аналогічними трендами країн, що формують обране геополітичне середовище України, можна побачити наступну картину:

Україна-Білорусь – зв'язок трендів дуже слабкий, зворотний;

Україна-Молдова – зв'язок трендів частковий, середньої сили;

Україна – Польща – зв'язок трендів дуже слабкий;

Україна-Росія – зв'язок трендів дуже сильний;

Україна-Румунія – зв'язок трендів сильний;

Україна-Словаччина – зв'язок трендів слабкий;

Україна-Угорщина – зв'язок трендів дуже сильний.

З вищезазначеного дослідження можна зробити висновок, що зміна розвитку демократії в Україні в рамках індексу The Economist Democracy Index в 2006-2018 рр. сильно пов'язана зі специфікою зміни розвитку демократії Росії та Угорщини, пов'язана зі специфікою зміни розвитку демократії Румунії, частково пов'язана з трендом зміни розвитку демократії Молдови та не пов'язана з трендами Білорусі, Польщі та Словаччини.

Якщо проаналізувати окремі фактори індексу The Economist Democracy Index з точки зору зв'язків їх показників по країнах обраного геополітичного середовища, бачимо неоднорідну картину, що розкриває специфіку чутливості певних факторів до потенційних середовищних впливів та в цілому зовнішніх впливів інших акторів середовища.

З урахуванням даних кореляційного аналізу за фактором «електоральний процес та плюралізм» індексу The Economist Democracy Index дослідження демонструє, що в окресленому геополітичному середовищі в обраному часовому проміжку фактор «електоральний процес та плюралізм» є потенційно чутливим до впливів геополітичного середовища і може бути пов'язаний зі змінами політичного режиму в ту чи іншу сторону для таких країн: Молдова, Польща, Росія, Угорщина, Україна.

Окремо для України чутливими є зв'язки за фактором «електоральний процес та плюралізм» з Молдовою, Польщею, Росією та Угорщиною. З Білоруссю Україна демонструє високий коефіцієнт кореляції за обраним фактором, однак для самої Білорусі фактор «електоральний процес» не є пов'язаним із внутрішніми трендами. Аналогічна ситуація – з Румунією. Таким чином ситуація з електоральним процесом та плюралізмом в Україні не тільки пов'язана з аналогічною ситуацією Молдови, Польщі, Росії та Угорщини, але й потенційно може впливати на її демократичний тренд, так само як і в означених країнах. Саме для цих країн фактор є спільно

чутливим до трендів та змін геополітичного середовища, відповідно з його змінами в цих країнах можуть бути пов'язані зміни політичних режимів.

З урахуванням даних кореляційного аналізу за фактором «функціонування уряду» індексу The Economist Democracy Index дослідження демонструє, що в окресленому геополітичному середовищі в обраному часовому проміжку фактор «функціонування уряду» не чутливий до середовищних зв'язків для Польщі, Молдови та Румунії. Але він демонструє сильний зв'язок з загальними змінами демократичного тренду в Росії, Білорусі, Словаччині та Україні.

Так Білорусь, Молдова, Польща та Угорщина демонструють слабкий зв'язок за обраним фактором із трендом окресленого геополітичного середовища за аналогічним фактором. Тобто, внутрішні тренди цих країн слабо пов'язані з геополітичними трендами середовища. Однак, для Білорусі внутрішній зв'язок фактору «функціонування уряду» та загального тренду розвитку демократії є високим, для Молдови – середньої сили, для Польщі – відсутнім взагалі, і середньої сили – для Угорщини.

Це може бути свідченням низького рівня чутливості цих країн до змін за визначеним фактором у геополітичному середовищі і автономністю внутрішніх процесів за цим фактором. Аналогічною є ситуація з Росією та Словаччиною, для яких слабким є зв'язок із геополітичним середовищем, однак високим лишається зв'язок фактору «функціонування уряду» з загальним демократичним трендом всередині країни. Тобто, розвиток фактору «функціонування уряду» значно пов'язаний із загальним демократичним розвитком цих країн, але він є автономним і не чутливим до впливів трендів аналогічного фактору в обраному геополітичному середовищі.

Румунія і Україна демонструють середньої сили зв'язок показників розвитку демократії за фактором «функціонування уряду» та загального тренду обраного геополітичного середовища за цим фактором. Тобто, внутрішні процеси розвитку демократії в Румунії та Україні є більш пов'язаними за визначеним фактором із аналогічними трендами окресленого геополітичного середовища. В свою чергу Румунія демонструє окрему тенденцію, для її внутрішнього демократичного розвитку

зв'язок із фактором «функціонування уряду» є слабким, а зв'язок з трендом геополітичного середовища – середньої сили.

В цілому показники по фактору «функціонування уряду» індексу The Economist Democracy Index демонструють переважно високий зв'язок фактору з внутрішнім демократичним розвитком визначених країн-елементів геополітичного середовища України, однак цей розвиток є автономним і в більшості не пов'язаний із загальними трендами зміни розвитку демократії середовища.

Також в результаті кореляційного аналізу видно, що серед представлених елементів обраного геополітичного середовища України є кардинальні розбіжності в силі зв'язку фактору «політична участь» індексу The Economist Democracy Index з загальним демократичним трендом по окремих країнах.

Білорусь демонструє сильний зв'язок із геополітичним середовищем, цей зв'язок є переважно зворотним (що не відображено на показниках середнього та медіани через специфіку обчислювання). Зворотність високих коефіцієнтів кореляції Білорусі з середовищем демонструє тренд країни за фактором «політична участь», що є протилежним загальному тренду середовища, однак сильно з ним пов'язаний. Наприклад, країни середовища демонструють тенденцію на послаблення показників політичної участі, але Білорусь в той же час демонструє аналогічної сили посилення показників політичної участі, що пов'язане з загальною ситуацією середовища та його специфічних умов. Розкид коефіцієнтів для Білорусі визначається тим, що з однією групою країн обраного середовища кореляція є високою, а з другою групою – низькою. Для країни локально «політична участь» є вагомим елементом оцінки демократичного розвитку, зв'язок фактору і демократичного тренду в країні є високим. Таким чином з загального погляду країну можна вважати частково пов'язаною та чутливою до процесів обраного геополітичного середовища за фактором «політична участь».

Росія, Румунія, Словаччина та Угорщина також демонструють сильний зв'язок із обраним геополітичним середовищем за фактором «політична участь». Як і в ситуації з Білоруссю, розкид показників зв'язку цих країн із іншими в середовищі є

переважно або низьким, або високим, що може бути свідомством неоднорідності обраного середовища та демократичного стану його елементів. Однак для всіх вищезначених країн фактор «політична участь» є важливим з точки зору зв'язку з загальними трендами середовища. Однак це має значення для Росії та Словаччини, частково – для Угорщини і не має значення для Румунії. Для Росії, Словаччини та Угорщини зв'язок фактору «політична участь» із загальними демократичними процесами локального характеру є високим або середнім, тобто частковим. Таким чином для цих країн зв'язок із середовищем має значення через те, що середовище корелює з локальними процесами, а отже локальні процеси в цих країнах можуть бути чутливими до зміни трендів у середовищі за фактором «політична участь». Для Румунії, де зв'язок визначеного фактору із загальним демократичним трендом країни є слабким, кореляція із середовищем не має значення.

На відміну від вищеназваних країн Молдова, Польща та Україна демонструють автономність процесів за фактором «політична участь», вони не корелюють із іншими елементами середовища і не чутливі до загальних його процесів за обраним фактором. Однак якщо для Молдови та Польщі фактор «політична участь» не має і локального значення з точки зору зв'язку із демократичним трендом, тобто оцінці розвитку демократії в Молдові та Польщі специфіка політичної участі не пов'язана з результатом цієї оцінки, то для України ситуація інакша.

Україна демонструє дуже слабкий зв'язок із обраним геополітичним середовищем за фактором «політична участь», отже її локальні процеси за цим фактором є автономними, а на відміну від Молдови та Польщі ці процеси мають високу силу кореляції з загальними демократичними процесами країни. Таким чином, для України фактор «політична участь» є важливим локально, бо має сильний зв'язок із загальною оцінкою розвитку демократії, але він є автономним від аналогічних трендів інших елементів обраного геополітичного середовища, отже не є чутливим до зовнішніх процесів цього середовища за визначеним фактором. В цілому можна визначити фактор «політична участь» як чутливий до загальних трендів обраного геополітичного середовища, однак він також відрізняється полярністю зв'язків і

демонструє неоднорідність середовища і високу розбіжність демократичних процесів його елементів.

За фактором «політична культура» індексу The Economist Democracy Index кореляція між трендами країн обраного геополітичного середовища є відносно однорідною, що визначається відсутніми, слабкими, або дуже слабкими зв'язками. Це є свідомством того, що в цілому тренд за обраними країнами є автономним і не пов'язаний із загальним трендом середовища.

Для Польщі, Росії та Словаччини зв'язок фактору «політична культура» з локальним демократичним трендом є значущим, причому для Словаччини він є зворотним, тобто загальний тренд розвитку демократії в цій країні зворотній розвитку «політичної культури». Для Молдови, Угорщини та України фактор «політична культура» взагалі не є значущим для розвитку загального демократичного тренду в країні.

Виходячи з результатів аналізу можна підкреслити, що сила зв'язків фактору «політична культура» з загальним демократичним трендом окремої країни є в цілому вищою за силу зв'язків фактору по країнах з загальним трендом середовища.

В цілому для обраних країн середовища фактор «політична культура» індексу The Economist Democracy Index є автономним, він не пов'язаний із тенденціями окресленого геополітичного середовища. Відповідно, фактор «політична культура» індексу The Economist Democracy Index не є чутливим як для впливів самого геополітичного середовища, так і частково не є важливим для розвитку локальних демократичних трендів в обраних країнах середовища, бо слабо пов'язаний із локальним демократичним процесом.

Кореляція за фактором «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index між обраними країнами геополітичного середовища України також демонструє неоднорідність трендів. Але тільки для Білорусі різниця зв'язку фактору «громадянські свободи» з внутрішнім демократичним трендом країни та зв'язку цього фактору з трендом окресленого середовища є кардинально відмінною. Дуже слабкий зв'язок всередині країни співвідноситься з середньої сили, тобто частковим

зв'язком з середовищем у випадку Білорусі. Ця різниця вказує на те, що в цілому середовищні процеси, які відповідають розвитку громадянських свобод, частково відповідають локальним процесам в Білорусі, однак із загальним розвитком демократії в цій країні вони не мають зв'язку, бо є автономним процесом від загального демократичного процесу країни.

Для інших представлених країн ситуація виглядає однаково. Сильний зв'язок розвитку громадянських свобод всередині країн з загальним демократичним розвитком співвідноситься з середньої сили, тобто частковим зв'язком цього фактору з трендом окресленого середовища. Тобто, із розвитком демократії в країнах визначеного геополітичного середовища України в рамках індексу The Economist Democracy Index громадянські свободи пов'язані сильно, а з середовищними процесами – частково. Отже можемо зробити висновок, що потенційно середовище може впливати на демократичні процеси визначених країн через фактор «громадянські свободи», тобто фактор «громадянські свободи» є потенційно чутливим до середовищних впливів на політичні режими.

В результаті аналізу за окремими факторами індексу The Economist Democracy Index розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі з точки зору зв'язків показників розвитку демократій середовища, можемо виділити фактори, що є найчутливішими до потенційних впливів середовища на зміну розвитку демократії України:

1. Фактор «електоральний процес та плюралізм»;
2. Фактор «громадянські свободи».

Саме виміри демократії, що пов'язані з ефективністю електорального процесу, забезпечення плюралізму та громадянських свобод в країні, є найбільш чутливими для України з точки зору потенційних зовнішніх впливів акторів обраного геополітичного середовища.

Ранжування факторів, що найбільше пов'язані зі зміною розвитку демократії в Україні (прораховані на кореляції загального показника демократії України з

показниками окремих факторів індексу демократії The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV) також визначає найсильніше пов'язані фактори:

1. Фактор «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»;
2. Фактор «громадянські свободи»;
- 3 Фактор «інституційно-правові обмеження виконавчої влади».

Найсильніші зв'язки в досліджуваному геополітичному регіоні Україна має з Росією та Угорщиною. Показники кореляції України та Росії за фактором «електоральний процес та плюралізм» (Додаток Ш) є високими. Показники кореляції України та Угорщини за фактором «електоральний процес та плюралізм» (Додаток Ш) також є високими. Показники кореляції України та Росії, а також України та Угорщини за фактором «громадянські свободи» (Додаток А10) є високими. Причому за фактором «електоральний процес та плюралізм» кореляція Україна-Росія є вищою за кореляцію Україна-Угорщина. І навпаки, за фактором «громадянські свободи» кореляція Україна-Росія є нижчою за кореляцію Україна-Угорщина.

Відповідно, дослідження дійшло таких результатів. Розвиток демократії України в досліджуваному геополітичному середовищі за показниками індексу The Economist Democracy Index має два елементи демократичної системи, що є потенційно чутливими до зовнішніх впливів, пов'язаних з трендами розвитку Росії, Угорщини та Румунії (слабше, ніж з Росією та Угорщиною) в умовах окресленого середовища. Саме специфіка розвитку (посилення чи послаблення) показників електорального процесу, плюралізму, виборчих процедур, політичної конкуренції, прозорості ротації влади, а також забезпечення громадянських свобод потенційно змінюється відповідно до специфіки зміни аналогічних факторів в Росії та Угорщині. Хоча кореляційний аналіз не може показати залежність або вплив факторів, він здатен продемонструвати зв'язки трендів, які дають підґрунтя для подальшого вивчення особливостей цих зв'язків. Дослідження рекомендує подальше поглиблене вивчення саме цих напрямків зовнішнього впливу на розвиток демократії України та пропонує більш детально вивчити зв'язки регіональних елементів за виділеними

чутливими до середовища факторами «електоральний процес та плюралізм» та «громадянські свободи».

Таким чином дослідження рекомендує ці два фактори брати за основу в процесі розробки стратегій укріплення засад демократії всередині країни з урахуванням можливості специфічних середовищних впливів. Аналізуючи аналогічним чином обране геополітичне середовище України у зв'язках розвитку демократій акторів середовища та України за індексом Freedom In the World в дослідженні пропонується взяти до уваги додаткові фактори, чутливі до потенційних зовнішніх впливів на розвиток демократії України.

Отже показники кореляції окремих факторів по країнах із загальним рейтингом індексу Freedom In the World в обраному геополітичному середовищі України в 2006-2018 рр. говорять про те, що зв'язок факторів та загальної оцінки розвитку демократії виділених країн в індексі Freedom In The World є відносно однорідним. Якщо визначати ранги факторів за кількістю сильних зв'язків із загальним балом індексу по країнах окресленого геополітичного середовища, маємо такий розподіл факторів:

1. Фактор «громадянські свободи - права на збори та асоціації»;
2. Фактор «громадянські свободи - свобода слова та переконань»;
3. Фактор «громадянські свободи - верховенство права»;
4. Фактор «політичні права - плюралізм та участь»;
5. Фактор «політичні права - електоральний процес»;
6. Фактор «політичні права - функціонування уряду»;
7. Фактор «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права»;

Однак, виходячи з аналізу кореляційних зв'язків, зв'язки трендів розвитку розвитку демократій в середовищі між собою є неоднорідними, на відміну від однорідної специфіки зв'язків факторів із локальними трендами. Більшість зв'язків в окресленому геополітичному середовищі є слабкими або дуже слабкими, що говорить про слабку зв'язаність демократичного розвитку обраних країн окресленого

геополітичного середовища за загальним рейтингом індексу Freedom In the World в рамках виділених індексом факторів. Найсильніші зв'язки з обраним середовищем демонструє Росія та Угорщина (що в цілому відповідає ситуації, яка продемонстрована аналогічним аналізом індексу The Economist Democracy Index). Зв'язок Росії та Угорщини є найсильнішим зі всіх зв'язків обраних країн окресленого середовища в рамках індексу Freedom In the World.

Що стосується України, вона демонструє переважно слабкий зв'язок із трендами окресленого середовища і єдиний сильний, зворотний, зв'язок Україна має із демократичним трендом Молдови. Перший факт відповідає результатам аналізу індексу The Economist Democracy Index, де Україна демонструє переважно автономні від окресленого геополітичного середовища тренди розвитку демократії. Що стосується зв'язків із Молдовою, за факторами індексу The Economist Democracy Index зв'язки країн є частковим. Можливо це пов'язано з різницею обраних індексами концептів демократії, а відтак – різниці в основних факторах вимірювання розвитку демократії.

Ухил в інституційно-функціональний вимір The Economist Democracy Index передбачає свою специфіку зв'язків із середовищем, ухил в соціологічний підхід – іншу специфіку. Потенційно можна зробити висновок, що зв'язок розвитку демократії України та розвитку демократії Молдови є частковим саме через незв'язаність інституційно-функціональних особливостей. Розвиток демократії в обраних країнах окресленого середовища переважно змінюється не пов'язано з іншими акторами середовища. Іншими словами, індекс Freedom In the World демонструє переважно автономні, або частково автономні напрями розвитку демократії в обраних країнах визначеного геополітичного середовища.

Тобто стан розвитку демократій в геополітичному середовищі із наявністю недемократичних або неповно демократичних акторів, які впливають на специфіку середовища, мало пов'язаний із визначеними акторами середовища. Автономні від середовищних зв'язків тренди розвитку демократій на прикладі окресленого геополітичного середовища України говорять про те, що навіть в незбалансованих

середовищах з наявністю певної кількості недемократичних, або слабо демократичних акторів, розвиток демократій може не бути чутливим до потенційних зовнішніх впливів зі сторони як демократичних, так і недемократичних елементів середовища.

Для України обране геополітичне середовище не демонструє сильний зв'язок. Це означає, що розвиток демократії України в геополітичному середовищі з недемократичними (Білорусь, Росія), гібридними або неповно демократичними акторами (інші представлені країни), які визначають специфіку середовища, все одно лишається слабо пов'язаною зі станом розвитку демократії інших акторів геополітичного середовища. Цей висновок є важливим для аналізу зовнішніх впливів геополітичного середовища на розвиток демократій в таких середовищах, де присутні недемократичні, слабо демократичні, або неповно демократичні актори, які потенційно могли би впливати на розвиток демократій інших країн середовища.

Аналізуючи представлені коефіцієнти кореляції за окремими факторами індексу Freedom In the World для зв'язків України з окресленим геополітичним середовищем очевидно, що деякі фактори є найбільш чутливими до зміни трендів у середовищі (за рангом, по середньому показнику):

1. Фактор «громадянські свободи – верховенство права»;
2. Фактор «громадянські свободи – персональна автономія та індивідуальні права»;
3. Фактор «громадянські свободи – свобода слова та переконань».

Інші фактори індексу демонструють дуже слабкі зв'язки в середовищі, що не беруться до уваги при аналізі кореляційних зв'язків в цілому.

Серед визначених вище факторів індексу Freedom In the World, що можна вважати чутливими до демократичних змін в окресленому геополітичному середовищі, для України, лише фактор «громадянські свободи – верховенство права» має середню силу зв'язку, інші фактори відрізняються слабкими зв'язками, що характеризують автономні тренди демократичного розвитку представлених для аналізу країн окресленого геополітичного середовища України.

Якщо звернутись до результатів аналізу показників індексу The Economist Democracy Index, очевидно, що найсильнішими зв'язками окресленого геополітичного середовища для України є зв'язки з трендами розвитку показників демократії Росії та Угорщини. Але The Economist Democracy Index представляє інституційно-функціональний полюс на теоретичній шкалі підходів до оцінки розвитку демократії. Інша ситуація складається з показниками Freedom In the World, який переважно фокусує увагу на чуті ліберальній концепції демократії з фокусом на персональних свободах. Отже, з ухилом на цей полюс теоретичної шкали підходів до оцінки розвитку демократії Freedom In the World демонструє інший характер зв'язків досліджуваного геополітичного середовища. Однак також треба взяти до уваги, що зв'язки окресленого середовища в рамках Freedom In the World є переважно слабкими та дуже слабкими, а зв'язки в рамках індексу The Economist Democracy Index – значно вищими. В той же час найсильнішими інтегральними факторами зв'язку України та геополітичного середовища (за трьома досліджуваними індексами The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV) є саме фактори інституційно-функціонального характеру, а фактори соціологічного напрямку (включаючи культуру, поведінку, цінності) є переважно локальними і не пов'язані з середовищними трендами зміни розвитку демократії. Більше того, політична культура, поведінка, цінності не мають в більшості зв'язку з загальним станом розвитку демократії в досліджуваних країнах. Отже, сам факт концентрації уваги індексу на поведінкових, культурних та ціннісних аспектах передбачає низькі показники кореляції досліджуваних країн геополітичного середовища України.

Крім того, показники Freedom In the World ще раз підкреслюють, що зміна розвитку демократії досліджуваних країн середовища (як укріплення, так і послаблення), пов'язані в першу чергу з характеристиками інституційно-функціонального характеру. А демократичні транзити середовища є неповними через відсутність кореляції ціннісного та поведінкового аспекту з загальним демократичним трендом.

Однак, навіть в показниках Freedom In the World для України можна побачити спільні риси з показниками The Economist Democracy Index. Хоча в рамках Freedom

In the World зв'язок України та Молдови є зворотним і найсильнішим (тобто ті показники Молдови, що відображені посиленням, для України одночасно відображені послабленням в окресленому проміжку часу), Україна одночасно демонструє середньої сили (тобто часткові) зв'язки з Росією та Угорщиною. В той же час серед показників The Economist Democracy Index Україна корелює з Молдовою із середньою силою (тобто частково), сильно – за фактором «електоральний процес та плюралізм» та середньо (частково) за фактором «громадянські свободи».

Треба знову згадати, що ранжування факторів, що найбільше пов'язані зі зміною розвитку демократії в Україні (прораховані на кореляції загального показника демократії України з показниками окремих факторів індексу демократії The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV) визначає наступні найсильніше пов'язані фактори:

1. Фактор «електоральний процес та плюралізм»;
2. Фактор «громадянські свободи»;
- 3 Фактор «інституційно-правові обмеження виконавчої влади».

В рамках індексу Freedom In the World показники зміни розвитку демократії України в окресленому геополітичному середовищі найбільше корелюють з показниками Молдови (кореляція є зворотною). Середньої сили є кореляція України з Росією та Угорщиною. Основний фактор, за яким Україна корелює з представленими країнами – фактор «громадянські свободи – верховенство права».

Отже, розвиток демократії України в досліджуваному геополітичному середовищі за показниками індексу Freedom In the World має один елемент демократичної системи, що є потенційно чутливим до зовнішніх впливів, пов'язаних з трендами розвитку Молдови, Росії та Угорщини в умовах окресленого середовища. І хоча для України окреслене геополітичне середовище визначається слабкими, або дуже слабкими зв'язками за факторами оцінки розвитку демократії в рамках індексу Freedom In the World, фактор «громадянські свободи – верховенство права» є потенційно чутливим до середовищних коливань, що можуть впливати на успіх

демократичного транзиту, або так чи інакше пов'язувати процеси представлених країн геополітичного середовища за означеним фактором.

Аналітична частина дисертаційного дослідження, що базується на кореляційному аналізі окресленого геополітичного середовища України в часовому проміжку 2006-2018 рр. на індексах демократії The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV пропонує такі висновки:

1. Відповідно до сили зв'язків факторів розвитку демократії України із загальним трендом зміни розвитку демократії України найсильніший зв'язок має фактор «електоральний процес та плюралізм». Саме цей фактор в першу чергу пов'язаний зі зміною розвитку демократії України в обраному проміжку часу відповідно до індексу The Economist Democracy Index.

2. Фактор «політична культура» індексу The Economist Democracy Index не корелює ні з загальною оцінкою розвитку демократії України, ні з іншими факторами індексу для України, окрім «політичної участі», але навіть з цим фактором кореляція є середньої сили. Отже, саме фактор «політична культура» розвивається автономно і не має зв'язку з процесами зміни розвитку демократії України в проаналізованому часовому проміжку. Причиною цьому може бути як незбалансовано імплементований демократичний концепт з ухилом в інституційно-функціональний вимір, так і стабільність (або незмінність) показників політичної культури, незалежно від змін по інших факторах, що також може вказувати на незбалансований демократичний транзит.

3. Найбільша кількість факторів з найсильнішими коефіцієнтами кореляції з загальним рейтингом індексу Freedom In the World по Україні за визначений проміжок часу відноситься до групи «громадянські свободи». Це відповідає специфіці обраного індексом концепту демократії, що зосереджує увагу на соціологічному вимірі.

4. В рамках індексу Freedom In the World фактор «функціонування уряду» групи «політичні права» і фактор «персональна автономія та індивідуальні права» групи «громадянські свободи» майже не корелюють з іншими факторами. Можливо

зробити висновок, що «функціонування уряду» та «персональна автономія та індивідуальні права», по-перше, не пов'язані між собою, по-друге, майже не впливають на загальну оцінку рейтингу, по-третє, представляють власну динаміку, що не співпадає з обраним концептом оцінки свободи (розвитку демократії) в рамках цього індексу на прикладі України на обраному часовому проміжку.

5. Фактор «свобода слова та переконань» індексу Freedom In the World є фактором, що найсильніше корелює із загальним трендом зміни розвитку демократії України в досліджуваному геополітичному середовищі в окресленому часовому проміжку. Отже, саме зміни в напрямку підтримки чи придушення свободи слова в країні є фактором, що найбільше пов'язаний з оцінкою розвитку демократії України в індексі Freedom In the World.

6. Фактори «функціонування уряду» та «персональна автономія та індивідуальні права» індексу Freedom In the World не пов'язані зі зміною розвитку демократії України в окресленому проміжку часу.

7. При зіставленні різних методів вимірювання розвитку демократії на прикладі демократії України, можна побачити полярні характеристики демократичної системи, що сильно корелюють з динамікою зміни розвитку демократії України. Тобто, в залежності від демократичного концепту, що використовується в методиці індексу вимірювання демократії, країна отримує різні сильні показники зв'язку факторів із загальною картиною динаміки змін розвитку демократії.

8. Найбільша розбіжність в показниках індексів The Economist Democracy Index та Freedom In the World по Україні стосується показника сили зв'язку фактору «електоральний процес» та «функціонування уряду» з загальною динамікою зміни розвитку демократії України. Ця розбіжність є ключовою для визначення різниці обраних індексами концептів визначення сутності демократичного політичного режиму.

9. За силою зв'язків із загальною оцінкою розвитку демократії України за 2006-2018 рр. для двох індексів інтегрально - The Economist Democracy Index та Freedom In the World – найбільше пов'язаними зі зміною розвитку демократії країни є

фактори: «електоральний процес та плюралізм»; «свобода слова та переконань»; «права на збори та асоціації». Саме ці характеристики демократії України найбільше пов'язані зі зміною (укріпленням чи послабленням) демократії в країні в 2006-2018 рр.

10. Виходячи з показників індексу Polity IV для України за 2006-2017 рр. фактор «інституційні обмеження виконавчої влади» (exconst) демонструє нижчий коефіцієнт кореляції з двома іншими факторами («ротація виконавчої влади» (exrec) та «політична конкуренція» (polcomp)) та з загальним показником розвитку демократії України.

11. Зводячи всі три групи факторів розглянутих індексів по Україні за 2006-2018 рр. до одного ранжування, можна виділити інтегральний список факторів, що сильно зв'язані з вимірюванням розвитку демократії країни в обраний проміжок часу: «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»; «громадянські свободи», що включає «права на збори та асоціації», «свободу слова та переконань» та «політичну участь»; «інституційно-правові обмеження виконавчої влади». Саме ця група факторів пов'язана зі зміною розвитку демократії України в досліджуваній період. Отже, можна зробити припущення, що саме ці фактори є найбільш важливими для укріплення демократії в країні, або для контролю за станом демократії.

12. Виходячи показників зміни демократичних трендів країн обраного для аналізу геополітичного середовища України (Білорусь, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Угорщина) в 2006-2018 рр. за індексом The Economist Democracy Index можна зазначити, що ідея про взаємонаслідування успішних політичних практик в геополітичному середовищі є спірною. Представлені країни обраного геополітичного середовища України є країнами різних типів політичних режимів – від неповних демократій до автократій з дуже низькими показниками ефективності демократичних процесів. В цілому проаналізоване геополітичне середовище можна вважати змішаним з точки зору розвитку демократії через брак повних демократій

та наявність автократичних та гібридних режимів (Білорусь, Росія, Молдова, Україна).

13. Фактор «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index є фактором, що пов'язаний зі зміною трендів розвитку демократії для більшості обраних представників геополітичного середовища України. Фактор «політичної участі» є найменш співпадаючим фактором, що пов'язаний зі зміною трендів розвитку демократії в обраних країнах геополітичного середовища України. Спільність проблематики розвитку демократії в окреслених країнах геополітичного середовища України лежить саме в площині укріплення чи послаблення громадянських свобод в цих країнах.

14. У геополітичному середовищі, що складається з обраних для дослідження країн, за показниками The Economist Democracy Index 2006-2018 рр. найменше корелюють з іншими елементами середовища Білорусь та Україна. Саме ці країни демонструють найбільш автономні тренди розвитку своїх політичних режимів.

15. Молдова, Росія, Румунія та Угорщина однаково сильно корелюють з іншими елементами обраного геополітичного середовища за показниками The Economist Democracy Index 2006-2018 рр.. Розвиток демократичних процесів цих країн більше пов'язаний з процесами геополітичного середовища.

16. Найсильнішими зв'язками трендів в середовищі між собою за показниками The Economist Democracy Index 2006-2018 рр. є зв'язки між Україною-Росією, Росією-Угорщиною та Угорщиною-Україною. Це може вказувати на потенційні взаємні впливи визначених країн.

17. В цілому зміна розвитку демократії в Україні в рамках індексу The Economist Democracy Index в 2006-2018 рр. сильно пов'язана зі специфікою зміни розвитку демократії Росії та Угорщини, пов'язана зі специфікою зміни розвитку демократії Румунії, частково пов'язана з трендом зміни розвитку демократії Молдови та не пов'язана з трендами Білорусі, Польщі та Словаччини.

18. В результаті аналізу за окремими факторами індексу The Economist Democracy Index розвитку демократії України в обраному геополітичному

середовищі з точки зору зв'язків показників розвитку демократій середовища, фактори, що є найчутливішими до потенційних впливів середовища на зміну розвитку демократії України: «електоральний процес та плюралізм»; «громадянські свободи». Саме виміри демократії, що пов'язані з ефективністю електорального процесу, забезпечення плюралізму та громадянських свобод в країні, є найбільш чутливими для України з точки зору потенційних зовнішніх впливів акторів обраного геополітичного середовища.

19. Розвиток демократії України в досліджуваному геополітичному середовищі за показниками індексу The Economist Democracy Index має два елементи демократичної системи, що є потенційно чутливими до зовнішніх впливів, пов'язаних з трендами розвитку Росії, Угорщини та Румунії в умовах окресленого середовища. Саме специфіка розвитку (посилення чи послаблення) показників електорального процесу, плюралізму, виборчих процедур, політичної конкуренції, прозорості ротації влади, а також забезпечення громадянських свобод потенційно змінюється відповідно до специфіки зміни аналогічних факторів в Росії, Угорщині та Румунії.

20. За показниками індексу Freedom In the World більшість зв'язків в окресленому геополітичному середовищі є слабкими або дуже слабкими, що говорить про слабку зв'язаність демократичного розвитку обраних країн окресленого геополітичного середовища за загальним рейтингом індексу.

21. Найсильніші зв'язки з проаналізованим середовищем за показниками індексу Freedom In the World демонструє Росія та Угорщина (що в цілому відповідає ситуації, яка продемонстрована аналогічним аналізом індексу The Economist Democracy Index).

22. За показниками індексу Freedom In the World Україна демонструє переважно слабкий зв'язок із трендами окресленого геополітичного середовища, а єдиний сильний, зворотний, зв'язок Україна має із демократичним трендом Молдови.

23. За кількістю сильних зв'язків із загальним балом індексу Freedom In the World по досліджуваних країнах окресленого геополітичного середовища України такі фактори є найбільш сильно корелюючими з загальними показниками зміни демократії

країн: «громадянські свободи - права на збори та асоціації»; «громадянські свободи - свобода слова та переконань»; «громадянські свободи - верховенство права».

24. На основі коефіцієнтів кореляції за окремими факторами індексу Freedom In the World для України з окресленим геополітичним середовищем виділено фактори, що є найбільш чутливими до трендів середовища: «громадянські свободи – верховенство права»; «громадянські свободи – персональна автономія та індивідуальні права»; «громадянські свободи – свобода слова та переконань».

24. Серед трьох найчутливіших до геополітичного середовища факторів Freedom In the World для України тільки «громадянські свободи – верховенство права» демонструє зв'язок середньої сили, інші зв'язки слабкі. Отже, серед в цілому слабких і дуже слабких зв'язків країн середовища між собою та України з розглянутими країнами тільки зв'язок за фактором «громадянські свободи – верховенство права» можна вважати значущим для оцінки потенційних середовищних впливів на розвиток демократії України в рамках індексу.

25. Отже, в рамках індексу Freedom In the World показники зміни розвитку демократії України в окресленому геополітичному середовищі найбільше корелюють з показниками Молдови (кореляція є зворотною). Середньої сили є кореляція України з Росією та Угорщиною. Основний фактор, за яким Україна корелює з представленими країнами – фактор «громадянські свободи – верховенство права».

26. В результаті інтегрального погляду на зв'язки України з окресленим геополітичним середовищем 2006-2018 рр. можна виділити наступні фактори, що є потенційно чутливими до зовнішніх впливів недемократичних акторів середовища: «електоральний процес та плюралізм», «громадянські свободи», «верховенство права».

27. Отже, зводячи всі показники по Україні в окресленому геополітичному середовищі, в дослідженні рекомендується визначити такі елементи демократичної системи України як найбільш пов'язані з внутрішніми змінами розвитку демократії: «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»; «громадянські свободи», що включає «права на збори та асоціації», «свободу слова та переконань» та «політичну участь»;

«інституційно-правові обмеження виконавчої влади». Також рекомендується визначити такі елементи демократичної системи України як найбільш пов'язані з зовнішніми, середовищними трендами зміни розвитку демократії: «електоральний процес та плюралізм», «громадянські свободи», «верховенство права».

Всі представлені фактори демонструють як високу силу кореляції зі зміною демократії в самій країні, так і високі показники зв'язку з демократичними процесами в інших окреслених країнах геополітичного середовища.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження, в якому проаналізовані особливості розвитку демократій за умови потенційного впливу геополітичного середовища на прикладі демократії України, дозволяє зробити наступні висновки.

1. Наукова дискусія з приводу проблеми типології політичних режимів потребує впровадження підходу до уніфікації поглядів на сутність політичного режиму, типологію політичних режимів в цілому та визначення характерних ознак демократії та недемократичних політичних режимів. В результаті дослідження уточнене поняття політичного режиму як комплексу компонентів соціального та інституціонального характеру, що взаємодіють між собою в формальних та неформальних умовах політичної системи та розкриваються в специфічних взаємовідносинах акторів цієї системи в рамках реалізації політичної влади. З практичної точки зору, для практичного розгляду особливостей розвитку демократії, рекомендується обирати саме мінімалістичний підхід до типологізації політичних режимів, що поділяються на демократичні та недемократичні, а недемократичні політичні режими, в свою чергу, визначаються як режими з управлінням іншими засобами, ніж демократичні.

2. Теоретичні концепції, що розглядають базові фактори демократії та визначають її характерні особливості, мають велику кількість розбіжностей, що не дозволяє створити єдину, спільну концепцію демократії. Спільна, інтегральна концепція може стати основою розробки релевантних методів вимірювання розвитку різних типів політичних режимів. Саме відсутність єдиної теоретичної бази, пов'язаної з поглядами на природу демократії, її базові фактори, специфічні риси та особливості, не дозволяє отримати єдиний інструмент вимірювання та оцінки політичних режимів. Крім того, існуючі теоретичні концепції демократії на практиці не можуть охопити весь спектр проявів демократії в реальній імплементації. Дане дисертаційне дослідження пропонує інтегральний погляд на базові характеристики демократії за різними класичними її концептами. При зіставленні базових характеристик за різними концепціями зрозуміло, що вони не є автономними та не можуть бути розділені за принципом приналежності до певної теорії. Відтак, мають розглядатись

комплексно, незалежно від теоретичного підґрунтя. В дослідженні пропонується використовувати поняття «демократія» в множині, як поняття, що характеризує різні варіанти одного політичного режиму, які мають однакові базові характеристики, але не співпадають за одним або декількома вимірами.

3. Теоретичні аспекти дослідження зовнішніх впливів на політичні режими також потребують подальшого розгляду з метою вдосконалення погляду на процеси демократичних транзитів та можливих зворотних хвиль – так званої автократизації. В результаті аналізу теоретичних підходів до вивчення проблеми впливу зовнішніх факторів на політичний режим, дослідження визначає багатовимірність такого впливу та вказує на взаємозалежність між внутрішніми та зовнішніми факторами, особливо за умови наявності в геополітичному середовищі акторів, що представляють як демократичні, так і недемократичні політичні режими.

4. В результаті аналізу існуючих теоретичних підходів до особливостей зовнішнього впливу на розвиток демократії в геополітичному середовищі, дослідження визначає, що наукове розмежування демократичних та недемократичних зовнішніх впливів на політичні режими є дискусійним для політичної науки і не має спільної термінологічної бази.

Проблема зовнішніх впливів на політичні режими розглядається в політичній науці через призму «транзиту» з точки зору переходу одного політичного режиму до іншого та «трансформації» як зміни політичної системи. Серед ключових проблемних питань транзиту дослідження визначає наступні: чи варто ставити знак рівності між процесами демократизації та автократизації; чи автократизація є процесом розповсюдження політичного режиму як комплексної моделі, включаючи цінності та норми, властиві саме цьому режиму; чи можливо дійти термінологічної згоди щодо специфіки негативних зовнішніх впливів на політичний режим.

У зв'язку з цим, в дослідженні пропонується розглядати такі фактори можливого зовнішнього впливу на політичний режим в геополітичному середовищі: поведінка представників політичних еліт з використанням інструментів певного типу режиму, встановлення зв'язків місцевих політичних еліт із політичними елітами, що

представляють певний політичний режим, пряма допомога політичним та іншим місцевим елітам з боку країни з певним політичним режимом.

Також дослідження визначає теоретичні аспекти, в яких наукова дискусія з приводу зовнішнього впливу геополітичного середовища на розвиток політичного режиму дійшли згоди: зовнішній вплив насправді призводить до зміни політичного режиму; специфіка розстановки демократичних сил у регіоні (зокрема, кількість демократичних держав-сусідів) може прямо впливати на перспективу демократизації в регіоні; зовнішні впливи можуть не мати на меті конкретну зміну, розхитування або укріплення певного політичного режиму, однак можуть безпосередньо призводити до цих процесів; серед зовнішніх впливів на політичний режим варто розрізняти навмисні та ненавмисні впливи, які не обов'язково призводять до зміни чи розхитування політичних режимів у певному напрямку.

5. В ході аналізу проблеми зовнішніх впливів на розвиток політичних режимів в геополітичному середовищі, дослідження звертається до проблеми вимірювання політичного режиму, зокрема – демократії. Визначається, що релевантним інструментом вимірювання розвитку демократії можуть вважатись щорічні індекси демократії. Індекси демократії визначають розвиток політичних режимів чисельно, вимірюючи ступінь демократичності або недемократичності у відповідності до обраних шкал оцінки. Дослідження визначає, що різні індекси використовують різні демократичні моделі в якості ідеального теоретичного концепту, з яким порівнюється практична реалізація в різних країнах світу. Відповідно, різні індекси використовують різний набір факторів і несхожі шкали оцінки. Різниця методологій індексів призводить до розмитих показників демократії по країнах, в залежності від індексу.

5. Серед представлених в даному дослідженні індексів демократії використовуються два основні підходи, кардинально різні за вибором основних характеристик демократичної моделі: мінімалістичний (Polity IV) та розширений (The Economist Democracy Index та Freedom In the World). Мінімалістичний підхід може надавати більш релевантні дані через невелику кількість вимірюваних факторів, які не конфліктують один з одним. Але мінімалістичний підхід менш достовірний з точки зору

цілісного концепту демократії. Дослідження визначає за необхідне для вимірювання розвитку демократії використовувати одразу декілька індексів, що представляють різні підходи.

б. На основі обраних індексів вимірювання демократії – The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV в даному дослідженні проведено вимірювання розвитку демократії України за 2006-2018 рр. в обраному геополітичному середовищі. Вибір часового проміжку для аналізу продиктований особливостями представлення базових даних самими індексами. The Economist Democracy Index почав представляти дані оцінки політичних режимів з 2006 року, Polity IV закінчив представляти дані в рамках проекту в 2018 році, хоча дані за 2018 рік на сьогодні є закритими. Отже, для визначення спільної часової шкали дослідження даних по розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі був виділений проміжок з 2006 по 2018 рік.

В якості досліджуваного геополітичного середовища для України обраним є середовище, що відповідає визначеному в теоретичній частині дослідження поняттю геополітичного середовища. Отже, для України середовище обране з огляду на спільні кордони (географічний аспект), історичні та культурні зв'язки (інформаційно-культурний аспект) та наявність на території України етнічних груп країн-сусідів (етнічний аспект). Таким чином геополітичне середовище, обране для дослідження розвитку демократії України за трьома індексами демократії включає: Білорусь, Молдову, Польщу, Росію, Румунію, Словаччину, Угорщину. Іншим аспектом, необхідним для дослідження, є аспект наявності недемократичних елементів геополітичного середовища. Обране для дослідження геополітичне середовище України відповідає цій вимозі, бо включає недемократичних (Білорусь, Росія), гібридних (Молдова) та неповно демократичних (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина) акторів. Разом вони створюють геополітичне середовище, що не може бути визначене як демократичне (це підкреслюється показниками демократії регіону Східної Європи в цілому, в рамках індексу The Economist Democracy Index).

В результаті дослідження методом кореляційного аналізу були виділені характерні особливості динаміки розвитку демократії України за визначений проміжок часу. За 2006-2018 рр. в індексі The Economist Democracy Index можна побачити сильний зв'язок динаміки розвитку демократії України та стану демократії регіону в цілому, показник кореляції складає 0,784804. Тобто внутрішні коливання розвитку демократії України відповідають загально регіональним коливанням. В цілому за індексом The Economist Democracy Index з 2006 року по 2014 рік включно Україна демонструвала послаблення демократії, а з 2014 року до 2018 – незначне посилення.

В дослідженні проранжовані за силою зв'язків фактори оцінки розвитку демократії України за 2006-2018 рр. в рамках індексу The Economist Democracy Index: 1 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»; 2 – Фактор «громадянські свободи»; 3 – Фактор «функціонування уряду»; 4 – Фактор «політична участь»; 5 – Фактор «політична культура». Аналізуючи представлені показники в рамках індексу The Economist Democracy Index, можна зробити висновок, що демократія в країні підтримується саме інституційними характеристиками, а не політичною культурою громадян.

Дослідження аналізує динаміку розвитку демократії України в обраний проміжок часу і за індексом Freedom In the World. За сумарним показником по категоріях індексу Freedom In the World в часовому проміжку 2006-2018 рр., саме 2014 рік є роком з найгіршим станом свободи в Україні, з 2007 року по 2010 рік індекс демонструє стабільний показник свободи, найвищий з усього тренду по Україні за оцінюваний проміжок часу. З 2011 року відбувається різке падіння показників розвитку демократії, в цей рік Україна переходить до групи частково вільних країн індексу. Після найнижчого показника 2014 року країна знову демонструє покращення показників, хоча до 2018 року включно лишається в групі частково вільних країн. Дослідження пропонує ранжування факторів за ступенем впливу на загальну оцінку розвитку демократії в Україні за 2006-2018 рр в рамках індексу Freedom In the World: 1 – Фактор «свобода слова та переконань»; 2 – Фактор «плюралізм та участь»; 3 –

Фактор «права на збори та асоціації»; 4 – Фактор «верховенство права»; 5 – Фактор «електоральний процес»; 6 – Фактор «функціонування уряду»; 7 – Фактор «персональна автономія та індивідуальні права».

Дослідження аналізує розвиток демократії України також за індексом Polity IV, що представляє теоретичний полюс мінімалістичного підходу до вимірювання демократії. Індекс Polity IV демонструє відносне співпадіння з індексами The Economist Democracy Index та Freedom In the World щодо оцінки переламних точок на обраному часовому проміжку для розвитку демократії України. Зводючи результати аналізу трьох індексів демократії по Україні за 2006-2018 рр. дослідження пропонує такий висновок. Всі три обрані індекси – The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV визначають однакові точки різкої зміни розвитку демократії в Україні за обраний проміжок часу, такими точками зміни є 2010-2011 та 2014 роки.

Ранжування факторів, що найбільше пов'язані зі зміною розвитку демократії в Україні (прораховані на кореляції загального показника демократії України з показниками окремих факторів індексу демократії The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV) також визначає найсильніше пов'язані фактори: 1. Фактор «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»; 2. Фактор «громадянські свободи»; 3. Фактор «інституційно-правові обмеження виконавчої влади».

7. На основі показників розвитку демократії України в часовому проміжку 2006-2018 рр. в дослідженні проаналізована специфіка зв'язків показників політичних режимів акторів, що входять до обраного геополітичного середовища України. Таким чином в дослідженні визначено, які фактори є найбільш чутливими для можливих середовищних впливів, включаючи впливи недемократичних, гібридних, або слабо демократичних акторів середовища. Обране геополітичне середовище України представлене наступними країнами: Білорусь, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Угорщина.

Для аналізу розвитку демократій країн обраного геополітичного середовища було обрано лише два індекси з тих, що вже були застосовані в аналізі демократії України – The Economist Democracy Index та Freedom In the World. Мінімалізм підходу проекту Polity IV не дає широкого вибору факторів для аналізу середовищних зв'язків країн по різних напрямках. В результаті дослідження фактори індексу The Economist Democracy Index для окресленого геополітичного середовища України в часовому проміжку 2006-2018 рр. розподілені за рангами від найбільш часто корелюючого з загальним локальним показником розвитку демократії до найменш часто корелюючого: 1 – Фактор «громадянські свободи»; 2 – Фактор «електоральний процес та плюралізм»; 3 – Фактор «функціонування уряду»; 4 – Фактор «політична культура»; 5 – Фактор «політична участь».

Фактор «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index є фактором, що пов'язаний зі зміною трендів розвитку демократії для більшості обраних представників геополітичного середовища України. Фактор «політична участь» є найменш співпадаючим фактором, що пов'язаний зі зміною трендів розвитку демократії в обраних країнах геополітичного середовища України.

У геополітичному середовищі, що складається з обраних для дослідження країн, найменше корелюють з іншими елементами середовища Білорусь та Україна. Саме ці країни демонструють найбільш автономні тренди розвитку своїх політичних режимів в окресленому середовищі. Це може вказувати на відносну стійкість політичного режиму в умовах середовищних впливів. Найсильнішими зв'язками трендів в середовищі між собою є зв'язки між Україною-Росією, Росією-Угорщиною та Угорщиною-Україною. Саме динаміка розвитку демократій (як зміцнення, так і послаблення) цих країн в представленому геополітичному середовищі демонструє аналогічні тренди. Хоча кореляційні зв'язки не можуть говорити про впливи чи залежності, сам факт наявності сильного зв'язку може вказувати на схожі (або однакові) процеси в досліджуваних країнах.

В цілому дослідження прораховує наступну специфіку зв'язків України з окресленим геополітичним середовищем: зміна розвитку демократії в Україні в рамках

індексу The Economist Democracy Index в 2006-2018 рр. сильно пов'язана зі специфікою зміни розвитку демократії Росії та Угорщини, пов'язана зі специфікою зміни розвитку демократії Румунії, частково пов'язана з трендом зміни розвитку демократії Молдови та не пов'язана з трендами Білорусі, Польщі та Словаччини. Дослідження рекомендує подальше поглиблене вивчення саме цих напрямків зовнішнього впливу на розвиток демократії України та пропонує більш детально вивчити зв'язки регіональних елементів за виділеними чутливими до середовища факторами «електоральний процес та плюралізм» та «громадянські свободи».

В свою чергу показники кореляції окремих факторів по країнах із загальним рейтингом індексу Freedom In the World в обраному геополітичному середовищі України в 2006-2018 рр. демонструють однорідний та слабкий зв'язок. Зв'язок Росії та Угорщини є найсильнішим зі всіх зв'язків обраних країн окресленого середовища в рамках індексу Freedom In the World. Україна демонструє переважно слабкий зв'язок із трендами окресленого середовища і єдиний сильний, зворотний, зв'язок Україна має із демократичним трендом Молдови. Середньої сили зв'язки за досліджуваним індексом Україна має з Росією та Угорщиною.

В дослідженні фактори індексу Freedom In the World також розподілені по рангу за кількістю сильних зв'язків із загальним показником індексу по країнах окресленого геополітичного середовища: 1. Фактор «громадянські свободи - права на збори та асоціації»; 2. Фактор «громадянські свободи - свобода слова та переконань»; 3. Фактор «громадянські свободи - верховенство права»; 4. Фактор «політичні права - плюралізм та участь»; 5. Фактор «політичні права - електоральний процес»; 6. Фактор «політичні права - функціонування уряду»; 7. Фактор «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права». Розвиток демократії України в досліджуваному геополітичному середовищі за показниками індексу Freedom In the World має один елемент демократичної системи, що є потенційно чутливим до зовнішніх впливів, пов'язаних з трендами розвитку Молдови, частково - Росії та Угорщини в умовах окресленого середовища. Для України окреслене геополітичне середовище визначається слабкими, або дуже слабкими зв'язками за факторами

оцінки розвитку демократії в рамках індексу Freedom In the World, фактор «громадянські свободи – верховенство права» є потенційно чутливим до середовищних коливань, що можуть впливати на успіх демократичного транзиту, або так чи інакше пов'язувати процеси представлених країн геополітичного середовища за означеним фактором.

8. На основі кореляційного аналізу розвитку демократії України в обраному геополітичному середовищі, та аналізу розвитку демократій обраного геополітичного середовища України, пропонується звести виділені найчутливіші до зовнішніх середовищних коливань (а відтак, в потенціалі, і до впливів) фактори в інтегральну систему.

Зводячи всі три групи факторів розглянутих індексів (The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV) по Україні за 2006-2018 рр. до одного ранжування, виділивши співпадіння чи найближчі по рангу позиції, наступним є перелік факторів, що мають зв'язок зі зміною розвитку демократії України: 1. Фактор «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»; 2. Фактор «громадянські свободи», що включає «права на збори та асоціації», «свободу слова та переконань» та «політичну участь»; 3. Фактор «інституційно-правові обмеження виконавчої влади».

Для України на досліджуваному часовому проміжку найбільший зв'язок зі зміною розвитку демократії має зміна розвитку проведення виборів, особливості політичного плюралізму, розширений пакет громадянських свобод (що включають права на збори, свободу слова, політична участь) та інституційні і правові принципи регуляції діяльності виконавчої влади (тобто ротація, звітність, прозорість конкуренції). Відповідно, в результаті дослідження рекомендується звернути увагу саме на ці елементи демократичної системи України з метою укріплення демократичних процесів в країні в сучасних умовах.

9. В результаті інтегрального погляду на зв'язки України з окресленим геополітичним середовищем 2006-2018 рр. можна виділити наступні фактори, що є потенційно чутливими до зовнішніх впливів недемократичних акторів середовища:

«електоральний процес та плюралізм», «громадянські свободи», «верховенство права». Для України на досліджуваному часовому проміжку найбільший зв'язок між трендами зміни розвитку демократії в проаналізованому геополітичному середовищі, що визначається як змішане, демонструють фактори, що є найбільш чутливими до потенційних зовнішніх впливів: електоральні процедури, специфіка підтримки та розвитку плюралізму, підтримка громадянських свобод та забезпечення принципу верховенства права.

10. В результаті проведеного дослідження, рекомендується визначити такі елементи демократичної системи України як найбільш пов'язані з внутрішніми змінами розвитку демократії: «електоральний процес та плюралізм», що включає фактори «ротація виконавчої влади» та «політична конкуренція»; «громадянські свободи», що включає «права на збори та асоціації», «свободу слова та переконань» та «політичну участь»; «інституційно-правові обмеження виконавчої влади». Також рекомендується визначити такі елементи демократичної системи України як найбільш пов'язані з зовнішніми, середовищними трендами зміни розвитку демократії: «електоральний процес та плюралізм», «громадянські свободи», «верховенство права». Саме на цих факторах рекомендується зосередити увагу при розробці стратегії укріплення демократії, повної імплементації та захисту демократії від впливів недемократичних країн геополітичного середовища.

Отже, з точки зору загальної теми дослідження необхідно визначити наступні результати на прикладі аналізу розвитку демократії України в окресленому геополітичному середовищі в 2006-2018 рр.:

1. В обраному геополітичному середовищі зв'язки динаміки зміни розвитку демократії (на прикладі України) не демонструють чітку прив'язку до типу політичного режиму.

2. Оцінка розвитку демократії країни, включаючи оцінку її зв'язків із геополітичним середовищем, залежить від специфіки обраного для дослідження індексу (для релевантної оцінки рекомендується використовувати декілька індексів з різними концептуальними вимірами).

3. Специфіка чутливості країни до зв'язків середовища і потенційних зовнішніх впливів (на прикладі України) не демонструє чітку прив'язку до типу політичного режиму.

4. Особливість розвитку демократій неповного транзиту в обраному геополітичному середовищі (на прикладі України) визначається ухилом в одновимірність імплементації демократичного концепту – можуть втрачатись виміри, що не є пріоритетними для реалізації базової концепції демократій (політична культура, персональна автономія).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шипунов Г. В. Теоретико-методологічні засади аналізу сучасного авторитаризму (на прикладі Росії та Білорусі): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2007. 200 с.
2. Данилюк Н. М. Основні підходи до трактування поняття «політичний режим». *Освіта регіону*. 2009. № 3. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/141> (дата звернення: 16.01.2022).
3. Гапоненко В. Неоінституціоналізм як метод дослідження демократизації політичної системи України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. №6(3). С. 38–43.
4. Боровський О. О. Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 201 с.
5. Тимчук О. Л. Політико-правові особливості сучасних авторитарних політичних режимів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 48–54.
6. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с.
7. Лазоренко О. В., Лазоренко О. О. Політичні режими: нормативний підхід. *Генеза*. 1996. № 1(4). С. 235–244.
8. Євтушенко О. Політичний режим та його роль у регулюванні взаємовідносин суспільства й держави. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Політологія, 2016. № 284(272). С. 12–16.
9. Серьогіна С. Г. Форма правління і політичний режим: взаємозв'язок і взаємодія. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Вип. 9. С. 3–13.
10. Фісун О. А. Політичний режим України у порівняльній перспективі. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1(6). С. 5–12.
11. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: навч. посіб. 4-те вид., переробл. і допов. Львів: Світ, 2001. 384 с.

12. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави: навч. посіб. Київ : Тандем, 1996. 239 с.
13. Brooker P. Introduction. *Non-Democratic Regimes*. London, 2014. P. 1–12. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-137-38253-5_1 (дата звернення: 16.01.2022).
14. Linz J. J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, 2000. 343 p.
15. *Comparing Autocracies in the Early Twenty-First Century : Volume 1: Unpacking Autocracies – Explaining Similarity and Difference* / A. Croissant et al. Taylor & Francis Group, 2014. 220 p.
16. Латигіна Н. А. Демократія: сутність, механізми здійснення та сучасні світові тенденції розвитку: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2010. 35 с.
17. Democracy and democratization: processes and prospects in a changing world. *Choice Reviews Online*. 1994. Vol. 31, no. 05. P. 31–2931–31–2931. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.31-2931> (дата звернення: 17.01.2022).
18. Рудич Ф. М., Балабан Р. В., Ганжуров Ю. С. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: політологічний контекст: Метод. розроб. для магістрів юридичного факультету КУТЕПу. Київ: Либідь, 2008. 440 с.
19. Застава І. В. Концепції ліберальної демократії в західному політичному дискурсі: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія. «Питання політології»*. Харків, 2008. № 796, Вип. 11. С. 20–26.
20. Даль Р. А. Полиархия. Участь у политическому житті та оппозиция: пер. з англ. О.Д. Білогорського. Харків: Каравела, 2002. 216 с.
21. Даль Р. А. Полиархия, плюрализм и пространство. *Вопросы философии*. 1994. № 3. С. 37–48.
22. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм та демократія: пер. з англ. В. Ружицького та П. Таращука. Київ: Основи, 1995. 528 с.
23. Lipset S. M. Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and

- Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 1959. Vol. 1. P. 69–105.
24. Downs A. An Economic Theory of Political Action in a Democracy. *Journal of Political Economy*. 1957. Vol. 65(2). P. 135–150.
25. Андрійчук Т. Вимірювання демократії: теоретичні та емпіричні підходи. *Політичний менеджмент*. 2012. №3. С. 3-11.
26. Бабкіна О. Деякі теоретико-методологічні проблеми сучасного етапу політичної трансформації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України*. 2014. №3. С. 36-50.
27. Павшук К. Теорії демократії сучасності та їх вплив на конституційно-правову дійсність. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. №1. С. 26-34.
28. Diamond L. Consolidating Democracy in the Americas. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1997. Vol. 550(1). P. 12–41.
29. Almond G. A., Verba S. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. P.: Princeton University Press, 1963. 574 p.
30. Scheuerman W. E. Majority Rule and the Environmental Crisis: Critical Reflections on the German Debate. *German Politics & Society*. 1995. Vol. 13(2). P. 35–59.
31. Печенюк, Д. О. Типологія демократичних режимів за Б. Барбером. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Київ, 2013. № 4. С. 84–87.
32. Lijphart A. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. N.H.: Yale University Press, 1977. 268 p.
33. Vanderhill R. *Promoting authoritarianism abroad*. Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers, 2012. 217 p.
34. Ambrosio T. Beyond the transition paradigm: a research agenda for authoritarian consolidation. *Demokratizatsiya*. 2014, Vol. 22, Issue 3. P. 471–494.
35. Андрійчук Т. Сучасна демократія: проблеми та перспективи розвитку. *Політичний менеджмент*. 2012. №4(5). С. 50-57.
36. Huntington S. P. *The Third Wave. Classes and Elites in Democracy and*

Democratization. New York: Routledge, 1997. P. 285–292.

URL: <https://doi.org/10.4324/9780203765173-40> (дата звернення: 17.01.2022).

37. Democracy Index 2017 Free speech under attack. The Economist Intelligence Unit Limited 2018. URL: https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf (дата звернення: 17.01.2022).

38. Tansey O. The problem with autocracy promotion. *Democratization*. 2015. Vol. 23, no. 1. P. 141–163.

URL: <https://doi.org/10.1080/13510347.2015.1095736> (дата звернення: 17.01.2022).

39. Tolstrup J. Problems with studying the international dimension of authoritarianism. *APSA Comparative Democratization Newsletter*. 2015. Vol.13(1). P. 8–11.

40. Haerpfer C. *Democratization* / ed. by Inglehart R. F., P. Bernhagen, C. Welzel. Oxford University Press, 2009. 421 p. URL:

<https://doi.org/10.1093/hepl/9780199233021.001.0001> (дата звернення: 17.01.2022).

41. Levitsky S., Way L. A. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge University Press, 2010. URL:

<https://doi.org/10.1017/CBO9780511781353> (дата звернення: 17.01.2022).

42. Кобильник В. В. Особливості демократичної трансформації політичних режимів України і Польщі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02.; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 21 с.

43. Марчак О. М. Демократичний транзит у посткомуністичних країнах: теоретико-методологічні й прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2007. 17 с.

44. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України. Київ: Критика, 2003. 78 с.

45. Гапоненко В. Інституційна складова модернізації політичної системи в Україні. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 6 (56). С. 69–78.

46. Гапоненко В. Політична партія в процесі інституціоналізації демократії в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2017. № 122 (7). С. 404–407.

47. Бурдяк В. І. Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02; Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2004. 479 с.
48. Ambrosio T. Democratic black knights. *APSA Comparative Democratization*. 2015. Vol.13(1). P. 12–14.
49. Burnell P. Promoting Democracy and Promoting Autocracy: Towards a Comparative Evaluation. *Journal of Politics and Law*. 2010. Vol. 3(2). P. 3–14.
50. Tansey O. International politics of authoritarian rule. Oxford: Oxford University Press, 2016. 248 p.
51. Ge Q. S., Jiang D., Lu F. Views on the study of geopolitical environment system simulation. *Acta Geographica Sinica*. 2017. Vol. 72(3). P. 371–382.
52. Макаров А., Рудич Ф., Дергачов О., Зеленько Г. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти [Кол.монографія]. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2002. 488 с.
53. Дорошко М. С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2011. 204 с.
54. Панченко Ж. О. Геополітичне позиціонування України в процесах євроінтеграції: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2006. 19 с.
55. Андрєєва О. Геополітичне позиціонування держави в контексті національної безпеки. Гілея. 2008. №79. С. 148-157.
56. Василенко С. Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. Київ, 2002. 35 с.
57. Ключко Д. Є. Геостратегічна дилема України: теоретико-методологічний аналіз та інституціональні рішення: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2005. 23 с.
58. Fry M. G., Goldstein E., Langhorne, R. (eds.) *Guide to International Relations and Diplomacy*. London: Continuum, 2002. 592 p.

59. Шмаленко Ю. І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2002. 19 с.
60. Nodia G. The revenge of geopolitics. *Journal of democracy*. 2014. Vol. 25(4). P. 139–150. doi: 10.1353/jod.2014.0059.
61. Cavatorta F. Geopolitical challenges to the success of democracy in north Africa: Algeria, Tunisia and morocco. *Democratization*. 2001. Vol. 8(4). P. 175–194. <https://doi.org/10.1080/714000223>
62. McCulloch A. How To Measure Democracy. *Significance Magazine*. 2014. URL: <https://www.significancemagazine.com/science/392-how-to-measure-democracy>
63. Conceptualizing and Measuring Democracy: A New Approach / M. Coppedge et al. *Perspectives on Politics*. 2011. Vol. 9, no. 2. P. 247–267. URL: <https://doi.org/10.1017/s1537592711000880> (дата звернення: 17.01.2022).
64. Democracy Index 2012: Democracy is at a standstill. The Economist Intelligence Unit Limited. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12 (дата звернення: 17.01.2022).
65. Freedom in the World 2012. The Annual Survey of Political Rights & Civil Liberties. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_2012_complete_book.pdf (дата звернення: 17.01.2022).
66. Загальна декларація прав людини: декларація від 10.12.1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення : 17.01.2022).
67. The Polity IV Project. *The Polity IV Methodology*. URL: <http://www.systemicpeace.org/inscr/p4manualv2017.pdf> Polity Manual (дата звернення: 17.01.2022).
68. The Democracy Barometer Index. *The Democracy Barometer Methodology*. URL: <http://www.systemicpeace.org/inscr/p4manualv2017.pdf> http://www.democracybarometer.org/Data/Methodological_Explanatory_1990-2016.pdf (дата звернення: 17.01.2022).
69. The V-Dem Index. *The V-Dem Manual*. URL: https://www.v-dem.net/media/filer_public/2b/e8/2be80341-348e-453e-b766-e74f314155d2/v-

dem_methodology_v9.pdf (дата звернення: 17.01.2022).

70. Geissel B., Kneuer M., Lauth H.-J. Measuring the quality of democracy: Introduction. *International Political Science Review*. 2016. Vol. 37, no. 5. P. 571–579. URL: <https://doi.org/10.1177/0192512116669141> (дата звернення: 17.01.2022).

71. Fiddian-Qasmiyeh E. et. al. UNRWA and Palestinian Refugees. *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*. 2014. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199652433.013.0025> (дата звернення: 17.01.2022).

72. Democracy-Dictatorship Index. *Distributed Wikipedia*.

URL: https://ipfs.io/ipfs/QmXoy-pizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWобусо/wiki/Democracy-Dictatorship_Index.html (дата звернення: 17.01.2022).

73. BTI Project Index. *Index Methodology*. URL: <https://www.bti-project.org/en/index/methodology/> (дата звернення: 17.01.2022).

74. The Democracy Index 2011: Democracy under stress. The Economist Intelligence Unit's (EIU). URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011 (дата звернення: 17.01.2022).

75. Democracy Index 2014 Democracy and its discontents A report from the Economist Intelligence Unit. The Economist Intelligence Unit Limited 2015. URL: <https://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).

76. Economist Intelligence Unit. Democracy Index 2007. London: EIU.

URL: <https://ictlogy.net/bibliography/reports/contacts.php?idc=259> (дата звернення: 17.01.2022).

77. Democracy index 2010 Democracy in retreat A report from the Economist Intelligence Unit. URL: https://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf (date of access: 17.01.2022).

78. Marquez X. All Democracy Scores Dataset. 2014.

URL: <https://xmarquez.github.io/QuickUDS/reference/democracy.html> (дата звернення: 17.01.2022).

79. Зеленько Г. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України). *Наукові записки ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2006. №2(3). С. 92-105.
80. Staff F. H. Freedom in the World 2011: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2011. 862 p. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_2011_complete_book.pdf (дата звернення: 17.01.2022).
81. Schattschneider E. E. The Semi- sovereign People: A Realist's View of Democracy in America. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1960. 147 p.
82. Hirvonen O., Laitinen A. Recognition and democracy – An introduction. *Thesis Eleven*. 2016. Vol. 134, no. 1. P. 3–12.
URL: <https://doi.org/10.1177/0725513616646022> (дата звернення: 17.01.2022).
83. Eaton K. The Quality of Democracy: Theory and Applications. *Perspectives on Politics*. 2005. Vol. 3, no. 03.
URL: <https://doi.org/10.1017/s1537592705790253> (дата звернення: 17.01.2022).
84. Dingwerth K. Global democracy and the democratic minimum: Why a procedural account alone is insufficient. *European Journal of International Relations*. 2014. Vol. 20, no. 4. P. 1124–1147.
URL: <https://doi.org/10.1177/1354066113509116> (дата звернення: 17.01.2022).
85. Geissel B., Kneuer M., Lauth H.-J. Measuring the quality of democracy: Introduction. *International Political Science Review*. 2016. Vol. 37(5). P. 571–579.
URL: <https://doi.org/10.1177/0192512116669141> (дата звернення: 17.01.2022).
86. Knutsen C. H., Møller J., Skaaning S. E. Going historical: Measuring democraticness before the age of mass democracy. *International Political Science Review*. 2016. Vol. 37, no. 5. P. 679–689.
URL: <https://doi.org/10.1177/0192512115618532> (дата звернення: 17.01.2022).
87. Koenig-Archibugi M. Is global democracy possible?. *European Journal of International Relations*. 2010. Vol. 17, no. 3. P. 519–542.
URL: <https://doi.org/10.1177/1354066110366056> (дата звернення: 17.01.2022).

88. Gassebner M., Lamla M. J., Vreeland J. R. Extreme Bounds of Democracy. *Journal of Conflict Resolution*. 2012. Vol. 57, no. 2. P. 171–197. URL: <https://doi.org/10.1177/0022002712446132> (дата звернення: 17.01.2022).
89. Kolstad I., Wiig A. Diversification and democracy. *International Political Science Review*. 2017. Vol. 39, no. 4. P. 551–569. URL: <https://doi.org/10.1177/0192512116679833> (дата звернення: 17.01.2022).
90. Rustow D. A. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*. 1970. Vol. 2, no. 3. P. 337–363. URL: <https://doi.org/10.2307/421307> (дата звернення: 17.01.2022).
91. Thakur R. The ways of the Canadian bureaucracy. Centre for International Governance Innovation. 2008, October 13. URL: <https://www.cigionline.org/articles/ways-canadian-bureaucracy/> (дата звернення: 17.01.2022).
92. Blick A., Choudhury T., Weir S. The Rules of the Game Terrorism, Community and Human Rights. York: Garden House, Water End, 2006. 72 p. URL: <https://www.jrrt.org.uk/wp-content/uploads/2019/06/The-Rule-of-the-Game-2006.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).
93. Beetham D., Weir S. Political power and democratic control in Britain. London: Routledge, 2002. 560 p.
94. Hyman R. The very idea of democracy at work. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 2016. vol. 22(1). P. 11–24.
95. Somer M., McCoy J. Transformations through Polarizations and Global Threats to Democracy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2018. Vol. 681, no. 1. P. 8–22. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716218818058> (дата звернення: 17.01.2022).
96. Zagrebina A. Concepts of democracy in democratic and nondemocratic countries. *International Political Science Review*. 2020. vol. 41(2). P. 174–191.
97. Frega R. The normativity of democracy. *European Journal of Political Theory*. 2017. vol. 18(3). P. 371–392.
98. Wilford R. Power to the people: Assessing democracy in Northern Ireland. Dublin:

tasc at New Island, 2007. 269 p.

99. Gupta G. V. The Future of Freedom-Illiberal democracy at home and abroad. *Social Change*. 2004. Vol. 34, no. 2. P. 157–162.

URL: <https://doi.org/10.1177/004908570403400216> (дата звернення: 17.01.2022).

100. Mackie G. Schumpeter's leadership democracy. *Political Theory*. 2009. Vol. 37(1). P. 128–153.

101. Kruse S., Ravlik M., Welzel C. Democracy Confused: When People Mistake the Absence of Democracy for Its Presence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2018. Vol. 50, no. 3. P. 315–335.

URL: <https://doi.org/10.1177/0022022118821437> (дата звернення: 17.01.2022).

102. Fabry M. The right to democracy in international law: a classical liberal reassessment. *Millennium*. 2009. Vol. 37(3). P. 721–741.

103. Jónsson Ó. P., Garces Rodriguez A. Educating democracy: Competences for a democratic culture. *Education, citizenship and social justice*. 2021. Vol. 16(1). P. 62–77.

104. Wang E. H., Xu Y. Awakening Leviathan: The effect of democracy on state capacity. *Research & Politics*. 2018. Vol. 5, no. 2. P. 205-239.

URL: <https://doi.org/10.1177/2053168018772398> (дата звернення: 17.01.2022).

105. Post R. Democracy and Equality. *Law, Culture and the Humanities*. 2005. Vol. 1, no. 2. P. 142–153.

URL: <https://doi.org/10.1191/1743872105lw013oa> (дата звернення: 17.01.2022).

106. Brettschneider C. The value theory of democracy. *Politics, Philosophy & Economics*. 2006. Vol. 5, no. 3. P. 259–278.

URL: <https://doi.org/10.1177/1470594x06068300> (дата звернення: 17.01.2022)

107. Carothers T. How Democracies Emerge: The ‘Sequencing’ Fallacy. *Journal of Democracy*. 2007. Vol. 18, no. 1. P. 12–27.

108. Wilson R., Wilford R., Claussen K. Power to the People: Assessing Democracy in Northern Ireland. Dublin: Tasc at New Island, 2007. 269 p.

109. Blühdorn I. The Third Transformation of Democracy: On the Efficient Management of Late-modern Complexity. Economic Efficiency – Democratic Empowerment.

Contested Modernisation in Britain and Germany. Chapter: The Third Transformation of Democracy: On the Efficient Management of Late-modern Complexity. Rowman & Littlefield Editors: Ingolfur Blühdorn Uwe, 2007. P. 299–331.

110. Hirst P.Q. Associative democracy: new forms of economic and social governance. *Choice Reviews Online*. 1994. Vol. 31, no. 10. P. 31–55.

URL: <https://doi.org/10.5860/choice.31-5554> (дата звернення: 17.01.2022).

111. Scholte J. A. Reinventing global democracy. *European Journal of International Relations*. 2012. Vol. 20, no. 1. P. 3–28.

URL: <https://doi.org/10.1177/1354066111436237> (дата звернення: 17.01.2022).

112. Alexander A. C., Inglehart R., Welzel C. Measuring Effective Democracy: A Defense. *SSRN Electronic Journal*. 2011. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2390579> (дата звернення: 17.01.2022).

113. Easton D. A Reassessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*. 1975. Vol. 5, no. 4. P. 435–457.

URL: <https://doi.org/10.1017/s0007123400008309> (дата звернення: 17.01.2022).

114. Anderson J. J., Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. *CrossRef Listing of Deleted DOIs*. 2000. Vol. 30, no. 2. P. 117. URL: <https://doi.org/10.2307/3331092> (дата звернення: 17.01.2022).

115. Bayer R. Peaceful transitions and democracy. *Journal of Peace Research*. 2010. Vol. 47, no. 5. P. 535–546.

URL: <https://doi.org/10.1177/0022343310370102> (дата звернення: 17.01.2022).

116. Lühiste K. Social Protection and Satisfaction with Democracy: A Multi-level Analysis. *Political Studies*. 2013. Vol. 62, no. 4. P. 784–803.

URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12080> (дата звернення: 17.01.2022).

117. Heidelberg R. L. The Democracy Problem. *Administration & Society*. 2017. Vol. 51, no. 5. P. 692–723.

URL: <https://doi.org/10.1177/0095399717709858> (дата звернення: 17.01.2022).

118. Talbot C., Pollitt C. Unbundled Government: A Critical Analysis of the Global Trend to Agencies, Quangos and Contractualisation. Taylor & Francis Group, 2014.

368 p.

119. Karlsson O. Evaluation Politics in Europe: Trends and Tendencies. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. 2003. Vol. 2003, no. 1. P. 26-89.

URL: <https://doi.org/10.1080/16522729.2003.11803862> (дата звернення: 17.01.2022).

120. Abensour M. 'Savage democracy' and 'principle of anarchy'. *Philosophy & Social Criticism*. 2002. Vol. 28, no. 6. P. 703–726.

URL: <https://doi.org/10.1177/019145370202800606> (дата звернення: 17.01.2022).

121. Dimitrijevic N. Democracy disembedded. *Philosophy & Social Criticism*. 2018. Vol. 44, no. 10. P. 1049–1070.

URL: <https://doi.org/10.1177/0191453718779178> (дата звернення: 17.01.2022).

122. Quinn Patton M. A Vision of Evaluation that Strengthens Democracy. *Evaluation*. 2002. Vol. 8, no. 1. P. 125–139.

URL: <https://doi.org/10.1177/1358902002008001740> (дата звернення: 17.01.2022).

123. Müller T. B., Nevers J. Narratives of democracy: A call for historical studies. *Journal of Modern European History*. 2019. Vol. 17, no. 2. P. 123–134.

URL: <https://doi.org/10.1177/1611894419835739> (дата звернення: 17.01.2022).

124. Chou M. When Democracies Fail. *Political Studies Review*. 2011. Vol. 9(3). P. 344–356.

125. Henneberg S. C., Scammell M., O'Shaughnessy N. J. Political marketing management and theories of democracy. *Marketing Theory*. 2009. Vol. 9, no. 2. P. 165–188.

URL: <https://doi.org/10.1177/1470593109103060> (дата звернення: 17.01.2022).

126. Oser J., Hooghe M. Democratic ideals and levels of political participation: The role of political and social conceptualisations of democracy. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2018. Vol. 20, no. 3. P. 711–730.

URL: <https://doi.org/10.1177/1369148118768140> (дата звернення: 17.01.2022).

127. Morlino L., Quaranta M. What is the impact of the economic crisis on democracy? Evidence from Europe. *International Political Science Review*. 2016. Vol. 37, no. 5. P. 618–633.

URL: <https://doi.org/10.1177/0192512116639747> (дата звернення: 17.01.2022).

128. Picciotto R. Democratic evaluation for the 21st century. *Evaluation*. 2015. Vol. 21, no. 2. P. 150–166.
URL: <https://doi.org/10.1177/1356389015577511> (дата звернення: 17.01.2022).
129. Зеленько Г. Демократизація через конвергенцію: механізми співпраці Європейського Союзу з посткомуністичними країнами (на прикладі країн ЦСЄ та України). Наукові записки ІППЕНД ім. І. Кураса НАН України. 2019. №98. С. 44–75.
130. Diamond L. J. Toward Democratic Consolidation. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5, no. 3. P. 4–17. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0041> (дата звернення: 17.01.2022).
131. Pridham G. Encouraging Democracy: The International Context of Regime Transition in Southern Europe. St. Martin's Press, 1991. 240 p.
132. House E. R. Democracy and Evaluation. *Evaluation*. 2006. Vol. 12, no. 1. P. 119–127. URL: <https://doi.org/10.1177/1356389006064196> (дата звернення: 17.01.2022).
133. The Encyclopedia of Democracy; editor in chief S.M. Lipset, 1995. 1554 p.
134. Лазоренко О.В., Лазоренко О.О. Політичні режими: нормативний підхід. *Генеза*. 1996. № 1(4). С. 235–244.
135. Huntington S. Democracy for the Long Haul. *Journal of Democracy*. Vol. 7, no. 2. 1996. P. 3–13.
136. Karlsson O. A critical dialogue in evaluation: How can the interaction between evaluation and politics be tackled? *Evaluation*. 1996. Vol. 2(4). P. 405–416.
137. Schmitter P. C., Karl T. L. What democracy is... and is not. *Journal of democracy*. 1991. Vol. 2(3). P. 75–88.
138. Podems D. Democratic evaluation and a new democracy : exploring the reality. 2017. Information Age Publishing. 256 p. URL: <https://www.betterevaluation.org/en/resource/overview/democratic-evaluation-and-democracy> (дата звернення: 17.01.2022).
139. Hanberger A. Policy and program evaluation, civil society, and democracy. *The American Journal of Evaluation*. 2001. Vol. 22, no. 2. P. 211–228. URL: [https://doi.org/10.1016/s1098-2140\(01\)00128-x](https://doi.org/10.1016/s1098-2140(01)00128-x) (дата звернення: 17.01.2022).
140. Kobzová J. Can the EU support democracy in the Eastern

- Partnership?. *European View*. 2014. Vol. 13, no. 1. P. 109–114.
 URL: <https://doi.org/10.1007/s12290-014-0310-x> (дата звернення: 17.01.2022).
141. Boese V. A. How (not) to measure democracy. *International Area Studies Review*. 2019. Vol. 22(2). P. 95–127.
142. Ulbricht T. Perceptions and Conceptions of Democracy: Applying Thick Concepts of Democracy to Reassess Desires for Democracy. *Comparative Political Studies*. 2018. Vol. 51, no. 11. P. 1387–1440.
 URL: <https://doi.org/10.1177/0010414018758751> (дата звернення: 17.01.2022).
143. Gorman B., Naqvi I., Kurzman C. Who Doesn't Want Democracy? A Multilevel Analysis of Elite and Mass Attitudes. *Sociological Perspectives*. 2018. Vol. 62, no. 3. P. 261–281.
 URL: <https://doi.org/10.1177/0731121418785626> (дата звернення: 17.01.2022).
144. Pickel S., Breustedt W., Smolka T. Measuring the quality of democracy: Why include the citizens' perspective?. *International Political Science Review*. 2016. Vol. 37, no. 5. P. 645–655.
 URL: <https://doi.org/10.1177/0192512116641179> (дата звернення: 17.01.2022).
145. Hobson C. Democracy: Trap, Tragedy or Crisis?. *Political Studies Review*. 2016. Vol. 16, no. 1. P. 38–45.
 URL: <https://doi.org/10.1177/1478929916663756> (дата звернення: 17.01.2022).
146. Hobson C. The Limits of Liberal-Democracy Promotion. *Alternatives: Global, Local, Political*. 2009. Vol. 34, no. 4. P. 383–405.
 URL: <https://doi.org/10.1177/030437540903400402> (дата звернення: 17.01.2022).
147. Conway M. On fragile democracy: Contemporary and historical perspectives—Introduction. *Journal of Modern European History*. 2019. Vol. 17, no. 4. P. 422–431.
 URL: <https://doi.org/10.1177/1611894419880456> (дата звернення: 17.01.2022).
148. Hobson C. Revolution, Representation and the Foundations of Modern Democracy. *European Journal of Political Theory*. 2008. Vol. 7, no. 4. P. 449–471. URL: <https://doi.org/10.1177/1474885108094055> (дата звернення: 17.01.2022).
149. Joas H. Peace through democracy?. *European Journal of Social Theory*.

2011. Vol. 15, no. 1. P. 21–34.

URL: <https://doi.org/10.1177/1368431011423437> (дата звернення: 17.01.2022).

150. Canache D. Citizens' Conceptualizations of Democracy. *Comparative Political Studies*. 2012. Vol. 45, no. 9. P. 1132–1158.

URL: <https://doi.org/10.1177/0010414011434009> (дата звернення: 17.01.2022).

151. Kim D. K., Jackson J. L. Introduction. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2011. Vol. 637, no. 1. P. 6–16.

URL: <https://doi.org/10.1177/0002716211408277> (дата звернення: 17.01.2022).

152. Weymouth S. Competition Politics. *The Antitrust Bulletin*. 2016. Vol. 61, no. 2. P. 296–316. URL: <https://doi.org/10.1177/0003603x16644122> (дата звернення: 17.01.2022).

153. Ayers A. J., Saad-Filho A. Democracy against Neoliberalism: Paradoxes, Limitations, Transcendence. *Critical Sociology*. 2014. Vol. 41, no. 4–5. P. 597–618.

URL: <https://doi.org/10.1177/0896920513507789> (дата звернення: 17.01.2022).

154. Aradau C., Huysmans J. Mobilising (Global) Democracy: A Political Reading of Mobility between Universal Rights and the Mob. *Millennium: Journal of International Studies*. 2009. Vol. 37, no. 3. P. 583–604.

URL: <https://doi.org/10.1177/0305829809103234> (дата звернення: 17.01.2022).

ДОДАТКИ

Додаток А

Інтегральна таблиця основних складових елементів класичних концепцій демократії

Р. Даль – основні характеристики моделі демократії	Й. Шумпетер - основні характеристики моделі демократії	Д. Лернер С. Ліпсет - основні характеристики моделі демократії	Е. Даунс - основні характеристики моделі демократії	Л. Даймонд - основні характеристики моделі Демократії
Наближене до універсального виборче право	Демократична процедура	Віра в легітимність демократичних норм	Конкуренція за владу серед політичних еліт	Реальна влада залежить від електорального процесу (належить тільки тим, кого обрали)
Право брати участь у суспільних справах	Механізм лідерства	Конкуренція за владу серед політичних еліт	Регулярний електоральний процес	Конституційність виконавчої влади та її підзвітність іншим державним інститутам
Справедливий електоральний процес	Боротьба за політичне лідерство через електоральну процедуру	Існування легітимної опозиції	Свобода політичної діяльності (для партій – свобода проводити свої кампанії)	Свобода створювати політичні партії, включаючи опозиційні та брати участь в електоральному процесі
Свобода слова, включаючи критику уряду та ідеології	Свобода участі в електоральному процесі	Норми та процедури зміни політичних еліт	Участь громадян у політичному житті (через електоральний процес)	Свобода слова та вираження інтересів меншин
Свобода засобів масової інформації, незалежні ЗМІ	Залежність уряду від виборців (які створюють та розпускають уряд)	Участь громадян у політичному житті (через електоральний процес)		Різноманіття інструментів та процедур представництва громадянських інтересів

Свобода створювати політичні партії, включаючи опозиційні, та брати участь в електоральному процесі	Пріоритет волі більшості			Свобода засобів масової інформації, незалежні ЗМІ
Залежність уряду від виборців та результатів виборів				Захист основних свобод індивіда
				Політична рівність громадян та захист їх інтересів незалежною судовою владою
				Недоторканість приватного життя громадян

Додаток Б

Інтегральна таблиця основних факторів в рамках індексів вимірювання демократії The Economist Democracy Index, Freedom In the World та Polity IV

The Economist Democracy Index	Freedom In the World	Polity IV
Електоральний процес та плюралізм	Політичні права (включають – електоральний процес, плюралізм та участь, функціонування уряду)	Рекрутинг\ротация виконавчої влади (exec)
Функціонування уряду	Громадянські свободи (включають – свобода слова та переконань, права на збори та асоціації, верховенство права, персональна автономія та індивідуальні права)	Обмеження вибору головної виконавчої посади або інституційні обмеження виконавчої влади (exconst)
Політична участь		Політична конкуренція (pol-comp)
Політична культура		
Громадянські свободи		

Додаток В

Рейтинг України в індексі The Economist Democracy Index 2006-2018 рр

Рейтинг The Economist Democracy Index 2006-2018 рр.	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	6.94	6.94	6.3	5.94	5.91	5.84	5.42	5.7	5.7	5.69	5.69

Джерело даних: окремі показники індексу The Economist Democracy Index.

Додаток Г

Індекс демократії The Economist Democracy Index для регіону Східної Європи 2006-2018 рр.

Індекс The Economist Democracy Index для регіону Східної Європи 2006-2018 рр.	Загальний індекс регіону Східної Європи	Кількість країн регіону	Повних демократій	Дем-й із вадами	Гібридних режимів	Авторитарних режимів
2006	5.76	28	2	14	6	6
2008	5.68	28	2	14	6	6
2010	5.55	28	1	15	6	6
2011	5.5	28	1	14	6	7
2012	5.51	28	1	14	6	7
2013	5.53	28	1	14	6	7
2014	5.58	28	0	14	7	7
2015	5.55	28	0	15	6	7
2016	5.43	28	0	13	7	8

2017	5.4	28	0	12	9	7
2018	5.42	28	0	12	9	7

Джерело даних: окремі показники індексу The Economist Democracy Index.

Додаток Д

Показники України за індексом The Economist Democracy Index 2006-2018 рр. за окремими факторами

Показники України по окремих факторах в The Economist Democracy Index	Електоральний процес та плюралізм	Функціонування уряду	Політична участь	Політична культура	Громадянські свободи
2006	9.58	5.71	5.56	5.63	8.24
2008	9.58	5.36	5.56	6.25	7.94
2010	9.17	5	5	4.38	7.94
2011	8.33	4.64	5	4.38	7.35
2012	7.92	4.64	5.56	4.38	7.06
2013	7.92	4.29	5.56	4.38	7.06
2014	5.83	3.93	5.56	5	6.76
2015	5.83	3.93	6.67	5	7.06
2016	5.83	3.93	6.67	5	7.06
2017	6.17	3.21	6.67	6.25	6.18
2018	6.17	3.21	6.67	6.25	6.18

Джерело даних: окремі показники індексу The Economist Democracy Index.

Додаток Е

Показники кореляції окремих факторів індексу The Economist Democracy Index для України та загального рейтингу країни

Фактор «електоральний процес та плюралізм» та загальний бал The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Фактор «функціонування уряду» та загальний бал The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Фактор «політична участь» та загальний бал The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Фактор «політична культура» та загальний бал The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Фактор «громадянські свободи» та загальний бал The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.
0.885308	0.867005	-0.43855	0.243696	0.842271

Додаток Ж

Кореляція фактору «електоральний процес та плюралізм» з іншими факторами, що вимірюють розвиток демократії України, в рамках індексу The Economist Democracy Index

Кореляція факторів «електоральний процес та плюралізм» та «функціонування уряду» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «електоральний процес та плюралізм» та «політична участь» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «електоральний процес та плюралізм» та «політична культура» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «електоральний процес та плюралізм» та «громадянські свободи» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.
0.906143	-0.76001	-0.11753	0.841613

Додаток З

Кореляція фактору «функціонування уряду» з іншими факторами, що вимірюють розвиток демократії України, в рамках індексу The Economist Democracy Index

Кореляція факторів «функціонування уряду» та «політична участь» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «функціонування уряду» та «політична культура» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «функціонування уряду» та «громадянські свободи» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.
-0.72817	-0.22605	0.965547

Додаток И

Кореляція факторів «політична участь» та «політична культура» з іншими факторами, що вимірюють розвиток демократії України, в рамках індексу The Economist Democracy Index

Кореляція факторів «політична участь» та «політична культура» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «політична участь» та «громадянські свободи» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.	Кореляція факторів «політична культура» та «громадянські свободи» The Economist Democracy Index для України за 2006-2018 рр.
0.540951	-0.65146	-0.24023

Додаток К

Рейтинг України в індексі Freedom In the World 2006-2018 рр.

Рейтинг Freedom In the World 2006-2018 рр. для України	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рейтинг	20	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
Сумарний бал по факторах	72	73	73	73	73	67	60	57	55	62	61	61	62
Загальний рейтинг свобод	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	3	3,5	3,5	3,5	3	3	3	3

Додаток Л

Розвиток демократії України за 2006-2018 рр. за окремими факторами індексу Freedom In the World

Індекс Freedom In the World для України 2006-2018 рр.	Політичні права - загальний бал	Громадянські свободи - загальний бал	Фактор «політичні права - електоральний процес»	Фактор «політичні права - плюралізм та участь»	Фактор «політичні права - функціонування уряду»	Фактор «громадянські свободи - свобода слова та прес»	Фактор «громадянські свободи - права на збори та асоціації»	Фактор «громадянські свободи - верховенство права»	Фактор «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права»
2006	27	45	8	12	7	13	10	11	11
2007	28	45	9	13	6	13	10	11	11
2008	29	44	10	13	6	13	10	10	11
2009	28	45	10	13	5	13	11	10	11
2010	28	45	10	13	5	13	11	10	11
2011	27	40	9	13	5	11	9	9	11
2012	23	37	9	10	4	10	8	8	11
2013	21	36	8	9	4	10	8	7	11
2014	20	35	8	8	4	9	8	7	11
2015	25	37	9	10	6	11	9	6	11
2016	25	36	9	10	6	11	9	6	10
2017	25	36	9	10	6	11	9	6	10
2018	26	36	9	11	6	11	9	6	10

Джерело даних: окремі показники індексу Freedom In the World.

Додаток М

Кореляція груп факторів індексу Freedom In the World для України 2006-2018 рр.

Група факторів «політичні права» та загальний бал оцінки свободи України за індексом Freedom In the World у 2006-2018 рр.	-0.93067
Група факторів «Громадянські свободи» та загальний бал оцінки свободи України за індексом Freedom In the World у 2006-2018 рр.	-0.88172

Додаток Н

Кореляція факторів індексу Freedom In the World для України 2006-2018 рр.

Кореляція окремих факторів індексу Freedom in The World для України 2006-2018 рр.	Фактор «олітичні права - а - плюралізм та участь»	Фактор «політичні права - функціонування уряду»	Фактор «громадянські свободи - свобода слова та переконань»	Фактор «громадянські свободи - права на збори та асоціації»	Фактор «громадянські свободи - верховенство права»	Фактор «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права»	Загальний бал рейтингу
Фактор «політичні права - електоральний процес»	0,66 4964	0,122663	0,59291 2518	0,685477 584	0,29368 8021	0	0,6110 69
Фактор «політичні права - плюралізм та участь»		0,402814	0,88124 8086	0,83800 347	0,78597 481	0,2639 32	0,9500 29
Фактор «політичні права - функціонування уряду»			0,60420 7105	0,45922 2394	0,16626 8101	- 0,3651 5	0,4813 64
Фактор «громадянські свободи - свобода слова та переконань»				0,93791 1324	0,76464 6914	0,1891 07	0,9685 12

Фактор «громадян- ські сво- боди - права на збори та асоціації»					0,68757 3466	0,1700 46	0,9187 61
Фактор «громадян- ські сво- боди - вер- ховенство права»						0,6338 39	0,8618 99
Фактор «громадян- ські сво- боди - пер- сональна автономія та індивіду- альні права»							0,3356 58

Додаток П

Рейтинг України в індексі Polity IV 2006-2017 рр.

Показ- ники ін- дексу Pol- ity IV для України за 2006- 2017 рр.	Фактор EXREC	Фактор EX- CONST	Фактор POL- COMP	Показник DEM	Показник AUTOC	Загальний показник POLITY2
2006	8	6	7	7	0	7
2007	8	6	7	7	0	7
2008	8	6	7	7	0	7
2009	8	6	7	7	0	7
2010	8	5	7	6	0	6
2011	8	5	7	6	0	6
2012	8	5	7	6	0	6
2013	8	5	7	6	0	6
2014	7	5	6	5	1	4
2015	7	5	6	5	1	4
2016	7	5	6	5	1	4
2017	7	5	6	5	1	4

Джерело даних: окремі показники індексу Polity IV.

Додаток Р

Показники кореляції окремих факторів індексу Polity IV для України та загального рейтингу країни

Фактори індексу Polity IV для України за 2006-2017 рр.	Кореляція фактору із загальним показником індексу для України за 2006-2017 рр.
Фактори exgcs	0,944911
Фактори exconst	0,755929
Фактори polcomp	0,944911

Додаток С

Кореляційні зв'язки між узагальненими факторами індексу Polity IV для України за 2006-2017 рр.

Кореляція узагальнених факторів індексу Polity IV для України за 2006-2017 рр.	Фактори exconst	Фактори polcomp
Фактори exgcs	0,5	1
Фактори exconst		0,5

Додаток Т

Ранжування факторів індексів демократії для України за 2006-2018 рр. відповідно сили зв'язків із загальним показником індексу по країні та з іншими факторами індексу

Ранг фактору	Фактори The economist Democracy Index	Фактори Freedom In the World	Фактори Polity IV
1	електоральний процес та плюралізм	свобода слова та переконань	ротація виконавчої влади
2	функціонування уряду	плюралізм та участь	політична конкуренція
3	громадянські свободи	права на збори та асоціації	інституційні обмеження виконавчої влади
4	політична участь	верховенство права	
5	політична культура	електоральний процес	
6		функціонування уряду	
7		персональна автономія та індивідуальні права	

Додаток У

Показники індексу The Economist Democracy Index по країнах визначеного геополітичного середовища України за 2006-2018 рр.

Індекс The Economist Democracy	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
--------------------------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Index для об- раного геополі- тичного середо- вище України 2006- 2018 рр.											
Білорусь	3.3 4	3.3 4	3.3 4	3.1 6	3.0 4	3.0 4	3.6 9	3.6 2	3.5 4	3.1 3	3.1 3
Молдова	6.5	6.5	6.3 3	6.3 3	6.3 2	6.3 2	6.3 2	6.3 5	6.0 1	5.9 4	5.8 5
Польща	7.3	7.3	7.0 5	7.1 2	7.1 2	7.1 2	7.4 7	7.0 9	6.8 3	6.6 7	6.6 7
Росія	5.0 2	4.4 8	4.2 6	3.9 2	3.7 4	3.5 9	3.3 9	3.3 1	3.2 4	3.1 7	2.9 4
Румунія	7.0 6	7.0 6	6.6	6.5 4	6.5 4	6.5 4	6.6 8	6.6 8	6.6 2	6.4 4	6.3 8
Словач- чина	7.4	7.3 3	7.3 5	7.3 5	7.3 5	7.3 5	7.3 5	7.2 9	7.2 9	7.1 6	7.1
Угорци на	7.5 3	7.4 4	7.2 1	7.0 4	6.9 6	6.9 6	6.9	6.8 4	6.7 2	6.6 4	6.6 3

Джерело даних: окремі показники індексу The Economist Democracy Index

Додаток Ф

Кореляція демократичних трендів досліджуваних країн геополітичного середовища України за 2006-2018 рр. та загального тренду зміни розвитку демократії в регіоні в рамках індексу The Economist Democracy Index

Країна обраного геополітичного середовища для України	Коефіцієнт кореляції з загальним рейтингом регіону в рамках індексу The Economist Democracy Index 2006-2018 рр.
Білорусь	0.27004
Молдова	0.869435
Польща	0.81041
Росія	0.863847
Румунія	0.91918
Словаччина	0.698874
Угорщина	0.917577

Додаток Х

Коефіцієнти кореляції демократичних трендів країн обраного геополітичного середовища України за окремими факторами індексу The Economist Democracy Index та загального показника розвитку демократії цих країн в індексі

Індекс The Economist Democracy Index для обраного геополітичного середовища України 2006-2018 рр.	Кореляція фактору «електоральний процес та плюралізм» - кореляція з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні	Кореляція фактору «функціонування уряду» - кореляція з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні	Кореляція фактору «політична участь» - кореляція з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні	Кореляція фактору «політична культура» - кореляція з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні	Кореляція фактору «громадянські свободи» - кореляція з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні
Білорусь	0.201565	0.871369	- 0.093922748	0.646713	0.271542
Молдова	0.917439	0.062869	- 0.128799983	0.199334	0.856964
Польща	0.865361	-0.01517	0.157823542	0.748151	0.878456
Росія	0.990047	0.731934	0.791976686	0.91848	0.908703
Румунія	0.383506	0.264325	0.847384344	0.600228	0.775149
Словаччина	0	0.894938	0.342543294	-0.83446	0.90882
Угорщина	0.873811	0.598218	0.633831304	0.395466	0.97844
Україна	0.885308	0.867005	- 0.438545371	0.243696	0.842271

Додаток Ц

Наявність сильних кореляційних зв'язків окремого фактора індексу The Economist Democracy Index з показником розвитку демократії в досліджуваних країнах геополітичного середовища України

Фактор «електоральний процес та плюралізм» індексу The Economist Democracy Index	Фактор «функціонування уряду» індексу The Economist Democracy Index	Фактор «політична участь» індексу The Economist Democracy Index	Фактор «політична культура» індексу The Economist Democracy Index	Фактор «громадянські свободи» індексу The Economist Democracy Index
	Білорусь		Білорусь	

Молдова				Молдова
Польща			Польща	Польща
Росія	Росія	Росія	Росія	Росія
		Румунія	Румунія	Румунія
	Словаччина		Словаччина	Словаччина
Угорщина	Угорщина	Угорщина		Угорщина
Україна	Україна			Україна

Додаток III

Кореляція показників зміни розвитку демократії країн обраного геополітичного середовища України по окремих факторах індексу The Economist Democracy

Індекс The Economist Democracy Index для обраного геополітичного середовища України 2006-2018 рр. – кореляція балів країн	Молдова	Польща	Росія	Румунія	Словаччина	Угорщина	Україна
Білорусь	0.19499 9435	0.38421 5404	- 0.0310 06	0.3893 0758	0.21821 7627	0.04331 3784	-0.10963
Молдова		0.89054 265	0.7936 6725	0.7463 2015	0.88325 1087	0.85574 5628	0.62257 6083
Польща			0.6013 6796	0.6778 8118	0.83618 2776	0.69449 527	0.37863 6202

Росія				0.7972 7	0.70699 1559	0.98048 573	0.91832 02
Румунія					0.58777 1865	0.84951 435	0.81199 965
Словаччи на						0.72547 0589	0.43842 681
Угорщина							0.91323 4499

Додаток Ш

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «електоральний процес та плюралізм» індексу The Economist Democracy Index.

Індекс The Economist Democracy Index для обраного геополітичного середовища України 2006-2018 рр.	Молдова	Польща	Росія	Румунія	Словаччина	Угорщина	Україна
Білорусь	0.8665 28	0.78145 75	0.9070 98	0.7227 29	0	0.90414 43	0.82698 3
Молдова		0.84268 02	0.8109 88	0.7951 29	0	0.85441 8	0.77051 7
Польща			0.6127 32	0.6708 2	0	0.72850 69	0.58727 23
Росія				0.7773 05	0	0.83513 4	0.90581 3
Румунія					0	0.74116 3	0.93104 3

Словаччина						0	0
Угорщина							0.79492 21

Додаток Ю

Кореляція фактору «електоральний процес та плюралізм» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні

Країна досліджуваного геополітичного середовища України	Коефіцієнт кореляції фактору «електоральний процес та плюралізм» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні
Білорусь	0.201565
Молдова	0.917439
Польща	0.865361
Росія	0.990047
Румунія	0.383506
Словаччина	0
Угорщина	0.873811
Україна	0.885308

Додаток Я

Порівняльна таблиця сили коефіцієнтів кореляції фактору «електоральний процес та плюралізм» з загальним показником розвитку демократії The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України

Країна обраного геополітичного середовища для України	Електоральний процес та плюралізм (кореляція з загальним показником індексу The Economist Democracy Index)	Електоральний процес та плюралізм (сила кореляції з аналогічним фактором індексу The Economist Democracy Index для інших обраних країн середовища)	Середнє значення (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)	Медіана (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)
Білорусь	дуже слабка	сильна	0.715562692	0.826983
Молдова	дуже сильна	сильна	0.705751365	0.810988
Польща	сильна	середня	0.603352711	0.67082
Росія	дуже сильна	сильна	0.692724166	0.810988
Румунія	слабка	сильна	0.662598492	0.741163

--	--	--	--	--	--	--	--

Додаток А2

Кореляція фактору «функціонування уряду» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні

Країна досліджуваного геополітичного середовища для України	Коефіцієнт кореляції фактору «функціонування уряду» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні
Білорусь	0.871369
Молдова	0.062869
Польща	-0.01517
Росія	0.731934
Румунія	0.264325
Словаччина	0.894938
Угорщина	0.598218
Україна	0.867005

Додаток А3

Порівняльна таблиця сили коефіцієнтів кореляції фактору «функціонування уряду» з загальним показником розвитку демократії The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України

Країна	Функціонування уряду (сила кореляції з загальним рейтингом)	Функціонування уряду (сила кореляції з аналогічним фактором інших обраних країн середовища)	Середнє значення (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)	Медіана (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)
Білорусь	сильна	слабка	0.340534	0.20156
Молдова	середня	слабка	0.313802	0.331
Польща	відсутня	слабка	0.332045	0.283024
Росія	сильна	слабка	0.45643	0.349938
Румунія	слабка	середня	0.554564	0.58951
Словаччина	сильна	слабка	0.421413	0.355025

Угорщина	середня	дуже слабка	0.260692	0.221174
Україна	сильна	середня	0.486813	0.555538

Додаток А4

Кореляція демократичних трендів країн досліджуваного геополітичного середовища України за фактором «політична участь» індексу The Economist Democracy Index

Індекс The Economist Democracy Index для обраного геополітичного середовища України 2006-2018 рр.	Молдова	Польща	Росія	Румунія	Словаччина	Угорщина	Україна
Білорусь	- 0.2677 4	0.375	- 0.7698	- 0.7634 3	- 0.769800 36	- 0.820901	0.46493
Молдова		0.273725 536	0.2061 06	0.4832 17	0.206105 956	0.303155	0.59028 4
Польща			- 0.2886 8	- 0.0542 4	- 0.288675 13	- 0.424603 888	0.41705 24
Росія				0.9024 16	1	0.751779	- 0.22114
Румунія					0.902416 192	0.771835	0.03840 1
Словаччина						0.751778 518	- 0.22113 617

Угорщина							- 0.20671 8
----------	--	--	--	--	--	--	-------------------

Додаток А5

Кореляція фактору «політична участь» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні

Країна досліджуваного геополітичного середовища для України	Політична участь
Білорусь	0.871369
Молдова	0.062869
Польща	-0.01517
Росія	0.731934
Румунія	0.264325
Словаччина	0.894938
Угорщина	0.598218
Україна	0.867005

Додаток А6

Порівняльна таблиця сили коефіцієнтів кореляції фактору «політична участь» з загальним показником розвитку демократії The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України

Країна	Політична участь (сила кореляції з загальним рейтингом)	Політична участь (сила кореляції з аналогічним фактором інших обраних країн середовища)	Середнє значення (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)	Медіана (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)
Білорусь	сильна	сильна	0.604514	0.76343
Молдова	відсутня	дуже слабка	0.332905	0.273726
Польща	відсутня	дуже слабка	0.30314	0.28868
Росія	сильна	сильна	0.591417	0.751779
Румунія	слабка	сильна	0.559422	0.76343
Словаччина	сильна	сильна	0.591416	0.751779
Угорщина	середня	сильна	0.575824	0.751779
Україна	сильна	дуже слабка	0.308523	0.22114

Додаток А8

Кореляція фактору «політична культура» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні

Країна досліджуваного геополітичного середовища для України	Політична культура
Білорусь	0.646713
Молдова	0.199334
Польща	0.748151
Росія	0.91848
Румунія	0.600228
Словаччина	-0.83446
Угорщина	0.395466
Україна	0.243696

Додаток А9

Порівняльна таблиця сили коефіцієнтів кореляції фактору «політична культура» з загальним показником розвитку демократії The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України

Країна	Політична культура (сила кореляції з загальним рейтингом)	Політична культура (сила кореляції з аналогічним фактором інших обраних країн середовища)	Середнє значення (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)	Медіана (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)
Білорусь	середня	дуже слабка	0.298348	0.248703
Молдова	дуже слабка	дуже слабка	0.29267	0.309109
Польща	висока	слабка	0.341433	0.365033
Росія	дуже висока	слабка	0.34283	0.309109
Румунія	середня	слабка	0.356493	0.338977
Словаччина	висока	слабка	0.343044	0.427795
Угорщина	слабка	слабка	0.249814	0.194598
Україна	дуже слабка	слабка	0.370485	0.338977

Додаток Б1

Кореляція фактору «громадянські свободи» з загальним показником індексу The Economist Democracy Index по країні

Країна досліджуваного геополітичного середовища для України	Громадянські свободи
Білорусь	0.271542
Молдова	0.856964
Польща	0.878456
Росія	0.908703
Румунія	0.775149
Словаччина	0.90882
Угорщина	0.97844
Україна	0.842271

Додаток Б2

Порівняльна таблиця сили коефіцієнтів кореляції фактору «громадянські свободи» з загальним показником розвитку демократії The Economist Democracy Index для досліджуваних країн геополітичного середовища України

Країна	Громадянські свободи (сила кореляції з загальним рейтингом)	Громадянські свободи (сила кореляції з аналогічним фактором інших обраних країн середовища)	Середнє значення (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)	Медіана (розраховано за коефіцієнтами кореляції фактору з аналогічним фактором досліджуваних країн)
Білорусь	дуже слабка	середня	0.582606842	0.530947
Молдова	сильна	середня	0.611743358	0.587644
Польща	сильна	сильна	0.747005173	0.82409
Росія	сильна	середня	0.571167247	0.700883
Румунія	сильна	середня	0.650366532	0.677476
Словаччина	сильна	середня	0.662692989	0.700883
Угорщина	дуже сильна	сильна	0.72887001	0.767217
Україна	сильна	сильна	0.751346883	0.753702

Додаток Б3

Показники індексу Freedom In the World по країнах визначеного геополітичного середовища України за 2006-2018 рр.

Індекс Freedom In the World для обраного геополітичного середовища України 2006-2018 рр.	2 0 0 6	2 0 0 7	2 0 0 8	2 0 0 9	2 0 1 0	2 0 1 1	2 0 1 2	2 0 1 3	2 0 1 4	2 0 1 5	2 0 1 6	2 0 1 7	2 0 1 8
Білорусь	1 5	1 4	1 3	1 5	1 5	1 5	1 4	1 4	1 4	1 4	1 7	2 0	2 1
Молдова	5 7	5 7	5 7	5 5	5 8	6 3	6 5	6 5	6 4	6 3	6 0	6 2	6 1
Польща	9 2	9 1	9 3	9 3	9 3	9 3	9 3	9 3	9 3	9 3	9 3	8 9	8 5
Росія	3 5	3 4	3 2	3 1	2 7	2 7	2 8	2 7	2 6	2 3	2 2	2 0	2 0
Румунія	7 5	8 1	8 1	8 3	8 3	8 3	8 3	8 1	8 4	8 3	8 3	8 4	8 4
Словацьчина	9 1	9 1	9 1	9 1	9 0	9 0	9 2	9 2	9 1	9 0	8 9	8 9	8 9
Угорщина	9 3	9 2	9 2	9 2	9 1	9 0	8 8	8 8	8 8	8 2	7 9	7 6	7 2

Джерело даних: окремі показники індексу Freedom In the World.

Додаток Б4

Коефіцієнти кореляції демократичних трендів країн обраного геополітичного середовища України за окремими факторами індексу Freedom In the World та загального показника розвитку демократії цих країн в індексі

Країна	Кореляція фактору «політичні	Кореляція фактору «політичні	Кореляція фактору «політичні права - функціонування уряду»	Кореляція фактору	Кореляція фактору «громадянські свободи	Кореляція фактору «громадянські свободи	Кореляція фактору
--------	------------------------------	------------------------------	--	-------------------	---	---	-------------------

	права - електо- раль- ний про- цес» з загаль- ним по- казни- ком ін- дексу Free- dom In the World по країні	права - плю- ралізм та участь» з за- галь- ним по- казни- ком ін- дексу Free- dom In the World по країні	з загальним показником індексу Freedom In the World по країні	«гро- ма- дян- ські сво- боди - сво- бода слова та пе- реко- нань» з за- галь- ним по- каз- ни- ком ін- дексу Free- dom In the World по країні	- права на збори та асоціації » з за- гальним показни- ком ін- дексу Freedom In the World по країні	- верхо- венство права» з загаль- ним по- казни- ком ін- дексу Freedom In the World по країні	«гро- ма- дян- ські сво- боди - персо- нальн а ав- то- номія та індиві- ду- альні права » з за- галь- ним показ- ником ін- дексу Free- dom In the World по країні
Білорусь	- 0.05692	0.86894 1	0.683025	0	0.879713 016	0.416252 494	0.9059 64
Молдова	0.94285 5	0.90321 3	-0.26061	0.760 819	0.896685 072	- 0.288855 726	0
Польща	0	0	0.968508	0.924 316	0.851385 902	0.968507 772	- 0.0194 62
Росія	0.92775 1	0.66453 8	0.633549	0.968 91	0.741144 908	0.937184 222	- 0.1721 6
Румунія	0.64571 6	0.89192 5	0.683326	0.891 925	0.891924 773	0.891924 773	0.8919 25

Словаччина	0	0	0.793506	0.882 414	0	0.650256 089	0
Угорщина	0.92041 8	0.80512 4	0.974625	0.981 131	0.947390 135	0.857596 933	0.8872 76
Україна	0.61106 9	0.95002 9	0.481364	0.968 512	0.918761 499	0.861899 074	0.3356 58

Додаток Б5

Наявність сильних кореляційних зв'язків окремого фактора індексу The Economist Democracy Index з показником розвитку демократії в досліджуваних країнах геополітичного середовища України

Фактор «політичні права - електоральний процес»	Фактор «політичні права - плюралізм та участь»	Фактор «політичні права - функціонування уряду»	Фактор «громадянські свободи - свобода слова та переконань»	Фактор «громадянські свободи - права на збори та асоціації»	Фактор «громадянські свободи - верховенство права»	Фактор «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права»
	Білорусь			Білорусь		Білорусь
Молдова	Молдова		Молдова	Молдова		
		Польща	Польща	Польща	Польща	
Росія			Росія	Росія	Росія	
	Румунія		Румунія	Румунія	Румунія	Румунія
		Словаччина	Словаччина			
Угорщина	Угорщина	Угорщина	Угорщина	Угорщина	Угорщина	Угорщина
	Україна		Україна	Україна	Україна	

Додаток Б6

Кореляція показників зміни розвитку демократії країн обраного геополітичного середовища України по окремих факторах індексу Freedom In the World

Індекс Freedom In the World для обраного геополітичного середовища України 2006-2018 рр. – кореляція балів країн	Молдова	Польща	Росія	Румунія	Словаччина	Угорщина	Україна
Білорусь	0.0475 4993	- 0.85077 436	- 0.69312 511	0.32753 0435	- 0.77426 346	- 0.84589 208	- 0.23230 955
Молдова		0.01101 4134	- 0.55141 926	0.39232 87	0.08719 579	- 0.37281 487	- 0.88580 868
Польща			0.44696 7316	- 0.18479 002	0.53206 5116	0.70703 0312	0.11235 4708
Росія				- 0.71253 782	0.69698 9368	0.90465 6229	0.67160 2258
Румунія					- 0.39264 799	- 0.51102 081	- 0.43858 862
Словаччина						0.73402 1786	0.04883 777
Угорщина							0.56553 423

Додаток Б7

Середній показник кореляції демократичного тренду досліджуваної країни обраного геополітичного середовища України з іншими країнами середовища за індексом Freedom In the World

Країна	Середнє значення (за коефіцієнтами кореляції)	Медіана (за коефіцієнтами кореляції)
Білорусь	0.538778	0.693125
Молдова	0.335447	0.372815
Польща	0.406428	0.446967
Росія	0.668185	0.693125
Румунія	0.422778	0.392648
Словаччина	0.466574	0.532065
Угорщина	0.662996	0.70703
Україна	0.422148	0.438589

Додаток Б8

Кореляційні зв'язки України з іншими досліджуваними країнами окресленого геополітичного середовища за окремими факторами індексу Freedom In The World

Країна	Кореляція фактору «політичні права - електоральний процес» України з іншою країною середовища	Кореляція фактору «політичні права - плюралізм та участь» України з іншою країною середовища	Кореляція фактору «політичні права - функціонування уряду» України з іншою країною середовища	Кореляція фактору «громадянські свободи - свобода слова та переконань» України з іншою країною середовища	Кореляція фактору «громадянські свободи - права на збори та асоціації» України з іншою країною середовища	Кореляція фактору «громадянські свободи - верховенство права» України з іншою країною середовища	Кореляція фактору «громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права» України з іншою країною середовища
Білорусь	- 0.42491 829	- 0.30046 509	0.19245009	0	- 0.28007 235	0.42564 6338	-1
Молдова	- 0.58878 406	- 0.67813 564	0.26388888 9	- 0.75382 029	- 0.87131 323	0.78200 5581	0
Польща	0	0	- 0.26726124	0.02399 7312	- 0.01037 175	0.46392 248	- 0.1581 1388
Росія	0.11289 419	0.33709 9931	- 0.28426762	0.53003 7653	0.09894 0167	0.92625 6337	- 0.2335 4968

Румунія	0.48765 2415	- 0.14345 115	- 0.04527545	- 0.33222 775	- 0.20164 982	- 0.41469 811	- 0.1581 1388
Словаччина	0	0	- 0.36514837	0.08879 16	0	- 0.16164 506	0
Угорщина	0	0.13552 6185	-0.1502313	0.45822 7815	0.19107 5051	0.94499 8162	1

Додаток Б9

Середній показник кореляції факторів Freedom In the World по Україні з аналогічними факторами по інших країнах досліджуваного геополітичного середовища

Фактор	Середнє (розраховано на кореляціях фактору для України з аналогічним фактором іншої країни досліджуваного геополітичного середовища)	Медіана (розраховано на кореляціях фактору для України з аналогічним фактором іншої країни досліджуваного геополітичного середовища)
Політичні права - електоральний процес	0.230607	0.112894
Політичні права - плюралізм та участь	0.227811	0.143451
Політичні права - функціонування уряду	0.224075	0.263889
Громадянські свободи - свобода слова та переконань	0.312443	0.332228
Громадянські свободи - права на збори та асоціації	0.236203	0.191075
Громадянські свободи - верховенство права	0.588453	0.463922
Громадянські свободи - персональна автономія та індивідуальні права	0.364254	0.158114

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, в яких опубліковані основні результати дослідження

Fedoryshyna K. Comparative analysis of efficiency of democracy in Ukraine according to the indices of democracy The Economist Democracy Index, Freedom In the World and Polity IV. *Grani*. 2020. №8. P.78-92.

Fedoryshyna K. The crisis of the classical concept of liberal democracy in the context of modern challenges. *Grani*. 2021. №4. P.48-55.

Fedoryshyna K. The problem with discussion on external influences on political regimes: theoretical dimension. *Grani*. 2021. №11. P. 66-71.

Fedoryshyna K. The problem with weakening democracy in the modern world and its geopolitical nature. *Social And Human Sciences*. 2017. №3. URL: https://sp-sciences.io.ua/s2617755/fedoryshyna_kateryna_2017._the_problem_with_weakening_democracy_in_the_modern_world_and_its_geopolitical_nature._polish-ukrainian_scientific_journal_03_15_ (дата звернення: 07.05.2020).

Fedoryshyna K. The crisis of a liberal democratic approach: Hobbes' problem versus Aristotle's balance. *Social And Human Sciences*. 2018. №3. URL: https://sp-sciences.io.ua/s2634967/fedoryshyna_kateryna_2018._the_crisis_of_a_liberal_democratic_approach_hobbes_problem_versus_aristotles_balance._social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_03_19_ (дата звернення: 07.05.2020).

Федоришина К. Демократія як бренд. *Бренд-менеджмент: вимір глобальний, вибір локальний: монографія*. Київ, 2021. С. 102-112.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Федоришина К. Autocracy promotion – when terms matter. Матеріали VII міжнародної конференції Сучасний рух науки. Дніпро, 2019. С.1221-1225.

Федоришина К. Проблема вимірювання демократії – індекси демократії та їхні базові розбіжності. Матеріали міжнародної конференції Science progress in European countries: new concepts and modern solutions. Штутгарт, 2019. С.236-241.

Федоришина К. Індекси вимірювання демократії від інституціональний концепту до ліберального. Матеріали міжнародної конференції *Advances Of Science*. Карлові Вари-Київ, 2019. С.93-96.

Федоришина К. Концепції політичної еліти та ефективність демократії. Матеріали міжнародної конференції *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*. Штутгарт, 2019. С.39-42.

Федоришина К. Проблема вимірювання демократії - Індекси демократії та їхні базові розбіжності. Матеріали міжнародної конференції *Стратегічне позиціонування України в сучасному міжнародному просторі*. Київ: ІМВ КНУ ім.Т.Шевченка, 2019. С.93-96.

Федоришина К. Особливості кореляції демократичних трендів України та країн-сусідів найближчого геополітичного середовища. Матеріали XXVIII міжнародної конференції *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки в країнах Європи та Азії*. Переяслав, 2020. С.46-48.

Федоришина К. *Digital communication and advertising: a dual future for political marketing*. Матеріали III міжнародної конференції *Журналістика та реклама: вектори взаємодії*. Київ: КНТЕУ, 2021. С.93-96.

Федоришина К. Інтегративний погляд на політичний режим: між інституційністю та соціологічністю. Матеріали міжнародної конференції *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends*. Київ-Оксфорд, 2021. С.36-39.